

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

HAMZA HÜDÂİ VE TECVİD-İ EDÂİYYE İSİMLİ
ESERİNİN TECVİD LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ

HAZIRLAYAN
MAHMUT HAKKI BAYIR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİFTÇİ

KONYA 2019

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mahmut Hakkı BAYIR
	Numarası	158106091018
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kur'an-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİFTÇİ
	Tezin Adı	HAMZA HÜDÂİ VE TECVİD-İ EDÂİYYE İSİMLİ ESERİNİN TECVİD LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Hamza Hüdâi Ve Tecvid-İ Edaiyye İsimli Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri başlıklı bu çalışma 03/10/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Dr. Öğr. Üyesi	Ali ÇİFTÇİ	
2	Doç. Dr.	Ali ÖGE	
3	Dr. Öğr. Üyesi	İrfan ÇAKICI	

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

Bilimsel Etik Safyası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mahmut Hakkı BAYIR		
	Numarası	158106091018		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	HAMZA HÜDÂİ VE TECVİD-İ EDÂİYYE İSİMLİ ESERİNİN TECVİD LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mahmut Hakkı BAYIR

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mahmut Hakkı BAYIR		
	Numarası	158106091018		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİFTÇİ		
Tezin Adı	“HAMZA HÜDÂİ VE TECVİD-İ EDÂİYYE İSİMLİ ESERİNİN TECVİD LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ”			

Hamza Hüdâi (ö. 1105/1694) 17. yüzyılda yaşamış Osmanlı âlimlerindedir. Doğum tarihi hakkında kaynaklarda bir bilgi yoktur. Darende’de 1694 yılında vefat etmiştir. Darendeli müderris Hamza Efendi olarak meşhur olmuştur. Fıkıh, tefsir, Kur’ân ilimleri ve kelam gibi alanlarda eserler kaleme almıştır. Kütüphanelerde kendisine nispet edilen birçok eser mevcuttur. Tezimizde kütüphane kataloglarında olan eserler numaraları ile birlikte verilmiştir.

Tecvîd-i Edâiyye, tecvid ilminin kaynaklarından birisi olmuştur. Müellif, konu hakkında ana kaynaklardaki görüşlere yer vermiş sonra kendi görüşünü yazmıştır. İbnü’l Cezeri, Saçaklızâde ve birçok âlimin görüşlerine yer vermiştir. Eser genel olarak kırâatı Asım ve rivâyeti Hafsa göre yazılmış olsa da, diğer kırâatlara da ara ara yer vermiştir.

Anahtar kelimeler: Hamza Hüdâi, Tecvîd-i Edâiyye, Kur’ân, tecvid, kırâat

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Mahmut Hakkı BAYIR		
	Student Number	158106091018		
	Department	Temel İslam Bilimleri/Kur'an-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİFTÇİ		
Title of the Thesis/Dissertation	“HAMZA HÜDÂİ AND PLACE OF HIS WORK TITLED TECVİD-I EDÂİYYE IN TAJWEED LITERATURE”			

Hamza Hüdâi (d. 1105/1694) was one of the Ottoman scholars who lived during the 17th century. There is no information in the sources about his date of birth. He died in 1673 in Darende. He became famous as mudarris Hamza effendi of Darende. He wrote some works in some fields such as fiqh, tafsir, Quranic sciences and kalam. There are a lot of works in the libraries in relation to him. In our thesis, the works included in the library catalogues are given with the numbers.

Tecvîd-i Edâiyye has been one of the sources of tajweed science. The author included the opinions related to topic in the main sources and then wrote his own opinion. He included opinions of Ibnul Cezeri, Saçaklızâde and many scholars. Although the work was generally written according to the Asim recitation and hafs' report, other recitations are occasionally included.

Keywords: Hamza Hüdâi, Tecvîd-i Edâiyye, Quran, tajweed, recitation

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU.....	ii
Bilimsel Etik Safyası	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
RESİMLER LİSTESİ	x
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
ÖNSÖZ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HAMZA HÜDÂÎ'NİN (1105/1694) HAYATI, ESERLERİ, ÖĞRENCİLERİ

1.1. Hayatı	4
1.2. Hocaları	5
1.2.1. İbnü'l-Cezerî	5
1.3. Talebeleri.....	7
1.3.1. Maraşlı Saçaklızâde.....	7
1.4. Eserleri	9
1.4.1. Mukantarât.....	9
1.4.2. Hâşiyetün alâ Hâşiyeti'l-İsâm alâ Fevâidi Ziyâiyye	9
1.4.3. Hâşiyetü alâ Tefsîri Sureti Nebe	10
1.4.4. Risâle fi Beyâni enne'llâhe Vâhidün lâ min Tarîki'l-Aded	10
1.4.5. Risâletün fi Kavli'l-İmâmi'l-A'zam fi'l-Fıkhî'l-Ekber.....	11
1.4.6. Risâle fi'l-Bey'i ve's-Şira	11
1.4.7. Risâle fi'l-Muamelati's-Şer'iyye.....	15
1.4.8. Risâle ala Dibâceti'l-Halebi's-Sağır.....	15
1.4.9. Hâşiyetü alâ Hâşiyeti Mir Ebi'l-Feth ale'l-Âdabi'l-Adudiyye.....	15
1.4.10. Risâle fi'l İstiâre	16
1.4.11. Vasila.....	17
1.4.12. Hamza Efendi Risalesi	17

1.4.13. Kitap fi-İlmi't-Tecvîd.....	18
1.4.14. Tecvîd-i Edaiyye	19

İKİNCİ BÖLÜM

TECVİD-İ EDÂİYYE İSİMLİ ESERİN TECVİD LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ

2.1. Tecvîd.....	20
2.2. Tarih Boyunca Öne Çıkan Tecvîd Kaynakları.....	23
2.2.1. Kasîdetü'r-Râiyye (Kasîdetü'l-Hâkâniyye)	24
2.2.2. er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâati ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve.....	25
2.2.3. et-Tahtîd fi'l-İtkanı ve't-Tecvîd	26
2.2.4. el-Mûdih (el-Muvadâh) fi't-Tecvîd.....	27
2.2.5. Kitâbü't-Temhîd fi Ma'rifeti't-Tecvîd	28
2.2.6. 'Ukûdu'l-Cümân fi Tecvîdi'l-Kur'ân.....	29
2.2.7. Et-Temhîd fi 'İlmi't-Tecvîd	29
2.2.8. Mukaddimetü'l-Cezeriyye.....	30
2.2.9. Karabaş Tecvîdi.....	31
2.2.10. Tuhfetü'l-Etfâl.....	31
2.3. Tecvîd-i Edâiyye	32
2.3.1. Eserin Nüshaları	32
2.3.2. Eserde Kullanılan Kaynaklar.....	34
2.3.3. Eserin Metodu	35
2.3.4. Eserin İncelenmesi	35
2.3.4.1. Tecvîd İlminin Tarifi Hakkında Görüşleri.....	35
2.3.4.2. Tecvîd İlminin Konusu Hakkında Görüşleri	35
2.3.4.3. Tecvîd İlminin Gayesi ve Hükmü Hakkında Görüşleri.....	36
2.3.4.4. Hecâ Harfleri	36
2.3.4.5. Mahreç Konusundaki Görüşleri.....	38
2.3.4.6. Harflerin Mahreçleri (Mehârici'l-Hurûf مخارج الحروف)	40
2.3.4.7. Harflerin Sıfatları (صفات الحروف) Konusunda Görüşleri.....	51
2.3.4.8. Lâzımî Sıfatlar	51
2.3.4.8.1. Cehr ve Hems.....	51
2.3.4.8.2. Şiddet – Rihvet – Beyniyye	53

2.3.4.8.3. İsti'lâ – İstifâle	55
2.3.4.8.4. İtbâk – İnfî tâh.....	57
2.3.4.8.5. Kalkale	57
2.3.4.8.6. Safîr.....	59
2.3.4.8.7. Lîn	59
2.3.4.8.8. İnhirâf.....	59
2.3.4.8.9. Tekrîr.....	60
2.3.4.8.10. Tefeşşî	61
2.3.4.8.11. İstîtâle.....	61
2.3.4.8.12. Ğunne	62
2.3.4.9. Ârızî Sıfatlar	67
2.3.4.10. Tefhîm ve Terkîk Hakkında Görüşleri	67
2.3.4.11. İdğâm Konusundaki Görüşleri.....	69
2.3.4.11.1. İdğâm-ı-Misleyn	69
2.3.4.11.2. İdğâm-ı Mütecâniseyn.....	70
2.3.4.11.3. İdğâm-ı Mütেকâribeyn.....	70
2.3.4.11.4. Lâm-ı Ta'rîfin İdğâmı	71
2.3.4.11.5. Yapılışları Bakımından İdğâm	72
2.3.4.12. Nûn'u Sâkin ve Tenvîn'in Okunuş Şekilleri Hakkında Görüşleri	73
2.3.4.13. Sâkin ÷/mîm Hakkındaki Görüşleri.....	77
2.3.4.14. Med Bahsi İle İlgili Görüşleri.....	79
2.3.4.15. Med Mertebeleri Hakkında Görüşleri.....	82
2.3.4.16. Hurûf-ı Mukattaaların Med Bakımından İncelenmesi.....	84
2.3.4.17. Vakıf Konusunda Görüşleri.....	86
2.3.4.18. Medd-i Ârızın Mertebeleri.....	87
2.3.4.19. İşmâm	89
2.3.4.20. Revm.....	91
2.3.4.21. Harekeli ve Sükûnlu Kelime Üzerine Vakf.....	92
2.3.4.22. Sekte	95
2.3.4.23. Ha-i Sekt	98
2.3.4.24. Sükûn, Hareke ve İhtilâs Konusunda Görüşleri	99

2.3.4.25. Vakf Konusunda Görüşleri	101
2.3.4.26. Vakfın Kısımları	102
2.3.4.26.1. Vakf-ı İztrârî	103
2.3.4.26.2. Vakf-ı Hasen	103
2.3.4.26.3. Vakf-ı Kâfi	104
2.3.4.26.4. Vakf-ı Tam	104
2.3.4.27. Vakf İşaretleri (Secâvendler)	104
2.3.4.27.1. Vakf-ı Lâzım	104
2.3.4.27.2. Vakf-ı Mutlak	105
2.3.4.27.3. Vakf-ı Câiz	105
2.3.4.27.4. Vakf-ı Mücevvez	105
2.3.4.27.5. Vakf-ı Murahhas	105
2.3.4.28. Kur'ân-ı Kerîm 'i Okuyuş Şekilleri Konusunda Görüşleri	105
2.3.4.29. Lâhn Konusunda Görüşleri	107
SONUÇ	109
KAYNAKÇA	112

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Süleymaniye Yek. Esad Efendi Koleksiyonu 0001115 numaralı arşiv'in ilk sayfa görüntüsü.	10
Resim 2: Süleymaniye Yek. Yazma Bağ. 000606 numaralı arşiv.....	11
Resim 3: Süleymaniye Yek. Esad Efendi Koleksiyonu 700 numaralı arşiv dua bölümü.	13
Resim 4: Kastamonu Yek. KHK2030 numaralı eserin ilk sayfası	13
Resim 5: Kastamonu Yek. KHK804/08 numaralı eserin ilk sayfası	14
Resim 6: Kastamonu KHK1218 numaralı eserin ilk sayfası.	14
Resim 7: Süleymaniye Yek. Kasidecizade Koleksiyonu nr. 000732 arşivin ilk sayfası.	16
Resim 8: Süleymaniye Yek. Laleli Koleksiyonu 003038 numaralı arşiv ilk sayfası.	16
Resim 9: Süleymaniye Yek. Nazif Paşa Koleksiyonu 001358 numaralı arşiv ilk sayfası.	17
Resim 10: Süleymaniye Yek. Serez Koleksiyonu 003923 numaralı arşiv ilk sayfası.	18
Resim 11: Süleymaniye Yek. Serez Koleksiyonu 000075 numaralı arşiv.	19
Resim 12: <i>Mukadimetü'l-Cezeriyye</i> ilk sayfası	30
Resim 13: <i>Mukadimetü'l-Cezeriyye</i> son sayfası	30
Resim 14: Tuhfetü'l-Etfal isimli eserin Süleymaniye Yek. Hasib Efendi K. 000527 numaralı arşiv görüntüleri	31
Resim 15: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi İbrahim Efendi Koleksiyonu 000022 İstanbul Dâru't-Tıbaati'l-Amire matbasında basılan, 1280 tarihli nüsha	33
Resim 16: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Hidiv İsmail Koleksiyonu 000029 numaralı nüshanın dijital ortama aktarılmadığı için görüntülerine ulaşılammıştır.	33
Resim 17: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Atıf Efendi Koleksiyonu 000015 arşiv numaralı 1257 tarihli nüsha.....	34

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 1: Harflerin Mahrec Tablosu	50
Tablo 2: Harflerin Sıfat Tablosu:.....	66

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
b.	: Oğlu
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
cc.	: Celle Celâlüh
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
kv.	: Kerremallahü vecheh
m.	: Milâdî
NEÜİFD.	: Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
No	: Numara
ö.	: Ölümü
ra.	: Radiyallahu anh
SÜİFD.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
sav.	: Sallallahü aleyhi ve sellem
s.	: Sayfa
thk	: Tahkik eden
tsh.	: Tashih eden
vd.	: Ve devamı
yay.	: Yayın evi
yek.	: Yazma Eserler Kütüphanesi
yy.	: Yüzyıl

ÖNSÖZ

Âlimlerimiz, Kur'ân-ı Kerim'in İslami hayatı, bütün yönleriyle kapsayan ilkeler içermesi nedeniyle, Efendimiz (sav)'den itibaren üzerinde çalışmalar yapmış, gerek okuyuş keyfiyeti (kırâat) olsun, gerek en güzel şekilde okuma (tecvîd) olsun, kutsal kitabımıza ayrı bir önem atfetmiş, Efendimiz (sav)'e Allah Teâla tarafından nasıl indirilmiş ise bize de öylece aktarma gayretinde olmuşlardır.

Her ilimde olduğu gibi tecvîd ilminde birçok eser kaleme alınmıştır. Yazıldığı dönemden itibaren kendisinden sonra yazılan eserlere kaynaklık etmiş, ve halen kendisinden yararlanılmakta olan eserlerin bütün yönleriyle ele alınıp incelenmesinin zarureti açıktır. Bunlardan birisi de Hamza Hüdâî ve *Tecvîdi Edâiyye* isimli eseridir. Kendisinin yaptırdığı medreselerde, yazdığı eserleri okutmuş ve Saçaklızâde gibi bir âlime hocalık yapmış Hamza Hüdâî'nin bu eseri üzerinde -bildiğimiz kadarıyla- daha önce bir çalışma yapılmamıştır. Bu düşüncelerden yola çıkarak, birçok alanda eserler ve risaleler yazmış olan Hamza Hüdâî ve tecvîd ilmine dair yazmış olduğu *Tecvîdi Edâiyye* isimli eserini tez konusu olarak seçtik. Bu eserin ve müellifinin, tecvîd ilmi alanında tanıtılmasının yarar sağlayacağı kanaatindeyiz.

Bu çalışmamızda Hamza Hüdâî'nin hayatı, öğrencileri, eserleri hakkında elde edebildiğimiz kaynaklar ışığında bilgi vermeye ve *Tecvîd-i Edâiyye* isimli eserini temel eserlerle kıyaslayarak, Hamza Hüdâî'nin kaynaklarla mutabık kaldığı veya ihtilaf ettiği görüşlerini belirtmeye çalıştık.

Tez, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Hamza Efendi hakkında elde edebildiğimiz bilgiler ışığında, yetiştirdiği öğrenciler ve kütüphanelerde onun adına kayıtlı olan eserler incelenmiş, farklı isimlerle kaydedilmiş aynı eserlerin tespiti yapılmış ve eserlerin varsa mikrofilm görüntülerine ulaşılmıştır. İkinci bölümde ise *Tecvid-i Edâiyye* isimli eser bütün yönleriyle ele alınmıştır.

Müellif eserinde konuları incelerken İbnü'l Cezerî başta olmak üzere birçok âlimin görüşünden faydalanmış, konu hakkında kendi görüşlerini belirttikten sonra yararlandığı kaynaklarla görüşünü desteklemiştir. Tezimizde öncelikle Hamza

Efendi'nin görüşleri üzerinde durulmuş, farklı kaynaklarla mukayese edilerek sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Tezde zikrettiğimiz kırâat imamları ve diğer müelliflerin vefat tarihleri hicrî ve milâdî tarihle gösterilmiştir. Çalışmamızda Beyazıt yazma eserler kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi koleksiyonu, 003629 arşiv numaralı nüsha esas alınmıştır.

Bu tezin hazırlanmasında bana rehberlik eden ve Ali Efendi Dâru'l-Kurrâsı Aşere-Takrip kursunda ilim ve feyizlerinden istifade ettiğim hocalarıma, danışman hocam Ali ÇİFTÇİ başta olmak üzere, Ali ÖGE ve Recep KOYUNCU hocalarıma ayrı ayrı hürmet ve şükranlarımı sunarım.

Mahmut Hakkı BAYIR

2019- KONYA

GİRİŞ

1- Çalışmanın Konusu ve Önemi

Çalışmamızda, 17. asrın meşhur âlimlerinden olan Hamza Hüdâî'nin (1105/1694) hayatı ve *Tecvîdi Edâiyye* isimli eserinin tecvîd litaratüründeki yeri incelenmeye çalışılmıştır.

Darendeli müderris Hamza Efendi, hayatını ilme adanmış, medreseler yaptırmış, ve bu medreselerde eğitim faaliyetleriyle uğraşmış bir yandan da kitap yazmaktan geri durmamıştır. Tezimizde temel kaynaklardaki bilgilerle günümüz eserleri kıyaslanarak *Tecvîdi Edâiyye*'nin yerinin tespiti amaçlanmıştır.

Kütüphanelerimizde, Hamza Efendiye atfedilen çok sayıda eser mevcuttur. Aynı eserler farklı isimlerle, aynı kütüphane ve aynı arşiv numarasında kayıtlı olduğu gibi, aynı eser farklı kütüphanelerde farklı isimlerle de karşımıza çıkmaktadır. Tezde, Hamza Efendi'den bahseden kitaplarda, ona ait olan eserler tespit edilmiş, kütüphanelerimizde ki kataloglar taranmış ve ona nispet edilen eserlerin varsa mikrofilm görüntülerine ulaşılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm hem tilavet hem de kırâat bakımından mûcize bir kitaptır. Uygulaması peygamber efendimiz Hz. Muhammed (sav)'e hatta Cebrâil (as)'e dayanan tecvîd ilmi alanında bize ulaşan ilk eser 325/937 yılında vefat eden Musa b. Ubeydullah b. Yahya b. Haka'a ait olan *el-Kâsîdetü'l-Hâkâniyye* isimli eserdir. Yazarın vefat tarihi göz önünde bulundurulunca bu ilmin hicri ikinci asra kadar uzandığı görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in okunma kâidelerini inceleyen tecvîd ilminin gayesi, kutsal kitabımızın en güzel şekilde hatadan berî, tertîl üzere okumayı sağlamaktır. "Tertîl üzere oku"¹ ayeti kerimesi bu ilmin öğrenilmesi gerektiğinin en önemli delilidir. Yine tilavet esnasında durulacak ve tekrar tilavete başlanacak yerler bu ilmin konuları arasındadır.

---

¹ Müzzemmil Sûresi, 73/4.

Tecvid-i Edâiyye tecvîd ilminin kaynaklarından birisidir. Hamza Efendi eserini yazarken kendi görüşünü belirtmiş, daha sonra gerek metin içinde gerekse hâşiye bölümünde farklı eserlerden nakiller yapmıştır. *Tecvid-i edâiyye*, bugün de dahil olmak üzere, kendisinden sonra yazılan bir çok esere kaynaklık etmiştir. Bu denli kendisinden yararlanan bir eser olmasına rağmen üzerinde başlı başına bir çalışma yapılmamıştır. Biz çalışmamızda eseri baştan sona inceleyerek konuyla ilgili Hamza Efendi'nin kendine has görüşlerini belirtmeye ve üzerinde durmaya çalıştık.

2- Çalışmanın Kaynakları, Yöntemi ve Kapsamı

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hamza Hüdâî'nin hayatı, talebeleri ve eserleri incelenmeye çalışılmış, ikinci bölümde ise *Tecvîdi Edâiyye* isimli eseri incelenmiştir.

Temel kaynaklardan Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri*² başta olmak üzere Mehmet Süreyya'nın *Sicilli Osmânî*'si³, Hayrüddin ez-Zirikli'nin *el-Alâm*⁴ isimli eserler taranmış fakat müellifin hakkında bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Birinci bölümde Hamza Hüdâî hakkında *Darende Tarihi*⁵ bize kısıtlı da olsa önemli bilgiler sunmuştur. Müellifimizin hayatı hakkında, bütün gayretlerimize rağmen O'nu yeterince tanıyacak kadar detaylı bilgiye sahip olamadık.

İkinci bölümde **Eserde Kullanılan Kaynaklar** başlığı altında zikrettiğimiz kaynaklardan yararlanılmıştır. İlgili başlık altında da görüleceği üzere Hamza Hüdâî'nin en çok yararlandığı kaynaklar arasında talebesi Saçaklızâde'nin (ö. 1145/1732) yazmış olduğu *Cühdü'l-Mukill* ve yine aynı kitaba yazdığı şerh olan, *Beyân-ı Cühdü'l-Mukill* yer almaktadır. Bu da bize gösteriyor ki Hamza Hüdâî, *Tecvîdi Edâiyye* isimli eserini, talebesinin yazmış olduğu, *Cühdü'l-Mukill* adlı eserden sonra yazmıştır. Yine Hamza Hüdâî'nin yararlandığı İbnü'l-Cezerî'nin (ö.

² Bursalı Mehmet Tahir, "*Osmanlı Müellifleri*", Yayına Hazırlayanlar: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul.

³ Mehmet Süreyya, "*Sicilli Osmânî*", Yayına Hazırlayan: Nuri AKBAYAR, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

⁴ Hayrüddin ez-Zirikli, "*el-Alâm Kâmûsu Teracim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ min'el-Arab ve'l-Müsta'rebîn ve'l-Müsteşrikîn* ", Onbeşinci baskı, Dâru'l 'ilmi li'l-Melâyin, Beyrut/Lübnan

⁵ Akgündüz Ahmet, Öztürk Sait, Baş Yaşar, "*Darende Tarihi*", 1. Baskı es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı Somuncubaba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul, 2002.

833/1429) *Mukaddimetü'l-Cezeriyye'si*⁶, Aliyyü'l Kârî'nin (ö. 1014/1605) *el-Minehü'l-Fikriyye'si*⁷, bizimde yararlandığımız kaynaklardandır.

Hamza Hüdâî'nin eserlerini değerlendirirken özellikle Süleymaniye, Beyazıt ve Katamonu Yazma Eserler Kütüphanelerindeki kataloglar taranmış ve mikrofilm görüntüleri olan eserlerin görüntülerine ulaşılarak eserler kontrol edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca www.yazmalar.gov.tr⁸ adresinden de taramalar yapılarak onun adına kayıtlı eserler bulunmuştur.

Hamza Hüdâî, önsözde de belirttiğimiz gibi, eserde önce kendi görüşlerini belirtmiş, daha sonra farklı müellif ve eserlerden nakiller yapmıştır. Çalışmamızda öncelikle Hamza Hüdâî'nin görüşlerine yer verilmeye çalışılmış, o konu hakkında - varsa- farklı görüşlerle mukayese edilmeye çalışılmıştır. Müellifin kendinden bir şey katmadığı konular üzerinde çok fazla durulmamıştır.

Hamza Hüdâî, eserin genelinde Âsım kırâatı ve Hafs rivayetini ön planda tutarak konularını işlemiştir. Fakat bazı konularda kırâatı seb'a'ya yer verirken bazı konularda on kırâat imamına yer vermiştir. Bu yüzden on kırâat imamı ve ravilerinin ayrı ayrı bilgilerini vermek yerine, aşağıda imam ve ravilerinin rumuzlarını tablo halinde vermeyi uygun gördük.

⁶ İbnü'l-Cezerî, "*el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*", Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, A. Tekelioğlu Koleksiyonu, nr. 000013.

⁷ Aliyyü'l-Kârî, "*el-Minehu'l-Fikriyye alâ Metni'l-Cezeriyye*", Mısır, 1375.

⁸ <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/tecv%C3%AEd-i-edaie/97344> (Erişim tarihi: 05.07.2019)

BİRİNCİ BÖLÜM

HAMZA HÜDÂÎ'NİN (1105/1694) HAYATI, ESERLERİ, ÖĞRENCİLERİ

1.1. Hayatı

Müellifin adı Hamza Hüdâî, Hamza Miskîn, Darendeli Müderris Hamza Efendi veya Hamza Efendi olarak geçmektedir. Biz çalışmamızda ondan bahsederken Hamza Efendi ismini kullanacağız.

Yazdığı eserler başta olmak üzere tabakat kitapları ve yaşadığı yer olan Darende'nin yerel kaynaklarından Hamza Efendi hakkında yeteri kadar bilgiye ulaşamadık. Sınırlı olmakla birlikte elde edebildiğimiz bilgileri aktarmaya çalışacağız.

Darendeli meşhur müderris Hamza Efendi'nin doğum yeri ve tarihi hakkında bir bilgi olmamakla birlikte, Darende de doğduğu kuvvetle muhtemeldir. Eserlerinin üzerinde yer alan bilgiye göre, babasının adı, Ahmet'tir.⁹ Darende'de 1105/1694 tarihinde vefat etmiştir. Kabri Hüseyin Paşa Hamamı'nın¹⁰ arkasında, Beşir tarlası denen mevkide olup, yeri kaybolmuştur.

Hamza Efendi, zamanının meşhur ulemasından olup kendisini ilme adanmış, müderrislikle meşgul olmuş, yaptırdığı medreselerde müderrislik yapmıştır. Darende'de Hacı Hüseyin Paşa Hamamı'nın yakınlarında yaptırdığı, Hatuniye Medresesi, diğeri ise Gerimter'e¹¹ yaya yoluyla iki saat mesafede bulunan Sarıçiçek adıyla anılan dağda yaptırdığı medresedir. Yazlık ve kışlık ikametinin yaygın olduğu ve hâlen devam ettiği Darende de halk kış mevsiminde şehir merkezinde otururken,

⁹ Tok, Vedat Ali, “*Alış Veriş Kitabı Darendeli Müderris Hamza Efendi*”, Nasihat Yayınları, Ankara, 2008, s. 28.

¹⁰ Kaynaklardan edinilen bilgiye göre Hüseyin Paşa Darende'nin ilmi hayatına önemli katkısı olan bir medrese yaptırmıştır. Ancak yaptırmış olduğu medrese hakkında onun 1131/1718 tarihli vakfiyesinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Hamza Efendi'ye ait Hatuniye Medresesini tamir ettirdiği ve buraya gelirler tahsis ettirdiği kaydedilmektedir. Bkz. Akgündüz, Ahmet; Öztürk, Sait; Baş, Yazar; “*Darende Tarihi*”, İstanbul, 2002, S. 493.

¹¹ Gerimter: Darende'ye 15 km. uzaklıktaki devlet karayolu üzerindedir. Malatya'nın Büyükşehir olmasından önce Darende'ye bağlı bir belde belediyesi iken büyükşehir yasasıyla Darende'nin mahallesi olmuştur. Yeni adı Balabandır. Bkz. <http://www.elbistaninsesi.com/balaban-deyip-gecme-makale,3903.html> (16.04.2019)

yazın serin olan kenar mahallelerde veya yaylalarda ikamet etmektedir. Bu nedenle kışın Darende’de bulunan Hatuniye Medresesi’nde, yazın ise Sarıçiçek dağında yaptırdığı medresede dersler vermiştir.¹² Ne yazık ki bu medreseler XIX. yüzyılın sonlarına ulaşmadan harap olmuşlardır.¹³

1.2. Hocaları

Elde edebildiğimiz kaynaklarda Hamza Efendi’nin hocalarına dair herhangi bir bilgiye rastlamadık. Fakat Hamza Efendi’nin üzerinde çalıştığımız “*Tecvîd-i Edâiyye* isimli eserinde en çok faydalandığı ve kaynak gösterdiği eserlerden birisi olması, ayrıca tecvîd ve kırâat alanında yazmış olduğu birçok eserle bu ilme hizmet etmiş olan İbnü’l-Cezerî hakkında bilgi vermeyi uygun gördük.

1.2.1. İbnü’l-Cezerî

Adı Muhammed olan İbnü’l-Cezerî’nin baba ve dedesinin adı da Muhammed’dir.¹⁴ 725/1324 Rebiulevvel ayında dünyaya gelmiştir. İbnü’l-Cezerî’ye ait kaynaklarda iki künyeye rastlanmaktadır. Birincisi Ebu’l-Hayr, ikincisi ve daha az kullanılanı ise Ebu Abdillâh’tır.¹⁵ İbnü’l-Cezerî’nin ilk tahsilini(Kur’an öğrenimini) babasından yapmıştır. On üç yaşında iken 764/1362’de hafız olmuş Bunun üzerine dedesinin, dayısı ve babasının da hadis hocası olan Muhammed b. İsmail el-Habbaz, Cezeriye hafızlık icazetnâmesi vermiştir.¹⁶

Hıfzını tamamlayan İbnü’l-Cezerî zaman kaybetmeden ilm-i Kırâat çalışmalarına başlamış ve Dımeşk’in tanınmış kâriyelerinden ders okumuştur.

İbnü’l-Cezerî, 82 yıllık ömrüne birçok eser de sığdırmıştır. Başta kırâat olmak üzere tecvîd, tefsir, hadis, hadis usûlu, mev’iza, fıkıh, akaid, kelam, siyer, tarih, teracîm, yazışma ve siyaset bilimi, dil ve edebiyat, tıbb, astronomi ve tasavvuf

¹² Akgündüz Ahmet, Öztürk Sait, Baş Yaşar, “*Darende Tarihi*”, 1. Baskı es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı Somuncubaba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul, 2002, s.797.

¹³ Hanifi Hoca, “*Darende Tarihi*”, S. 8-9.

¹⁴ İbnü’l-Cezerî, Muhammed “*Ğayettü’n – Nihâyeti fî Tabakâti’l – Kurra*”, Mektebetü’l-Hancî, Mısır, 1933/1302, c.2, s.247

¹⁵ Yüksel, Ali Osman, “*İbn Cezerî ve Tayyibetü’n – Neşr*”, s. 148.

¹⁶ İbnü’l-Cezerî, *Ğayettü’n Nihâye*, s.247; Yüksel, Ali Osman, *İbn. Cezerî ve Tayyibetü’n Neşr*, s.151

gibi çok kıymetli ve çok çeşitli alanlarda kaynak olarak gösterilebilecek eserler telif etmiştir. Biz tecvîd ve kırâat alanında yazdığı eserleri vermekle yetineceğiz.¹⁷

- *el-Beyân fi-hatt-ı Usmân*
- *el-Beyân li-Müteşâbihi 'l-Kur'ân*
- *Beyânü Müteşâbihi 'l-Kur'ân bi mâ Nezele 'l Mûridu fi zilâlihi hayrân*
- *Câmîu 'l-Esânîd fi 'l Kırâât*
- *Durratu 'l-Mudîe*
- *Fedâilu 'l Kur'ân*
- *el-Fevâidu 'l-Mücmea fi Zevaidi 'l-Kütübi 'l Erbaâ*
- *Ğayetü 'l Mehâra Fiz 'Ziyâdeti ale 'l-Aşera(el-Kırâtü 'ş-şâze)*
- *Haşiyetü ale 'l – idâhi fi 'l Meânî ve 'l-Beyân li 'l-Kazvînî*
- *Hidayetü 'l-Mehara fi – Tetimmeti Kırâati 'l – Aşera*
- *Hidayetü 'l Mehara fi – Zikri 'l Eimmeti 'l Aşerati 'l Muştehara*
- *Ikdu's-semiîn fi Erbeîne Mesâili 'l-Muşkile fi 'l-Kırâât*
- *Î'ânetü 'l Mehera fi 'z-Ziyâdeti ale 'l-Aşera(Manzûm)*
- *el-ihida-u ilâ eârifeti 'l-Vakfi ve 'l-İbtida*
- *el-i'lâm fi-Ahkâmi 'l-İdğâm*
- *İthafu 'l Mehera fi-Tetimmeti 'l-Aşera*
- *Kifayetü 'l-Elmeî*
- *el-Mebsût fi 'l-Kırâât*
- *el-Mukaddime*
- *Muncidü 'l Mukriîn*
- *Nazmu 'l-Hidaye fi Tetimmeti 'l-Aşera*
- *en-Neşr-u fi 'l-Kırâati 'l-Aşr*
- *Nihayetü 'd-Dirayât fi Esmâi Ricâli 'l Kırâat*
- *Risâle fi 'l Vakfi- ale 'l-Hemzeti li Hamze ve Hişâm*
- *Şerhu Minhâcil Kâsîdîn*
- *Tayyibetü 'n Neşr fi 'l Kırâati 'l-Aşr*
- *Tahbîru 't-Teysîr fi 'l Kırâati 'l-Aşr*

¹⁷ İbnü'l-Cezerî'nin eserleri hakkında daha fazla mâlumat için bkz: Altıkulaç, Tayyar, “İbnü'l-Cezerî”, DİA, İstanbul, 1999, XX/ 551-557; Yüksel, Ali Osman, “İbn Cezerî ve Tayyibetü'n Neşr”, s.201 vd.

- *Takrîbu'n-Neşr fi'l-Kirâati'l Aşr*
- *et-Takyîd fi'l-Hulfi Beyne's-Şatıbiyyeti ve't-Tecvîd*
- *et-Temhîd fi'ilmî't-Tecvîd*
- *et-Tevcîhâd âlâ usuli'l-Kirâât*
- *et-Tizkâr fi Rivayeti Eban b. Yezîd el-Attar*
- *Tuhfetu'l-İhvân fi'l-Hulfi beyne's Şatıbiyyeti ve'l-Unvân*
- *ez-Zarâif fi Resmi'l Mesahif*¹⁸

1.3. Talebeleri

Müderris Hamza Efendi Kayseri, İstanbul ve Darende de birçok âlim yetiştirip icazet vermiştir. Kayseri’de, Atik Deli Âlim Efendi, İstanbul’da, ulemâdan kazasker Hayrullah Efendi’nin ecdadı Gelenbevî, Darende’de, Beşir Paşa, İsa Beyzâde Mehmet Efendi ve Maraş’lı Saçaklızâde’dir.¹⁹

Talebelerinin hayatları hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Biz çalışmamızda Müderris Hamza Efendi’nin “*Tecvîd-i Edâiyye*” isimli eserini yazarken faydalandığı, “*Cühdü'l-Mukill*” adlı eserin müellifi olması hasebiyle Maraşlı Saçaklızâde hakkında bilgi vermeyi uygun gördük.

1.3.1. Maraşlı Saçaklızâde

Asıl ismi Muhammed b. Ebî Bekir el-Mar’âşî el-Ma’rûf Saçaklızâde el-Hanefî’dir. (ö. 1150/1732) Saçaklızâde ismiyle meşhur olmuştur. Doğum tarihi hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat Maraş’ta doğduğuna dair kaynaklarda ittifak vardır²⁰. İsmi ve lakabı ile ilgili farklı rivayetler olsa da Saçaklızâde ve Maraşlı bütün rivayetlerin ortak noktasıdır²¹. İsimlerinden anlaşıldığı üzere tasavvuf ehli olduğu anlaşılmaktadır. İmam Nablûsî’den tasavvuf ilmi ve icâzet aldığı bilinmektedir²². Mezhebinin Hanefî olduğu el-Hanefî kelimesinden anlaşılmaktadır.

¹⁸ Yüksel, Ali Osman, “*İbn Cezerî ve Tayyibetü'n Neşr*”, s.201

¹⁹ Akgündüz, Öztürk, Baş, “*Darende Tarihi*”, s. 795.

²⁰ Süreyya, Mehmet, “*Sicilli Osmâni*”, c. 3, s. 1016; Bursalı Mehmet Tahir, “*Osmanlı Müellifleri*”, c. 1, S. 434; ez-Zirikli, “*el-Âlâm*”, c. 6, s. 60.

²¹ Dokgöz, Fatih, “*Muhammed Bin Ebî Bekir el-Mar’âşî ve Cühdü'l Mukill Adlı Eserinin Tecvîd İlmindeki Yeri İsimli Yayınlanmamış Yüksek Lisans Çalışması*”, Konya, 2018, s. 7.

²² Bursalı Mehmet Tahir, “*Osmanlı Müellifleri*”, c. 1, s. 434.

Hayruddin ez-Zirikli onu Hanefî mezhebinde fâkih olarak niteler²³. Mar'âşî, Saçaklızâde'nin doğduğu şehre nispetle ondan bahseden kaynakların tümünde kullanılmıştır.²⁴

Saçaklızâde'nin ilk hocası Maraş'ta bir camide²⁵ imam olan ve cami yanındaki medresede müderrislik yapan babası Ebû Bekir efendidir. Daha sonra memleketinde ki Hasan Marâşî'den Kırâat ve Kur'ân ilimleri tahsil etmiştir²⁶. Sivas'ta *Tibyan Tefsiri'nin* müellifi Tefsiri Mehmet Efendi'den, Darendede tecvîd ilmine dair yazılmış matbu nüshaları da bulunan *Tecvîd-i Edâiye'nin* müellifi Hamza Efendi (ö. 1105/1694)'den, Şam'da İmam Nablûsî'den icâzet alarak Maraş'a dönmüştür²⁷.

Saçaklızâde'nin vefat tarihi hakkında farklı rivayetler vardır. Bursalı Mehmet Tahir Bey,²⁸ Hayruddin ez-Zirikli,²⁹ Fındıklılı İsmet Efendi³⁰ vefat tarihi olarak h.1145'i verir. Mehmet Süreyya Efendi vefat tarihi olarak h. 1155,³¹ Bağdatlı İsmail Paşa h.1150³² olarak verir. Görüşlerin çoğu 1145 tarihini göstermektedir.

Saçaklızâde'nin eserlerinin sayısı hakkında farklı rivayetler vardır. Kırâat ve tecvîd ilminin yanında birçok alanda eserler yazmıştır. Biz sadece kırâat ve tecvîd alanında yazdığı eserlerin isimlerini vermekle yetineceğiz.

- ✓ *Risâle fî Tavzihi Hurufu'l Mucemât*
- ✓ *Tehzibü'l Kırâat*
- ✓ *Beyân'ı Cühdü'l Mukill*

²³ Ez-Zirikli, “*el-Âlâm*”, c. 6, s. 60.

²⁴ Dokgöz, “*Muhammed Bin Ebî Bekir el-Mar'âşî ve Cühdü'l Mukill Adlı Eserinin Tecvîd İlmindeki Yeri İsimli Yayınlanmamış Yüksek Lisans Çalışması*”, s. 8.

²⁵Bu caminin İmam Hüseyin Camii olduğu rivayet edilir. Bkz. Sandaloğlu, “*Maraş'ta Saçaklızâdeler*”, s.48.

²⁶ el-Maraşî, “*Cühdü'l Mukill*”, s. 17 (Naşirin Girişi)

²⁷ Eserin matbu nüshası Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kütüphanesi'nde 14931 numarayla kayıtlı içinde *Dürrü'l Yetim*, *Beyanı Cühdü'l Mukill*, *Karabaş Tecvîd'i* gibi eserlerin bulunduğu kitapta 32-58 sayfaları arasında yer almaktadır.

²⁸ Bursalı Mehmet Tahir, “*Osmanlı Müellifleri*”, c. 1, s. 434.

²⁹ ez-Zirikli, “*el-Â'lâm*”, c. 6, s. 60.

³⁰ Fındıklılı İsmet Efendi, “*Tekmiletü's-Şekâik fî Hakki Ehli'l-Hakâik (Şekâiki Numaniyye ve Zeyilleri)*”, neşre hazırlayan Abdülkadir ÖZCAN, Çağrı yay., İstanbul, 1989.

³¹ Süreyya, Mehmet, “*Sicilli Osmanî*”, c. 3. s. 1016

³² el-Bağdâdî, “*Hediyyetü'l Ârifîn*”, c. 2, s. 322.

- ✓ *Risâle fî Keyfiyyeti Edâi-Dât*
- ✓ *Risâle fî Beyân'ı Mehâricü'l Huruf*
- ✓ *Risâletü't Tecvîd*
- ✓ *Risâle fî Beyan'ı Beyân'ı Mahreci'd Dât ve 'z-Zâ*
- ✓ *Risâletü'd-Dâl (Risâletü'd-Dâli'l-Mu'ceme)*³³

1.4. Eserleri

Muhtelif kütüphanelerde Hamza Efendi'ye atfedilen kitaplar bulunmaktadır. Yaptığımız kaynak ve katalog taramaları sonucunda aşağıdaki eserlerine rastladık. Eserlerin çoğu yazma olup tefsir, kelim, Kur'ân ilimleri,(tecvîd ve kıraat) mantık, astronomi ve fıkıh üzerinedir. Hamza Efendi'ye ait olmayan bazı eserlerin de kütüphanelerde Hamza Efendi adına kaydedildiği görülmektedir. Bazı eserler, farklı isimlerle, aynı kütüphane ve aynı arşiv numarasına kayıtlı olduğu gibi farklı isimlerle farklı kütüphanelerde de karşımıza çıkmaktadır. Özellikle İstanbul Yazma Eserler Kütüphaneleri başta olmak üzere ulaşılabildiğimiz eserler şunlardır.

1.4.1. Mukantarât

Hamza Efendi'nin Astronomi alanında yazdığı eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar koleksiyonunda, 2549/2 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.³⁴

1.4.2. Hâşiyetün alâ Hâşiyeti'l-İsâm alâ Fevâidi Ziyâiyye

Arap diline dair yazılmış, Arapça yazma bir eserdir. Eserin, Süleymaniye Kütüphanesinde A.Tekelioğlu Koleksiyonunda 000844 arşiv numarasıyla³⁵, Tekeli Halk Kütüphanesinde *Hâşiyetü alâ Hâşiyetü ale'l-Fevâidi'z-Ziyâiyye* ismiyle 000844 arşiv numarasıyla³⁶ kayıtlıdır.

³³ Dokgöz, “Muhammed Bin Ebî Bekir el-Mar'âşî ve Cühdü'l Mukill Adlı Eserinin Tecvîd İlmindeki Yeri İsimli Yayınlanmamış Yüksek Lisans Çalışması”, s. 35.

³⁴ Hamza Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2549/2.

³⁵ Hamza Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi, A. Tekelioğlu, nr. 000844.

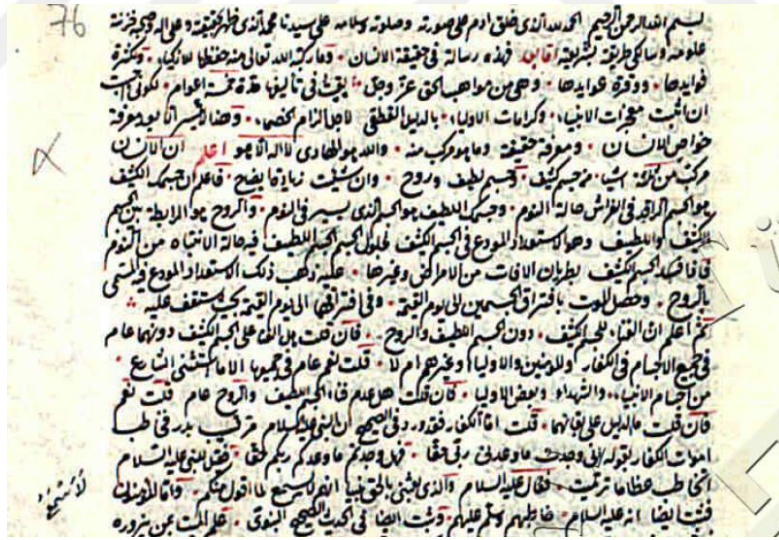
³⁶ Hamza Efendi, Tekeli Halk Kütüphanesi, nr. 000844.

1.4.3. Hâşiyetü alâ Tefsîri Sureti Nebe

Tefsir alanında yazılmış Arapça yazma bir eserdir. Eserin, Süleymaniye Kütüphanesinde ki nüshası *Hâşiyetü alâ Tefsîri Sureti Nebe* ismiyle kayıtlıdır. Müellifin ismi ed-Darendevisi Hamza olarak geçmektedir. A. Tekelioğlu Koleksiyonunda 000837 arşiv numarasındadır.³⁷ Diğer bir nüshası Tekeli Halk Kütüphanesinde *Hâşiyetü alâ Tefsîri'l-Cüz'i'n-Nebe* ismiyle kayıtlıdır. Müellifin ismi Hamza Efendi ed-Darendevisi olarak geçmektedir. Müstensihisi Antalyalı Kurtcu Hızır'dır. 1700 yılında Arapça olarak yazılmış yazma bir eserdir. 000837 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.³⁸

1.4.4. Risâle fi Beyâni enne'llâhe Vâhidün lâ min Tarîki'l-Aded

Kelam ilmi üzerine yazılmış, 75 varak yazma Arapça bir eserdir. Müellifin ismi ed-Darendevisi, Hamza Efendi olarak kaydedilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonunda 0001115 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.³⁹

Resim 1: Süleymaniye Yek. Esad Efendi Koleksiyonu 0001115 numaralı arşiv'in ilk sayfa görüntüsü.

³⁷ Hamza Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi, A. Tekelioğlu, nr. 000837.

³⁸ Hamza Efendi, Tekeli Halk Kütüphanesi, nr. 000837.

³⁹ ed-Darendevisi Hamza Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, nr. 0001115.

1.4.5. Risâletün fî Kavli'l-Îmâmi'l-A'zam fî'l-Fıkhî'l-Ekber

Kelam alanında yazılmış Arapça bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar koleksiyonunda 000606 arşiv numarasıyla kayıtlıdır.⁴⁰

Resim 2: Süleymaniye Yek. Yazma Bağ. 000606 numaralı arşiv.

1.4.6. Risâle fi'l-Bey'i ve'ş-Şira

Osmanlıca yazılmış bir eserdir. Sefer ahvali, pazara gidip gelmek, alış-verişte fesat ve kerahetten, ribadan sakınmak, muzarca ve Kesb-i habis (çirkin kazanç) bahislerini içerir. Birçok nüshası kütüphanelerimizde mevcuttur. Farklı isimlerle kaydedilmiştir. *Risâle fi'l-Bey'i ve'ş-Şira* en çok kullanılan ismi olsa da *Ticaret-Nâme*, *Hamza Efendi Risâlesi*, *Risâle*, *Risâle-i Hamza Efendi fî Beyi Me'ş-Şira* aynı eser için kullanılan isimlerdir. Eseri kütüphanelere göre nüshaları ve kaydedilen farklı isimleri ile göstermeye çalışacağız. *Risâle fi'l-Bey'i ve'ş-Şira* ismiyle kaydedilen kütüphaneler, Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümünde 002195 numarayla⁴¹, Esad Efendi bölümünde 000700 numarayla⁴², -bu nüshanın son tarafında bir de dua metni yer almaktadır- Halet Efendi bölümünde 000132 numarayla⁴³, İbrahim Efendi bölümünde 000240⁴⁴, 000416⁴⁵ ve 000588⁴⁶

⁴⁰ ed-Daredevî Hamza Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, nr. 000606, 6-7 vr.

⁴¹ Hamza Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, nr. 002195, 59-86 vr.

⁴² Hamza Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, nr. 000700, 59 vr.

⁴³ Hamza Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Koleksiyonu, nr. 000132, 72-97 vr.

numaralarıyla, İzmir bölümünde 000141⁴⁷ numarayla, Kılıç Ali Paşa bölümünde 000536⁴⁸ numarayla, Tırnovalı bölümünde 001094⁴⁹ numarayla, Yazma Bağışlar bölümünde 003907⁵⁰ numarayla, H.Selim Ağa kütüphanesi Hüdai Efendi bölümünde; 000726⁵¹ ve 000732⁵² numaralarıyla , Elmalı Halk kütüphanesinde; 003000⁵³ ve 002685⁵⁴ numaralarıyla, Kastamonu Yek'de nesih yazıyla, söz başları kırmızı ile yazılmış, mıklebli kahverengi meşin ciltli aynı eser KHK4086/01⁵⁵ numarayla kayıtlıdır. *Hamza Efendi Risâlesi* ismiyle, Süleymaniye Yek Yazma Bağışlar bölümünde 003831/1⁵⁶ numara ile Kastamonu Yazma Eserler kütüphanesinde KHK804/08⁵⁷ arşiv numarasıyla kayıtlıdır. *Risâle-i Hamza Efendi fi Beyi Me'ş-Şira* ismiyle Süleymaniye Yek. Yazma Bağışlar bölümünde 003907⁵⁸ kayıtlıdır. *Risâle* ismiyle, Zeytinoğlu kütüphanesi 000728⁵⁹ numarayla kayıtlı, *Risâle-i Hamza Efendi fi Hakkı Riba* ismiyle Süleymaniye Yek. Yazma Bağışlar bölümünde 003342/1⁶⁰ numarayla kayıtlıdır. *Ticaret-nâme* ismiyle harekeli Nesih yazıyla kenarlı kağıda yazılmış, kahve deri sırt ile ciltlenmiş baş tarafında fihristi olan bir nüshası da Kastamonu Yek'de KHK2030⁶¹ numarasıyla arşivlenmiştir. *Muamelet-i Fıkhiye* ismiyle Kastamonu Yek. KHK2720/16⁶² arşiv numarasıyla kayıtlıdır. Bu nüsha da farklı olarak aynı konulara dair dört sayfalık bir ekleme vardır. 408. Sayfa da ise sarılık ilacı tarifi bulunmaktadır.

⁴⁴ Hamza Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Koleksiyonu, nr. 000240, 255-286 vr.

⁴⁵ Hamza Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Koleksiyonu, nr. 000416, 156-182 vr.

⁴⁶ Hamza Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Koleksiyonu, nr. 000588, 18 vr.

⁴⁷ Hamza Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir Koleksiyonu, nr. 000141, 59 vr.

⁴⁸ Hamza Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa Koleksiyonu, nr. 000536, 39 vr.

⁴⁹ Hamza Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı Koleksiyonu, nr. 001094, 39 vr.

⁵⁰ Hamza Efendi, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, 003907, 20 vr.

⁵¹ H. Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Koleksiyonu , nr. 000726, 61 vr.

⁵² H. Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Koleksiyonu , nr. 000732, 42 vr.

⁵³ Hamza Efendi, Elmalı Halk Kütüphanesi , nr. 003000, 40b vr.

⁵⁴ Hamza Efendi, Elmalı Halk Kütüphanesi, nr. 002685, 105a-126b vr.

⁵⁵ Hamza Efendi, Kastamonu Yek, KHK4086/01, 1b-43b yk.

⁵⁶ Hamza Efendi, Süleymaniye Yek, Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 3831/1, 1b-27a vr.

⁵⁷ Hamza Efendi, Kastamonu Yek, KHK804/08

⁵⁸ Hamza Efendi, Süleymaniye Yek, Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 3907.

⁵⁹ Hamza Efendi, Zeytinoğlu Kütüphanesi, nr. 000805, 135-165+1 vr.

⁶⁰ Hamza Efendi, Süleymaniye Yek. Yazma Bağışlar Koleksiyonu, nr. 003342/1, 1-23 vr.

⁶¹ Hamza Efendi, Kastamonu Yek, KHK2030.

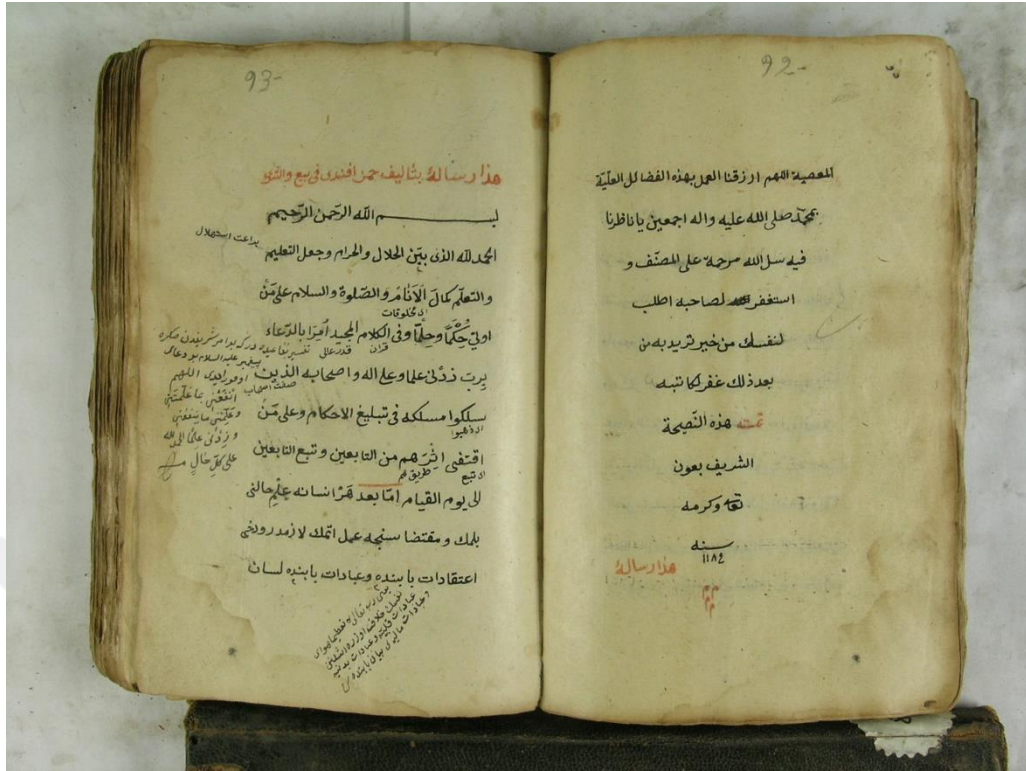
⁶² Hamza Efendi, Kastamonu Yek, KHK2720/16.

Resim 3: Süleymaniye Yek. Esad Efendi Koleksiyonu 700 numaralı arşiv dua bölümü.

Resim 4: Kastamonu Yek. KHK2030 numaralı eserin ilk sayfası

Resim 5: Kastamonu Yek. KHK804/08 numaralı eserin ilk sayfası

Resim 6: Kastamonu KHK1218 numaralı eserin ilk sayfası.

1.4.7. Risâle fi'l-Muamelați's-Şer'iyye

Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Halet Efendi bölümünde kayıtlı olan eser 000817⁶³ arşiv numarasında *Risâle fi'l-Muamelați's-Şer'iyye* ismiyle kayıtlıdır.

1.4.8. Risâle ala Dibâceti'l-Halebi's-Sağır

Haleb-i Sağır'ın dibâcesi (önsöz-başlangıç) üzerine yazılmış bir haşiyedir. Süleymaniye Yek. Hacı Mahmud Ef. Bölümünde 001103⁶⁴ numarayla kayıtlıdır. *Şerh alâ Dibâceti'l-Halebi* ismiyle Süleymaniye Yek. Yazma Bağışlar bölümünde 000197⁶⁵ numarayla kayıtlıdır.

1.4.9. Hâşiye alâ Hâşiyeti Mir Ebi'l-Feth ale'l-Âdabi'l-Adudiyye

Mantık alanında yazılmış Arapça bir eserdir. Kaynaklarda farklı isimlerle zikredilmektedir. Süleymaniye Yek'te Carullah bölümünde 001853⁶⁶ numarayla, Süleymaniye Yek Kasidecizade bölümünde 000732⁶⁷, Süleymaniye Yek. Laleli bölümünde 003047⁶⁸, *Hâşiye alâ Hâşiyeti Mir Ebi'l-Feth li-Şerhi'l-Haneftiyye Mine'* ismiyle Süleymaniye Yek. Laleli bölümünde 003038⁶⁹ kayıtlıdır.

⁶³ Hamza Efendi, Süleymaniye Yek, Halet Efendi Koleksiyonu, nr. 000817.

⁶⁴ Hamza Efendi, Süleymaniye Yek, Hacı Mahmud Ef. nr. 001103, 2-3 vr.

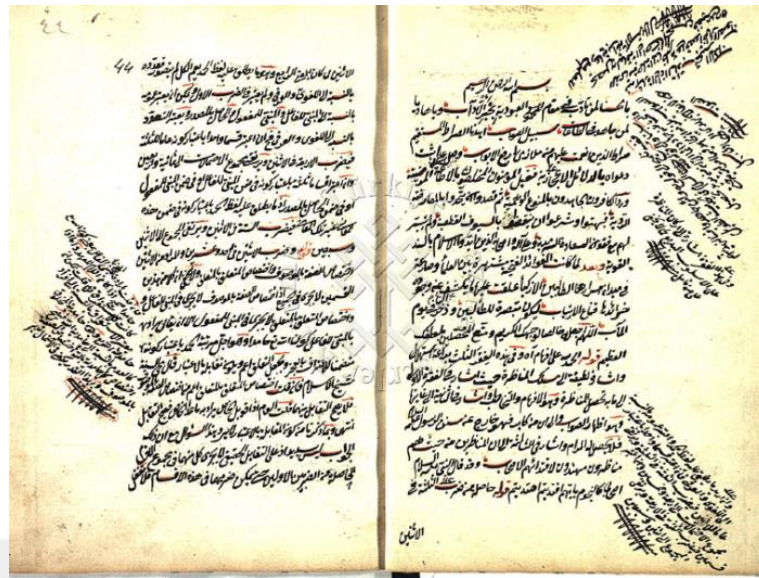
⁶⁵ Hamza Efendi, Süleymaniye Yek, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, nr. 000197, 6-7 vr.

⁶⁶ Hamza Efendi, Süleymaniye Yek, Carullah Koleksiyonu, nr. 001853, 24 vr.

⁶⁷ Hamza Efendi, Süleymaniye Yek, Kasidecizade Koleksiyonu, nr. 000732, 43-64 vr.

⁶⁸ Hamza Efendi, Süleymaniye Yek, Laleli Koleksiyonu, nr. 003047, 35-55 vr.

⁶⁹ Hamza Efendi, Süleymaniye Yek, Laleli Koleksiyonu, nr. 003038, 72-88 vr.

Resim 7: Süleymaniye Yek. Kasıdecizade Koleksiyonu nr. 000732 arşivin ilk sayfası.

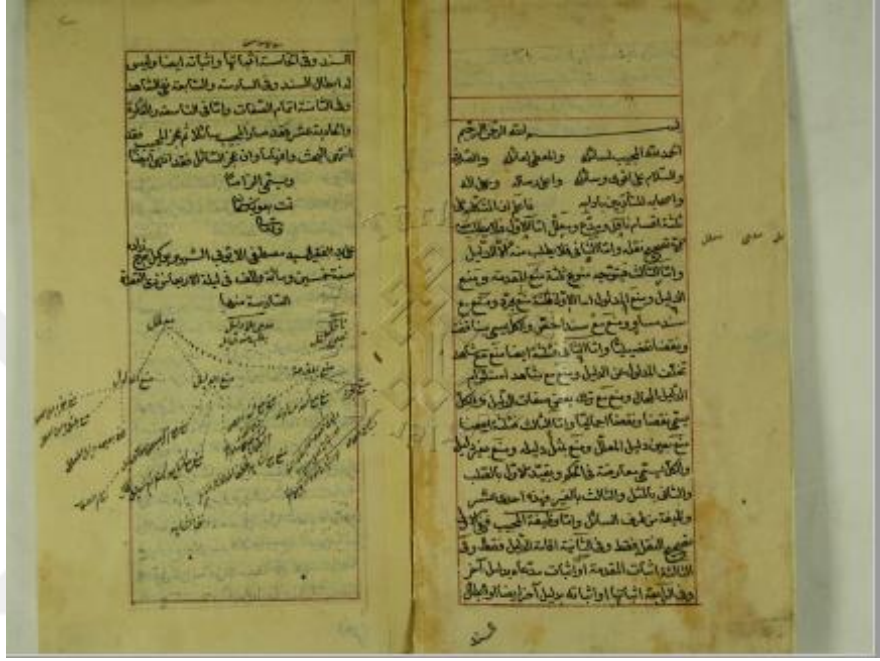
Resim 8: Süleymaniye Yek. Laleli Koleksiyonu 003038 numaralı arşiv ilk sayfası.

1.4.10. Risâle fi'l İstiâre

Arap Edebiyatı alanında yazılmış Arapça bir eserdir. Süleymaniye Yek Darülmecnevi bölümünde 000512⁷⁰ numarayla, Süleymaniye Yek. Yazma Bağışlar

⁷⁰ Hamza Efendi, Süleymaniye Yek, Darülmecnevi Koleksiyonu, nr. 000512, 155-156 vr.

bölümünde 000338⁷¹ numarayla, Süleymaniye Yek Nafiz Paşa bölümünde 001358⁷² numarayla ve aynı eser *Kitâbu'l-Mezahib fi'l-İstiareti'l-Mekniyye* ismiyle aynı kütüphane ve aynı arşiv numarasında⁷³ (Süleymaniye Yek Nafiz Paşa bölümünde 001358) kayıtlıdır. *Risâle fi'l-İstiareti'l-Makniyye* ismiyle Süleymaniye Yek. Yazma Bağışlar bölümünde 000260⁷⁴ numarayla kayıtlıdır.

Resim 9: Süleymaniye Yek. Nazif Paşa Koleksiyonu 001358 numaralı arşiv ilk sayfası.

1.4.11. Vasıla

Fıkıh alanında yazılmış Osmanlıca bir eserdir. Süleymaniye Yek. Yazma bağışlar bölümünde 003399⁷⁵ numarayla kayıtlıdır.

1.4.12. Hamza Efendi Risalesi

Kelam alanında yazılmış Osmanlıca bir eserdir. Süleymaniye Yek. Serez bölümünde 003923⁷⁶ numarayla kayıtlıdır.

⁷¹ Hamza Efendi, Süleymaniye Yek, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, nr. 000338, 1 vr.

⁷² Hamza Efendi, Süleymaniye Yek, Nafiz Paşa Koleksiyonu, nr. 001358, 7 vr.

⁷³ Hamza Efendi, Süleymaniye Yek, Nafiz Paşa Koleksiyonu, nr. 001358, 7-8 vr.

⁷⁴ Hamza Efendi, Süleymaniye Yek, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, nr. 000260, 373 s.

⁷⁵ Hamza Efendi, Süleymaniye Yek, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, nr. 003399, 3+4b+61a vr.

Resim 10: Süleymaniye Yek. Serez Koleksiyonu 003923 numaralı arşiv ilk sayfası.

1.4.13. Kitap fi-İlmi't-Tecvîd

Kıraat alanında yazılmış bir eserdir. Kıraat imamlarının bazı özel kelimelerde yapmış olduğu İmale⁷⁷, beyne⁷⁸, iskân⁷⁹ ve idgamları⁸⁰ kıraat imamların rumuzlarıyla gösterdiği bir risaledir. Bu risâle Süleymaniye Yek. Serez Koleksiyonunda 75⁸¹ numaralı arşivdedir.

⁷⁶ Hamza Efendi, Süleymaniye Yek, Serez Koleksiyonu, nr. 003923, 21-89 vr.

⁷⁷ İmale: Lügatte bir şeye yönelme, bir tarafa çekme anlamlarına gelen *imale* ıstılahta ise fetha harekeyi kesre harekeye; *elif* harfini de *ya* harfine meylettirerek okumaktır. Bkz. Koyuncu, Recep, “Kıraat İlmi & Takrîb Usûlü”, Hazıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yay. S.164.

⁷⁸ Beyne: İmale-i Suğra veya İmale-i Mütevasıta da denilen beyne fetha harekeyi fetha ile kesre arasında -kesre harekeye daha az meylettirerek fetha harekeye daha yakın okumak- meylederek okumaktır. Bkz. “Koyuncu, Recep, Kıraat İlmi & Takrîb Usûlü”, S.159.

⁷⁹ İskan: Tilavet edilen kelimenin son harfini vakıf yapmak suretiyle harekeden uzaklaştırmaktır. Koyuncu, Recep, “Kıraat İlmi & Takrîb Usûlü”, S.165.

⁸⁰ İdgam: Mahreçleri aynı veya yakın olan harflerin yan yana gelmesiyle tilavet ederken zorluğu gidermek adına iki harfi tek harf gibi -şeddeli olarak- okumaktır. Bkz. Koyuncu, Recep, “Kıraat İlmi & Takrîb Usûlü”, S. 163.

⁸¹ Hamza Efendi, Süleymaniye Yek, Serez Koleksiyonu, nr. 75.

Resim 11: Süleymaniye Yek. Serez Koleksiyonu 000075 numaralı arşiv.

1.4.14. Tecvîd-i Edaiyye

Hamza Efendi'nin tecvîd alanında yazdığı Osmanlıca bir eserdir. İkinci bölümde detaylı şekilde ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

TECVİD-İ EDÂİYYE İSİMLİ ESERİN TECVİD LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ

Çalışmamızın bu bölümüne tecvîd ilminin tanımı, gayesi ve hükmü konularına değindikten sonra tecvîd ile ilgili tarihte öne çıkan eserlerden bazılarını muhtasar olarak anlatacağız. Daha sonra da tezimizin ana konusu olan Hamza Efendi'nin *Tecvîd-i Edâiyye* isimli eserini temel kaynaklarla kıyasarak Hamza Efendi'nin bu kaynaklarla mutabık oldukları ve onlardan ayrıldıkları görüşleri anlatarak bir sonuca ulaşmaya çalışacağız.

2.1. Tecvîd

Sözlükte bir şeyi güzel ve hoş yapmak mânâlarına gelen⁸² tecvîd için ıstılahta birbirinden çok farklı olmayan benzer tanımlar yapılmıştır.⁸³ Biz bu tanımlardan bir kaçını nakletmekle yetineceğiz.

İbnü'l-Cezerî (öl. 833/1429) en-Neşr'de tecvîdi şöyle tanımlamıştır: “ اعطاء الحروف حقها من كل صفة ومستحقها ورد كل واحد لاصله *Tecvîd, harflerin hakkını vermek, mertebelerini tertîb etmek, harfi mahrecine ve aslına rücu ettirmektir.*”⁸⁴

Yine İbnü'l Cezerî, Mukaddime'sinde tecvîdi şöyle tarif eder:“ Tecvîd, her harfin hakkını ve müstehakkını yerine getirmektir.”⁸⁵

Zekeriyâ el-Ensârî (öl. 926/1520) ise:“Her bir harfin mahreç ve sıfatını yerine getirmek suretiyle Kur'ân-ı tilavet etmektir”⁸⁶ şeklinde tarif eder.

Tanımlara bakıldığında tecvîd tarifinin genel olarak harfler üzerinden yapıldığı görülmektedir. Tariflerde geçen *حقها* dan maksat lazım-i sıfatlar⁸⁷, *مستحقها*

⁸² İbnü'l-Cezerî, “*et-Temhîd fî ilmi't-Tecvîd*”, S. 59, Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, I, 1110.

⁸³ Karaçam, İsmail, “*Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*”, Marmara Ü. İlahiyat Fak. Vakfı Yay. (İFAV), İstanbul, 2009, S.163.

⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr*”, C. 2, S. 30.

⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, “*Mukaddime*”, S.6.

⁸⁶ Zekeriyâ el-Ensârî, “*ed-Dekâiku'l-Muhkeme fî Şerhi'l-Mukaddime*”, Mısır, 1335, S. 8.

⁸⁷ Lazım-i Sıfat: Harflerin zatında olan ve harflerden ayrılması mümkün olmayan, terkedilmesi ve değiştirilmesi durumlarında büyük hataya (lâhn-i celi) sebebiyet veren sıfatlardır. Bkz. Karaçam, İsmail, “*Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*”, S. 199.

dan maksat harflerin âriz-i sıfatlarıdır⁸⁸. Tecvîd hem teori hem de sanatsal yönü olan bir ilimdir. Tecvîd kitaplarından kâide ve kurallar öğrenildikten sonra sanatsal pratik yönünün kâmil bir üstâd kontrolünde (fem-i muhsîn) öğrenilmesi gerekmektedir⁸⁹. Bazı tecvîd kitaplarında “خذوه من افواه المشايخ : *Bunu üstadların ağzından alınız*” ifadesi bunun önemini göstermektedir. Kâtip Çelebi (öl. 1067/1656) *Keşfü’z-Zünûn* isimli eserinde bu konuya ışık tutacak şekilde bilginin yeterli olmayacağı, üzerinde alıştırmalar yaparak meleke haline getirmenin gerekli olduğunu ifade etmiştir⁹⁰.

Kur’ân-ı Kerim’de tecvîd ifadesi geçmemekle birlikte Müzzemmil Suresi 4. Ayette “Kur’an’ı tertîl üzere oku.”⁹¹ ve Furkan Suresi 32. ayette “Biz onu tertîl üzere okuduk”⁹² şeklinde ağır ağır okumak, en güzel şekilde okumak, makamlı okumak manalarına gelen tertîl kelimesi kullanılmıştır. En güzel şekilde okumak, kelimelerin ve dolayısıyla harflerin lazımlî ve arızî sıfatlarına riayet ederek ve aynı zamanda her harfi mahrecinden çıkararak okumayı gerektirir ki bu da tecvîd ilminin lüzumunun delili niteliğindedir. Tertîl aynı zamanda tefekkür ve istinbât içindir.⁹³ Başka bir ifadeyle tertîl, Kur’ân-ı Kerim’i yavaş yavaş mana ve hikmetlerini düşünerek huzur duyacak şekilde (anlama göre ses tonunu ayarlayarak), vakf ve tecvîd kurallarını gözetererek okumaktır.⁹⁴ el-Müzzemmil Suresinin 4.ayetinde geçen tertîl kelimesi Hz. Ali’ye sorulduğunda, “الترتيل تجويد الحروف ومعرفة الوقوف : Tertîl, harfleri tecvîd yani sıfat-ı lazime ve sıfat-ı ârizalarıyla okumak ve vakıfları bilmektir.”⁹⁵ şeklinde cevaplandırmıştır.

Türkçe bir tanım yapmak gerekirse tecvîd harflerin sıfat ve mahreçlerine uyarak, en güzel şekilde okuma melekesi kazandıran bir ilim olarak tarif edilebilir⁹⁶

⁸⁸ Âriz-i Sıfat: Harflerin zâtında olmayan, terki durumunda harfin zâtında bir değişiklik meydana getirmeyen, terki, değiştirilmesi durumlarında küçük hataya (lahn-i hafî) meydana getiren sıfatlardır.

⁸⁹ Çetin, Abdurrahman, “*Kur’ân Okuma Esasları*”, Emin Yay. İstanbul, 2017, S. 78.

⁹⁰ Katip Çelebi, “*Keşfü’z-Zünûn an Esâmi’l-Kütübi ve’l-Fünûn*”, İstanbul, 1360-1362/1941-1943, c. I, s. 353.

⁹¹ Müzzemmil Suresi, 73/4.

⁹² Furkan Suresi, 25/32.

⁹³ İbnü’l-Cezerî, “*en-Neşr*”, I. s. 208-209.

⁹⁴ Öge, Ali, “*Rivâyet ve Dirayet Tefsirlerinde Tertîl Ayetleri’nin Yorumlanma Biçimi*”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 2015, sayı, 25, s. 36.

⁹⁵ İbnü’l-Cezerî, “*en-Neşr*”, c. I, s. 209.

⁹⁶ Karaçam, İsmail, “*Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*”, S. 165.

Tecvîd ilminin konusu farklı kaynaklarda kelime bakımından farklı şekilde zikredilmiştir. Saçaklızâde *Cühdü'l-Mukill* adlı eserinde ⁹⁷ *كلمت القرآن* olarak ifade ederken Hamza Efendi *Tecvîd-i Edâiyye* isimli eserinde ⁹⁸ *حروف الهجاء* olarak tarif etmiştir. Her ne kadar bu iki görüş özelinde tecvîd ilminin konusunu anlatan bütün görüşler kelime bakımından birbirinden farklı olsa da hepsi aynı şeyi ifade etmektedir. Çünkü Kur'ân bütünü diğerleri ise O'nun cüzünü ifade eder⁹⁹. Bu konu bazı eserlerde “Tecvîd İlminin Meseleleri” başlığı altında incelenmektedir¹⁰⁰. Bunları harflerin sıfatları ve mahreçleri, tenvîn ve nûn-ı sâkine okunuşlarıyla ilgili kurallar, sakin mîm'in okunuşu ve halleri ile ilgili kurallar, med ve kuralları, “ra” harfine ait hükümler sesin alçaltılarak veya yükseltılarak okunması vb. şeklinde sıralayabiliriz¹⁰¹.

Tecvîd ilminin gayesi ise, Allah Tealâ'nın Kur'ân-ı Kerim de ve Efendimiz (sav)'in hadislerinde ki emre uymaktır. Hamza Efendi “*Tecvîd-i Edâiyye*” isimli eserinde tecvîd ilminin gayesini, Allah'ın emrine uymaktır. (Memurun bihe imtisadir)¹⁰² şeklinde izah etmiştir.

Kur'ân-ı Kerim, gelişi güzel kural ve kâidesiz okunabilecek bir kitap değildir. Çünkü kelâmullah tecvîd ile inzâl olmuştur ve onun ile okunmuştur.

Allah Tealâ el-Furkân sûresi 32. ayetinde; “ *Biz : كذلك لنثبت به فؤادك ورتلناه ترتيلا* ” *O'nu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle (yaptık). O'nu tertîl üzere inzâl ettik*”¹⁰³. Bu ayette geçen tertîl kelimesi tecvîd mânâsında kullanılmıştır.¹⁰⁴ Yine el-Müddessir sûresi 4. ayetinde; “ *ورتل القرآن ترتيلا* : *Kur'ân'ı açık açık, tane tane tertîl ile oku*”¹⁰⁵ buyurarak Rasülü (sav)'ne tecvîd ile okumayı emretmiştir. Aliyyü'l-Kârî bu hususta Peygamber (sav)'in zaten tecvîde riayet ederek okuduğu, asıl emrin bütün

⁹⁷ Saçaklızâde, “*Cühdü'l-Mukill*”, S. 4.

⁹⁸ Hamza Efendi, “*Tecvîd-i Edâiyye*”, S. 32.

⁹⁹ Karaçam, İsmail, “*Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*”, S. 166.

¹⁰⁰ Sağman, Ali Rıza, “*İlaveli Yeni Sağman Tecvîdi*”, İstanbul, ts, 6. Baskı, S. 6.

¹⁰¹ Çetin, Abdurrahman, “*Kur'ân Okuma Esasları*”, S. 80.

¹⁰² Hamza Efendi, “*Tecvîd-i Edâiyye*” S. 1.

¹⁰³ el-Furkân, 25/32.

¹⁰⁴ Aliyyü'l-Kârî, “*el-Minehu'l-Fikriyye alâ Metni'l-Cezeriyye*”, Mısır, 1375, S.20.

¹⁰⁵ El-Müddessir, 73/4.

Müslümanları kastettiğini söylemiştir¹⁰⁶. Tecvîde uymanın vücûbiyyetinin delili bu âyet-i kerîmelerdir.

Allah Rasülü (sav)’nün bu konuda ki hadisleri şu şekildedir. “ عن قتاد قال سئل انس كيف كانت قراءت النبي صلعم فقال كانت مدا ثم قرء بسم الله الرحمن الرحيم يمد بسم الله ويمد بالرحمن : *Katâde’den (rivayetle) Allah Rasülü (sav) şöyle buyurmuştur: Enes (ra): Peygamberimiz(sav)’in kırâatının nasıl olduğu soruldu. Enes (ra): Peygamber(sav)’in kırâatı medli idi, dedi. Sonra besmeleyi, بسم الله, الرحمن, الرحيم kelimelerini med ederek okudu.*”¹⁰⁷ diye cevap verdi.

Yukarıda açıklanan âyeti kerîme ve hadislerden sonra İbnü’l-Cezerî,

وَالْأَخْذُ بِالتَّجْوِيدِ حَتَّمٌ لَّازِمٌ   مَنْ لَمْ يُجَوِّدِ الْقُرْآنَ اِثْمٌ
لِأَنَّهُ بِهِ الْإِلَهَ أَنْزَلَ   وَهَكَذَا مِنْهُ الْبَيِّنَاتُ وَصَلَا
وَهُوَ أَيْضًا حَلِيَّةُ التَّلَاوَةِ   وَزِينَةُ الْأَدَاءِ وَالْقِرَاءَةِ

“Tecvîdi öğrenmek, tecvîde ittibâ etmek kesin bir farzdır. Kim Kur’ân-ı tecvîd kurallarına uymadan okursa günahkâr olur. Çünkü Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerim’i tecvîd ile indirdi. Bize kadar da tecvîd ile ulaştı. Tecvîd tilavetin süsü, edâ ve kırâatın da zînetidir.”¹⁰⁸ beyitleri ile tecvîd ilminin hükmünü özetlemektedir.

2.2. Tarih Boyunca Öne Çıkan Tecvîd Kaynakları

Dünyanın farklı yerlerinde bulunan hemen hemen üç milyon Arapça yazma eser¹⁰⁹ içerisinde tecvîd ve kırâat alanında yazılmış olanların sayısı net olarak bilinmemektedir. Biz bunlardan öne çıkan bazılarını genel itibari ile tanıtmak istedik. Elde edilen bilgiler ışığında kaynakların müellif adı, eser adı, kütüphane ve koleksiyon ismi ve tarih bilgilerine yer vermeye çalıştık.

¹⁰⁶ Aliyyü’l-Kârî, “*el-Minehu’l-Fikriyye*”, s. 20.

¹⁰⁷ Buhârî, Fedâilü’l-Kur’an, 29.

¹⁰⁸ Yüksel, Ali Osman, “*İbn Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*”, Üçüncü baskı, İFAV, İstanbul, 2006, S. 204.

¹⁰⁹ Kavakçı, Yusuf Ziya, “*İslam Araştırmalarında Usûl*”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976, S. 59.

2.2.1. Kasîdetü'r-Râiyye (Kasîdetü'l-Hâkâniyye)

Ebû Müzahim Musa b. Ubeydullah el-Hâkânî'nin (325/937) yazmış olduğu eserdir. Müellifin, Kisâi kırâatının önde gelen imam ve mukrîlerinden (kırâatı okutarak nakleden), hadis ilminde ve rivayetinde güvenilir, sünnete sıkı sıkıya bağlı olduğu nakledilmiştir.¹¹⁰ Eser birçok kaynakta farklı isimlerle zikredilmiştir. el-Kasîde fi't-Tecvîd¹¹¹, el-Kâsîdetü'r-Râiyye fi't-Tecvîd¹¹², el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye, Kasîdetü Ebî Müzahim el-Hâkânî, Kasîdetü İbn Hâkân fi Hüsni Edâi'l-Kur'ân gibi isimler sayılabilir.

Tecvîd konuları Hâkânî'nin dönemine kadar Arap dili kaynaklarında, lügatlarda¹¹³, kırâat kitaplarında dağınık halde bulunmaktaydı. Kasîde, bu konuları bir araya getirmesinden dolayı tecvîd ilmi alanında yazılmış ilk eser olarak kabul görmüş aynı zamanda müellif el-Hâkânî bu ilmin kurucusu kabul edilmiştir. Eser kendisinden sonra yazılan eserlere ışık olmuş, eser sahipleri konularına kasîdeden deliller göstermişlerdir.¹¹⁴ Ebû Amr Ed-Dânî (ö. 444/1053) et-Tahtîd isimli eserin mukaddime kısmında “eserlerine ulaşabildiğim imamların ve kârîlerin tecvîde dair görüşlerini aldım” diyerek kendisinden önce yazılmış olan ve kendisinin de şerh ederek birikimine önemli katkı sağlayan kasîdeyi işaret etmiştir. Kasîde, talebeyi hocanın bilgisinden uzaklaştırmamayı amaç edinmiş olsa gerek ki konuları uzun uzadıya açıklamamış, konuların anlatımını hocaya bırakmıştır. Eser, tecvîd konularını bir arada toplayarak, öğrencinin kolayca ezberlemesini hedef edinmiş bir fihrist niteliğindedir. Konu ve kavram bakımından zengin olan eser tanımlama ve açıklamaları hocaya bırakmıştır. Müellif eserine bir isim koymamıştır. Sonradan esere muttali olanlar esere içinde geçen bir kelime veya müellifin ismi veya konularına bağlantılı olarak isimler koymuştur. On yedinci beyitte “Hüsni'l-Edâ hakkında bir kasîde söyledim” şeklinde geçen “fi Hüsni'l-Edâ” terkiibini isim olarak verenler, içinde geçen kelimeyi esas almışlardır. Müellifin ismini esas alanlar esere

¹¹⁰ İbnü'l-Cezerî, “*Ğayetü'n-Nihaye*”, 2, S. 297.

¹¹¹ Zirikli, “*A'lam*”, 7. S. 324.

¹¹² İbnü'l-Cezerî, “*Ğayetü'n-Nihaye*”, 2, S. 297.

¹¹³ Halil b. Ahmed “*Kitabu'l-Ayn*” isimli eserinde harflerin mahrec ve sıfatlarından bahsetmiştir. Bkz. Halil b. Ahmed, “*Kitabu'l-Ayn*”, Beyrut, 2002, I, S. 52-67.

¹¹⁴ <https://fac.ksu.edu.sa/malomar/publication/140217>, (Erişim tarihi: 16.07.2019)

el-Kasîde el-Hâkâniyye ismini vermişlerdir. Müellif tecvîd kelimesini isim olarak vermemiş eserde tecvîd kelimesini de kullanmamıştır. Sonradan esere muttali olanlar konuların bağlantısı bakımından bu ismi vermişlerdir¹¹⁵.

2.2.2. er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâati ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve

Kırâat ve tefsir alanlarında önemli bir yeri olan Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî'nin (ö. 437/1045) yazmış olduğu eserdir. Müellif yedi kırâat imamından biri olan Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'ın (156/772) kırâatını okumuş, ömrünü kırâat ilmine adanmış, Endülüs'te farklı camilerde kırâat ilmini okutmuştur¹¹⁶. er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâati ve Tahkîki Lafzi't-Tilave isimli eseri günümüze ulaşan ilk tecvîd çalışması olmasından dolayı önemlidir.¹¹⁷ Kütüphane taramalarında, Süleymaniye Yek. Hacı Mahmud Ef. koleksiyonu 000376 ve İbrahim Efendi 000029 arşiv numaralarında, Konya Bölge Yek. 135/6 arşiv numarasında nüshalarına ulaşılmıştır. Eserin tahkiki Ahmet Hasan Ferhat tarafından yapılarak basılmıştır.¹¹⁸

“Yazar kitabın başlarında Allah'a hamd ederek onu över. Peygamberimize salât ve selam eder. Bu hamd ve övgü cümleleri içerisinde Kur'ân ile ilgili hususlar da vardır. Daha sonra bu ilme hizmetin önemine vurgu yaparak, Kur'ân-ı Kerim'e hizmetin bir şeref olduğu üzerinde durmuştur.yazdığı bu eserden önce bu tarzda bir kitaba rastlamadığını/görmediğini belirterek Kur'ân'ı güzel ve doğru okuma hususunda bu kitaptan yararlanılırsa kendisini bahtiyar olarak kabul edeceğini belirtmiştir.”

“Kısa bir şekilde Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemeye teşvik ve onun sevabıyla ilgili bilgiler verdikten sonra, Kur'ân okumanın önemi ve onu okuyanların üstünlüklerine vurgu yapar. Kur'ân okuyucusunun yerine getirmesi gerekli vazifeleri

¹¹⁵ Ahmed Halil Şükrî ve diğerleri, “*el-Münîr fî Ahkâmi't-Tecvid*”, 22. baskı, Cem'iyetü'l-Muhâfazati

'ale'l-Kur'âni'l-Kerîm, Amman-Ürdün 2013, s. 10.

¹¹⁶ Öge, Ali, “*er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı, 32, 2011, s. 277-278.

¹¹⁷ Altıkulaç, Tayyar, “*Mekki b. Ebî Tâlib*”, DİA, c. 28, s. 576.

¹¹⁸ Ebî Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, “*er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâeti ve Tahkîki Lafzi't-Tilave*”, tah. Ahmet Hasan Ferhat, Üçüncü baskı, Dâru' Ammâr, Amman-Ürdün, 1996.

açıkladıktan sonra kâri/okuyucu ve mukrî/okutucu da bulunması gereken vasıfları belirtmiştir.”

“Kitap 48 bab ve 3 alt bab 48 fasıldan müteşekkildir.”¹¹⁹

2.2.3. et-Tahdîd fi'l-İtkanı ve't-Tecvîd

- ✓ *et-Tahdîd li Hakîkati'l-İtkâni ve't-Tecvîd,*
- ✓ *et-Tahdîd fî Sıfâti'l-İtkâni ve't-Tecvîd,*
- ✓ *et-Tahdîd fî Sinâati'l-İtkâni ve't-Tecvîd,*
- ✓ *et-Tevhîd fî Ma'rifeti't-Tecvîd li Tilâveti'l-Kur'ân,*
- ✓ *Tecvîdü't-Tilâve ve Tahkîkü'l-Kirâe,*
- ✓ *Kitabü't-Tecvîd.*

Hicri IV.asrın ilk yarısında yaşamış olan Endülüs'lü kırâat âlimlerinden olan Ebû Amr Osman b. Said ed-Dânî'nin kaleme almış olduğu eserdir. Eser tecvîd alanında yazılmış ilk ve asıl kaynaklardan olma özelliğini taşır¹²⁰. Kendisinden sonra el-Ca'berî ve İbnü'l Cezerî¹²¹ gibi bir çok kırâat âlimine kaynaklık etmiştir. Eser, “*et-Tahdît fî Sin'ati'l-İtkân ve't-Tecvîd*” ismiyle Süleymaniye Yek. Bağdatlı Vehbi koleksiyonunda 000040 numaralı arşivde kayıtlıdır¹²². Abdurrahman Çetin bu nüsha dışında iki nüsha daha olduğunu belirtir. Bunlar, Süleymaniye Yek. Carullah Efendi kısmında, 23/5 numaralı arşivde diğeri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 2650/1¹²³ numaralı arşivde bulunmaktadır. Eser Ğanim Kaddûrî el-Hamed tarafından yayımlanmıştır.¹²⁴

ed-Dânî bu eseri yazma gerekçesini şöyle ifade etmiştir:

“Kur'ân tilavetinin güzel yapılması, Kur'ân kırâatının da doğru şekilde ifası için Allah'ın Peygamberini ve ümmetini teşvik ettiği ettiği şey hususunda

¹¹⁹ Öge, Ali, “*er-Ri'âye...*”, s. 277-278.

¹²⁰ Koyuncu, Recep, “*et-Tahdît fî'l-İtkân ve't-Tecvîd*”, NEÜİFD, s.43, 2017, s. 89-104.

¹²¹ Çetin, Abdurrahman, “*Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kırâat İlmindeki Yeri*”, Ensar Yay. İstanbul, 2015, s. 226.

¹²² ed-Dani, Osman b. Said b. Ömer el-Endelüsi el-Mukri, Ebu Amr, , “*et-Tahdît fî Sin'ati'l-İtkân ve't-Tecvîd*” Süleymaniye Yek. Bağdatlı Vehbi Koleksiyonu, nr. 000040.

¹²³ Çetin, Abdurrahman, “*Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kırâat İlmindeki Yeri*”, s. 227-228.

¹²⁴ Çetin, Abdurrahman, “*Endülüslü Âlim...*”, S. 228

zamanımızda ki Kur'ân talebeleri ve hocalarının ihmali görmüş olmam beni, halef üstadlarının selef imamlarından aldığı/öğrendiği şekilde tecvîd ilminin tanımı, tertîl ve tahkikin keyfiyetinin ne olduğuna dair yükte hafif ve kolayca anlaşılır bir eser yazmama sevketti.”¹²⁵

Müellif eserinin başında tecvîd, tahkik ve tertîl ifadelerini öne çıkarmış, bunlar üzerinde açıklamalar yapmıştır. Hemzenin halleri, hareke, sükûn, işmam, revm, ihtilas genel olarak açıklamıştır. Harflerin mahreçleri ve sayısı konusunda Basra nahiv okulunun en önemli temsilcisi Sivebeyh'in (ö. 180/796) görüşlerine katılmış harflerin sayısını 29 ve mahreç bölgelerini ise 16 kabul ederek açıklamalarını bu cihette yapmıştır. Harflerin sıfatlarını başta toplu olarak zikretmiş sonra zıddı olan ve olmayan sıfatları ayrı ayrı açıklamıştır. Nûn'u sâkin ve tenvînin durumları, izhâr, ihfa, idğam-ı bilâ-ğunne, idğam-ı meal-ğunne ve iklab konularını kısa kısa fakat sistemli bir şekilde izah etmiştir. İdğâm konusunu geniş bir şekilde detaylı olarak ele almış, bu konuda ki açıklamaları sonradan yazılan tecvîd kitaplarına kaynaklık etmiştir. Vakfın tarifini yapmış ve 4 çeşit vakıftan bahsetmiş ve bunları da örneklemiştir.¹²⁶

2.2.4. el-Mûdih (el-Muvadâh) fi't-Tecvîd

Abdülvehhâb b. Muhammed el-Kurtûbî (ö. 461/1061)'nin yazmış olduğu eserdir. Müellifin hakkında çok bilgi yoktur. Eseri tahkik eden Ğanim Kaddûrî Hamed eserin giriş kısmında el-Kurtûbî'nin memleketi dışında çok fazla tanınmadığı bu yüzden de hakkında ki bilgilerin kaynaklarda yazılı olanlarla sınırlı olduğunu söyler.¹²⁷

¹²⁵ ed-Dânî, “*et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*”, thk. Ğanim Kaddûrî Hamed, Dâr-u Ammar, Amman, 1421/2000, s. 201.

¹²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çiftci, Ali, “*Ebû Amr ed-Dâni'nin et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd'i Özelinde Tecvîd İlminin Müstakilleşmesi*”, Marife Dini Araştırmalar Dergisi, c. 17, s. 2, kış 2017, s. 217-317.

¹²⁷ el-Kurtubî, “*el-Mûdih fi't-Tecvîd*”, thk. Ganim Kaddûrî el-Hamed, 1. Baskı, Dâr-u Ammâr, Amman-Ürdün, 2000, s. 9.

el-Kurtûbî eserinin başında lahn kavramını detaylı bir şekilde ele almıştır. Mahreç konusunda Halil b. Ahmed'in görüşlerine¹²⁸ yer vermiş ancak mahreçlerin sayısını 16 olarak kabul etmiş ve bu minvalde incelemiştir. Sırasıyla aslî harfler, fer'î harfler ve harflerin sıfatlarını inceledikten sonra tek tek harfler ve özelliklerinden bahseder. Med konusunu ele aldıktan sonra şeddeli harflerin durumunu Teşdîd başlığı altında, liyn konusunu Telyîn başlığı altında detaylı olarak ele aldıktan sonra nûn-ı sâkine ve tenvînin hallerini irdeler. حسن التخليص من دخول شوائب الحروف بعضها على بعض

Başlığı altında yan yana geldiklerinde karışması mümkün olan harfler hakkında açıklamalarda bulunur. Hareke ve sükûn kavramlarından bahseder. Vakıf konusunu ele alır ve aynı konu içerisinde işmam ve revm kavramlarından bahseder. Son olarak tecvîd ve kırâat terimlerinden detaylı olarak bahseder.¹²⁹

2.2.5. Kitabü't-Temhîd fî Ma'rifeti't-Tecvîd

Ebu'l-Alâ el-Hasen b. Ahmed el-Attâr el-Hemedânî'nin (ö. 569/1173) yazmış olduğu eserdir. Hadis ve kırâat ilimlerinde öne çıkmış bir âlim olan müellif Hamedan'lı olduğu için kaynaklarda "Hemadânî" olarak geçmektedir¹³⁰.

Tecvîd ilmiyle alakalı yazılan ilk kaynaklardan olan eser, tecvîd ilmi ile bilgilerin yanında ilk dönem kârîler hakkında bilgi vermektedir. 88 varaklık bu eserin içinde müellifin kendi hattıyla yazdığı icâzet kaydı da bulunmaktadır¹³¹. Eserin bir nüshası Kastamonu İl Halk Kütüphanesinde bulunmaktadır.¹³²

¹²⁸ Halil b. Ahmed (v. 173/789), Mekki b. Ebi Talib (v. 438/1046) gibi alimlerin de içinde bulunduğu cumhurun görüşüne göre harflerin çıkış yerleri on yedidir. Bkz. <https://tecvîd.org/2-ders-mahrecler-harflerin-cikis-yerleri/>, (Erişim tarihi: 18.07.2019)

¹²⁹ Kurtubî, Abdülvehhâb b. Muhammed, "*el-Mûdih fî't-Tecvîd*", tah. Gânim Kaddûrî el-Hamed, birinci baskı, Dâru 'Ammâr, Amman-Ürdün, 2000, (lahn konusu için bkz. S. 55-71, aslî ve fer'î harfler ve harflerin mahreçleri için bkz. s. 77-84, harflerin sıfatları için bkz. s. 87-98, harflerin ayrı ayrı değerlendirilmesi için bkz. s. 100-123, medler için bkz. s.128-136, teşdîd için bkz. s.139-153, telyîn için bkz. s.153-157, nûn-ı sâkine ve tenvînin halleri için bkz. s.157-175, حسن التخليص من دخول شوائب الحروف بعضها على بعض için bkz. s. 176-189, sükûn ve hareke hakkındaki açıklamalar için bkz. s.191-205,vakıf, işmam, revm için bkz. s. 206-209, tecvîd ve kırâat terimleri için bkz.211-222).

¹³⁰ Müellif hakkında detaylı bilgi için bkz. Altıkulaç, Tayyar, "*Ebu'l-Alâ el-Hemedânî*", .DİA, c. 10, s. 286-287.

¹³¹ Öge, Ali, "*Ebu'l- Alâ el- Hemedânî ve "Kıra'âtu Ebî Hanîfeti'n-Nûman İsimli Risâlesi*", Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 36, 2013, ss. 7-30.

¹³² Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 1525.

2.2.6. ‘Ukûdu’l-Cümân fî Tecvîdi’l-Kur’ân

Burhâneddin Ebû İshak İbrahim b. Ömer b. İbrahim b. Halil el-Ca’berî¹³³ (ö. 732/1332) tarafından yazılmış, 802 beyitten meydana gelen manzum bir eserdir¹³⁴. Süleymaniye Yek. Kılıç Ali Paşa koleksiyonunda 1029 numaralı arşivde kayıtlıdır.¹³⁵

2.2.7. Et-Temhîd fî ‘İlmi’t-Tecvîd

Kırâat ve hadis âlimi olan Ebü’l Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (833/1429) gençlik yıllarında yazmış olduğu eserdir¹³⁶.

İbnü’l-Cezerî kitabın baş tarafında et-Temhîd’i neden yazdığını şöyle ifade eder:

“Bu dönemin yetişmekte olan ve çoğunlukla da ilerlemiş olan kârihlerinin, elfâzın tecvîdinden gafil bulduklarını, saf ve temiz okumayı ihmal ettiklerini görünce muhtasar bir eser yazma gereği hissettim.”¹³⁷

On baktan oluşan eserinde müellif ilk başta dönemim ünlü kurrâlarını zikreder. Tecvîd, tahkik, tertîl, tilavet vb. kavramları açıklar. Yedi kırâat imamı ve onların kırâat özelliklerinden bahseder.¹³⁸ Müellifin yedi kırâattan bahsetmesi eserin – en-Neşr’den önce- yazıldığını göstermektedir. İbnü’l-Cezerî lahn konusunu detaylı ele alıp, vasl-kat’, harf-hareke kavramlarından bahseder. Harfleri tek tek inceledikten sonra sıfatlarını açıklar. Sâkin nûn ve tenvîn halleri (izhâr, ihfa, idgam, iklab), med ve kasr bahisleri son olarak vakıf ve ibtida konularını detaylı olarak inceler. Eseri Ali Hüseyin el-Bevvâb tahkik etmiştir.¹³⁹

¹³³ Müellif hakkında bilgi için bkz. Atik, M. Kemal, “Ca’berî”, DİA, c. 6, s. 527-528.

¹³⁴ Atik, “Ca’berî”, s. 528.

¹³⁵ Süleymaniye Yek, Kılıç Ali Paşa Koleksiyonu, nr. 1029, vr. 85b-106a.

¹³⁶ Müellif hakkında bilgi için bkz. Altıkulaç, Tayyar, “İbnü’l-Cezerî”, DİA, c. 20, s. 551-557.

¹³⁷ <https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/TEBL%C4%B0%C4%9E%20-%20PROF.%20DR.%20NEVZAT%20TARTI.pdf>, (Erişim tarihi: 18.07.2019)

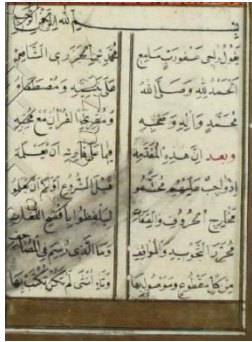
¹³⁸ Ebu’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî, “et-Temhîd fî ‘İlmi’t-Tecvîd”, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, birinci baskı, Mektebetü’l-Ma’ârif, Riyad, 1985, s. 50-51.

¹³⁹ İbnü’l-Cezerî, “et-Temhîd fî ‘İlmi’t-Tecvîd”, s. 50-51.

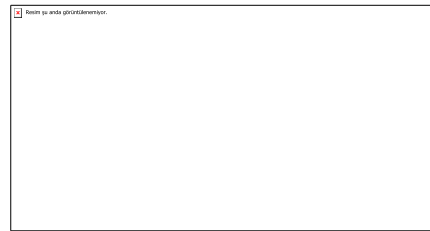
2.2.8. Mukaddimetü'l-Cezeriyye

Cezerî Tecvîdi olarak bilinen bu eser tecvîd ilmine dair yazılmış, 107 beyit ve 17 baktan oluşan kısa özlü manzum bir eserdir. Eserin tam adı ‘*Manzumetü'l-Mukaddimeti fî mâ Yecibu alâ Kârîi'l-Kur'ân'i en Ya'leme*'dir. İbnü'l Cezerî *en-Neşr fî'l-Kırâati'l Aşr*'ı, yazdıktan sonra iki manzum eser yazdı. Bunlardan birisi kırâat alanında yazmış olduğu *Tayyibetü'n-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr* bir diğeri ise *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*'dir. Hacmi küçük olan *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* tecvîd ilminin önemli konularını bünyesinde toplamış, yazıldığı günden itibaren canlılığını günümüze kadar sürdürmüştür.

Cezerî'nin tecvîd ilmine dair yazmış olduğu en çok rağbet gören eserlerinden birisi olan eserin çok sayıda şerh ve baskısı yapılmıştır¹⁴⁰. Eser de başlıca; harflerin mahreçleri, sıfatları, terkîk, tefhîm, idgam, lahn, gunne, medler, vakıf, hemze konuları işlenmiştir¹⁴¹. Süleymaniye ve Beyazıt Yek.'lerinde birçok nüshası olan eserin Süleymaniye Yek. A. Tekelioğlu bölümünde 000013 numaralı arşiv nüshasının mikrofilm görüntülerine çalışmamızda yer verdik.

**Resim 12: Mukadimetü'l-Cezeriyye
ilk sayfası**

**Resim 13: Mukadimetü'l-Cezeriyye
son sayfası**

¹⁴⁰ el-Hamed Ğanim Kaddûrî, “*Cühüdü'l-İmam-ı İbni'l-Cezerî fî İlmi't-Tecvîd ve Eseruhâ fî Nesîrâti Haze'l-İlm*”, Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu, Bursa, 2018, s.34.

¹⁴¹ Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf b. el-Cezerî, “*Manzumetü'l-Mukaddimeti fî mâ Yecibu alâ Kârîi'l-Kur'ân'i en Ya'leme*”, thk. Eymen Rüşdî Süveyd, Dördüncü baskı, Dâru Nûru'l-Mektebât, Cidde, 2006, s. 1.

2.2.9. Karabaş Tecvîdi

Şeyh Abdurrahman Karabâşî(ö. 904/1498)'nin yazmış olduğu eserdir. Müellifin hakkında yeteri kadar bilgi yoktur. Eser tecvîd konularının tamamını özet olarak ele almıştır. Bu da onun hem Osmanlı zamanında hem de günümüzde en çok tercih edilen kaynaklardan birisi olmasına sebep olmuştur. Kütüphanelerde birçok nüshası mevcuttur. Çok sayıda baskısı yapılmıştır.

2.2.10. Tuhfetü'l-Etfâl

Süleyman b. Muhammed b. Çelebi el-Cemzûrî (ö. 1204/1789) tarafından yazılmıştır. Tecvîd öğretiminde İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'si ile birlikte ezberletilen ilk eserlerdendir.¹⁴²

Nûn-ı sâkine ve tenvînin halleri, sakin mîm'in halleri, şeddeli mîm ve nûn'un halleri, eliflâm ve lâmu'l-fi'l, idgam ve çeşitleri (misleyn, mütecâniseyn, mütegâribeyn), med ve kısımları, med hükümleri, lazımı med ve hükmü ve hatime kısımlarından oluşan eser 61 beyitten oluşmaktadır. Eser üzerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır.¹⁴³ Eserin bir nüshası Süleymaniye Yek. Hasib Efendi bölümü 000527 numaralı arşivde yer almaktadır.¹⁴⁴

Resim 14: Tuhfetü'l-Etfal isimli eserin Süleymaniye Yek. Hasib Efendi K. 000527 numaralı arşiv görüntüleri

¹⁴² Akdemir, Mustafa Atilla, “Aşere Takrip Eğitimi ve Uygulama Farklılıkları”, Tecvîd Çalıştayı, Kastamonu, 2015, s. 1.

¹⁴³ Koyuncu, Recep, “Kur’ân Eğitiminde Manzum Tecvîd Geleneği Cemzûrî ve Tuhfetü'l-Etfâl Adlı Manzum Eseri”, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, cilt 21, sayı 3, 2017, s. 1497-1533.

¹⁴⁴ Tuhfetü'l-Etfal, Süleymaniye Yek. Hasib Efendi Koleksiyonu, nr. 000527, s. 321-324.

2.3. Tecvîd-i Edâiyye

Farklı kütüphanelerde eserin beş kadar yazma nüshasını tespit edebildik. Bu nüshalar, **Eserin Nüshaları** başlığı altında verilecektir. Tezimizde Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi 0003629 arşiv numarasına kayıtlı olan nüsha esas alınmıştır. Yazar on üç bahisle tecvîd konularını anlatmıştır.

Birinci Konu: Tecvîd ilminin tarifi

İkinci Konu: Tecvîd ilminin konusu

Üçüncü Konu: Tecvîd ilminin gayesi ve hükmü

Dördüncü Konu: Hecâ harfleri

Beşinci Konu: Mehâricü'l-Hurûf

Altıncı Konu: Sıfâtü'l-Hurûf

Yedinci Konu: Tefhîm ve Terkîk

Sekizinci Konu: İdğâm

Dokuzuncu Konu: Med Bahsi

Onuncu Konu: Vakf

On birinci konu: Sükûn, Hareke, İhtilâs

On ikinci konu: Kur'ân-ı Kerîm Okuyuş Usulleri

On üçüncü Konu: Lâhn Kavramı

2.3.1. Eserin Nüshaları

Yaptığımız katalog taramalarından tespit edebildiğimiz nüshalar ve ulaşabildiğimiz mikrofilm görüntülerinin katalog numaraları şunlardır:

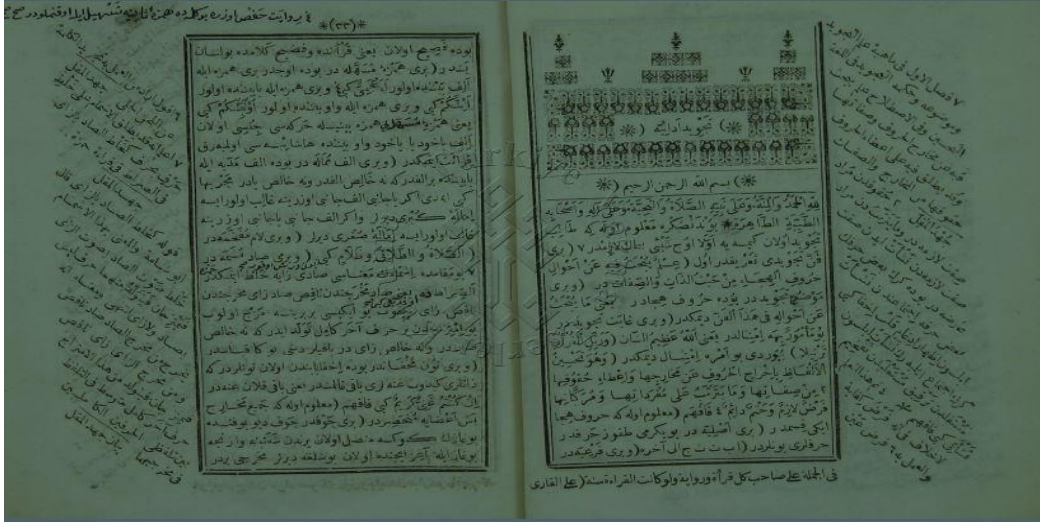
Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu 003629
(çalışmamızda kullanılan nüshadır.)

Resim 15: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi İbrahim Efendi Koleksiyonu 000022 İstanbul Dâru't-Tıbaatî'l-Amire matbasında basılan, 1280 tarihli nüsha

Resim 16: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Hidiv İsmail Koleksiyonu 000029 numaralı nüshanın dijital ortama aktarılmadığı için görüntülerine ulaşılamamıştır.

**Resim 17: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Atıf Efendi Kolaksiyonu
000015 arşiv numaralı 1257 tarihli nüsha**

2.3.2. Eserde Kullanılan Kaynaklar

Hamza Efendi, eserini yazarken birçok eserden faydalanmıştır. Fakat İbnü'l Cezerî'nin *Mukaddime*'sinden nakil yaptığı beyitleri metnin içerisinde verirken diğer kaynaklardan yaptığı nakilleri hâşiye kısmında vermiştir.

Nakil yaptığı eserler, farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Genellikle eserin ismini verirken¹⁴⁵, bazı yerlerde de Çârperdi¹⁴⁶ gibi eserin müellifinin ismini vermiştir. Yararlandığı kaynaklar hakkında ya eserin ismi veya müellifin ismini vermiş başka bilgi vermemiştir.

- ✓ *Cühdü'l-Mukill*, Saçaklızâde Mar'aşî (ö. 1150/1732)'nin kaleme aldığı eserdir.
- ✓ *Beyân-ı Cühdü'l-Mukill*, Saçaklızâde Mar'aşî (ö. 1150/1732)'nin *Cühdü'l-Mukill* isimli eserine bizzat kendisinin yazdığı şerhtir.
- ✓ *El-Minâhu'l-Fikriyye bi-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Ali el-Kârî (ö. 1014/1605)'nin yazmış olduğu eserdir.
- ✓ *Tehzîbü'l-Kırâat*, Saçaklızâde Mar'aşî (ö. 1150/1732)'nin kaleme aldığı eserdir.

¹⁴⁵ Hamza Hüdâi, "*Tecvid-i Edâiyye*", s. 32. (Ta'likât bölümü, nr. 7)

¹⁴⁶ Hamza Hüdâi, "*Tecvid-i Edâiyye*", s. 32. (Ta'likât bölümü, nr. 3)

- ✓ *Dürr-i Yetim*, İmam Birgivî (ö.981/1573)'nin yazmış olduğu tecvîd ile ilgili eseridir.
- ✓ *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, İbnü'l Cezerî (ö. 833/1429)'nin yazmış olduğu 109 beyitten müteşekkil eserdir.

2.3.3. Eserin Metodu

Hamza Efendi, konuları sade bir dil ile anlatmıştır. Konulara “ma'lûm ola ki” ifadesiyle parantez açarak başlar. İhtilafli konularda kendi görüşünü belirtmiş fazla detaya girmemiştir. Konuyu anlattıktan sonra okuyucuların yaptığı yaygın hatalardan bahsetmiş ve bu hatalardan kurtulmanın yollarını anlatmıştır.

2.3.4. Eserin İncelenmesi

Eser incelenirken Hamza Efendi'nin sadece nakil yaptığı konular üzerinde durulmamış, kendine ait görüşlerinin bulunduğu kısımlar farklı görüşlerden de yararlanılarak değerlendirilmiştir.

2.3.4.1. Tecvîd İlminin Tarifi Hakkında Görüşleri

Tecvîd ilminin talibi olan kimsenin üç şeyi bilmesi lazımdır ki bunlardan birincisi, tecvîd ilminin tarifidir. علم يبحث فيه عن احوال الحروف الهجاء من حيث الذات و الصفات “Tevîd: Hecâ harflerinin hallerini, zat ve sıfatları bakımından inceleyen ilimdir.”¹⁴⁷ Müellif Saçaklızâde'nin tecvîd tarifini de haşiye kısmında vermiştir. Saçaklızâde ye göre tecvîd ilminin ıstılah manası علم يبحث فيه عن مخارج الحروف وصفاتها وقد يطلق فيه علي اعطاء الحروف حقوقها من المخارج والصفات “Tevîd: Harflerin mahreçlerinden, harflerin çıkışlarından, lazımi ve ârizi sıfatlarından bahseden ilimdir.”

2.3.4.2. Tecvîd İlminin Konusu Hakkında Görüşleri

Hamza Efendi bu ilmin konusunun hecâ harfleri olduğunu söyler. ما يبحث عن هذا الفن demektir ki Kur'ân alfabesinde ki harflerin hepsi tecvîd ilminin konusudur.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Hamza Hüdâi, “*Tecvîd-i Edâiyye*”, s. 32.

¹⁴⁸ Hamza Hüdâi, “*Tecvîd-i Edâiyye*”, s. 32.

2.3.4.3. Tecvîd İlminin Gayesi ve Hükümü Hakkında Görüşleri

Me'murun bihe imtisaldır demektir ki Allah Teâla Müzemmil Suresi 4. Ayetinde *ورتل القرآن تریلا* buyurdu. “*Kur’ân-ı ağır ağır, tane tane oku.*” Bu emre boyun eğmektir.

وهو تحسين الالفاظ باخراج الحروف عن مخارجها واعطاء حقوقها من صفاتها وما يترتب علي مفرداتها ومركباتها فرض لازم وحتم داعم

“Harfleri mahreçlerinden çıkartırken lazım-i ve âriz-i sıfatlarının haklarını vererek lafzı güzelleştirmektedir.” Eserin hâşiye kısmında yer alan açıklamalara göre ‘حقوقها’ dan maksat harflerin lazım-i sıfatlarıdır. وما يترتب’den maksat ise sıfatı lazimedden meydana gelen sıfatı ârizadır. Bu da gerek bazı harflerin bazı harflerle yan yana gelmesinden meydana gelsin (izhâr, idgam, ihfa gibi), gerek yan yana gelmeyerek meydana gelsin (terkîk, tefhîm gibi).¹⁴⁹

Hamza Efendi bu ilmin hükümü konusunda, hâşiye kısmında Ali el-Kâri’nin görüşüne yer vermiştir. “Bu ilimle herkesin amel etmesinin farz-ı ayn olması hususunda ihtilaf yoktur.”¹⁵⁰

2.3.4.4. Hecâ Harfleri

Hamza Efendi hecâ harflerini iki kısma ayırmıştır. Birincisi aslî harflerdir ki 29 harftir. Bunlar: ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك ل م ن و ه لا ي harfleridir. İkincisi fer’î harflerdir ki Kur’ân’da ve fasîh kelâmında bulunan beş harftir. Bunlar:

Birincisi Hemze-i Müsehhele: Bu da üç çeşittir ki bunlardan ilki hemze ile elif arasında olur. *اءعجمي* gibi¹⁵¹ Âsım kırâatı ve Hafs rivayetine tek örnektir.¹⁵²; ikincisi hemze ile yâ arasında olur. *ائنكم* gibi; üçüncüsü hemze ile vâv arasında olur.

¹⁴⁹ Bkz. “*Tecvîd-i Edâiyye*”, s. 32 , (Ta’likât kısmı nr. 2).

¹⁵⁰ Bkz. “*Tecvîd-i Edâiyye*”, s. 32 , (Ta’likât kısmı nr. 4).

¹⁵¹ Fussilet Suresi, 41/44.

¹⁵² Karaçam, İsmail, Karaçam, İsmail, “*Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*”, S. 187.

اؤنبنكم gibi.¹⁵³ Yani ikinci hemzeyi halis hemze ile harekesi cinsi olan elif ,yâ ya da vâv arasında -ها ya benzetmeden- kırâat etmektir.¹⁵⁴

İkincisi Elif-i Mümâle: Med elif’i ile yâ arasında bir elif’tir. Ne hâlis elif’tir ne de halis yâ’dır¹⁵⁵. مجريها gibi.¹⁵⁶ Bu da iki çeşittir:

İmâle-i Kübrâ: Eğer ki يا (yâ) cânibi ا (elif) cânibi üzerine galip gelirse -yani Elif’i yâ’ya meylettirme yâ ya daha yakın ise- imâle-i kübrâ olur.

İmâle-i Suğrâ: ا (elif) cânibi يا (yâ) cânibi üzerine galip gelirse –yani med harfi olan elif’i yâ’ya meylettirme işi daha az oluyorsa- imâle-i suğrâ olur.¹⁵⁷

Üçüncüsü Lâm-ı Müfehame: Hamza Efendi bu konuda sadece örnek vermekle yetinmiştir. الصلاة والطلاق وظلام gibi.¹⁵⁸ Bu uygulama Âsım kırâatinde yoktur. Sadece verş kırâatinde olan bu uygulama kalın okunan Lâm manasında –tağliz- Lâm-ı Muğallaza olarak geçmektedir. Sâkin veya fethalı olan ظ, ط, ص harflerinden sonra gelen fethalı ل (lâm) harfinin kalın okunmasıdır.¹⁵⁹

Dördüncüsü Sâd-ı Müşemme (İşmâm olunan sâd): Bu makamda işmâm’ın manası ص (sâd) harfini ز (zây) harfine karıştırmaktır. الصرط¹⁶⁰ gibi. Yani ص (sâd) mahrecinden nâkıs bir ص (sâd), ز (zây) mahrecinden nâkıs bir ز (zây) çıkıp bu ikisinin karışımından yeni, kâmil bir harf meydana gelir ki bu yeni harf ne hâlis bir ص (sâd) ne de hâlis bir ز (zây)’dır¹⁶¹. Hamza Efendi ta’likât bölümünde Saçaklızâde’nin işmâm hakkında ki görüşüne yer vermiştir¹⁶².

¹⁵³ Hamza Hüdâi, “Tevîd-i Edâiyye”, s. 33.

¹⁵⁴ Teshil: Kolaylaştırmak, yumuşatarak okumak anlamına gelir. Teshil için bkz. Temel, Nihat, “Kırâat ve Tevîd Istılahları”, 4.Baskı, İFAV yay., İstanbul, 2018, s. 133-134.

¹⁵⁵ İmâle: Eğmek, meylettirmek demektir. Tevîd ilminde ise elif’i yâ’ya ya da fetha harekeyi kesre harekeye meylettirerek kırâat etmektir. İmâle için bkz. Dâni, “et-Tahdîd fi’l İtkâni ve’t-Tevîd”, thk. Çanim Kaddûri Hamed, Bağdat, 1988, s.103.

¹⁵⁶ Hûd, 11/41. Âsım kırâati ve Hafs rivayetinin tek örneğidir.

¹⁵⁷ Hamza Hüdâi, “Tevîd-i Edâiyye”, s. 33.

¹⁵⁸ Hamza Hüdâi, “Tevîd-i Edâiyye”, s. 33.

¹⁵⁹ Lâm-ı muğallaza hakkında bkz. Dâni, “et-Teysîr”, s.58, İbnü’l-Cezerî, “en-Neşr fi’l Kırâati’l-Asr”, I, s. 202.

¹⁶⁰ Fatiha 1/6, İşmâm için bkz

¹⁶¹ Hamza Hüdâi, “Tevîd-i Edâiyye”, s. 33.

¹⁶² Bir harfin diğer bir harfle karıştırılması işmâm olarak isimlendirilir. Hamza kırâatında الصرط kelimesinde ki ص (sâd) harfinin, ز (zây) harfine karıştırılarak okunması gibi. “Cühdül Mukill”, Ebû Şâme dedi ki: bu işmâm’ın manası sâd sesiyle zây sesinin karışımından yeni bir harfin meydana

Beşincisi Nûn’i muhfât (ihfâ olunan nûn): Zâtları gidip, gunneleri kalan yani ihfâ olunan (gizlenen)¹⁶³ nûn’lardır. Gunneleri bâki kalmıştır. غني كريم, ان كنتم gibi¹⁶⁴.

Mahmut Halil Husârî fer’î harfleri, iki mahreçten çıkan harfler olarak tanımlar ve Hamza Efendi’nin fer’î harf bölümlemesine iki tane daha ekleyerek yedi olarak göstermektedir. Diğer ikisi şunlardır:

el-Yâü’l-Müşemme: Kırâat-ı Seb’a imamlarından İbnü Âmir’in ravisi Hişam (ö. 245/859), Kisâi (ö. 189/809) ve on kırâat imamlarından Şeyh Yâ’kub’un râvîsi Ruveys’in yaptıkları işmâmdır. غيض, قيل gibi kelimelerde med olan ي (yâ) harfin harekesini ي (yâ) ile و (vâv) arası bir sesle okumaktır¹⁶⁵

Elifü’l-Müfahhame: مطلع, ظلم gibi kelimelerde yapılan tefhîm’dir¹⁶⁶.

Hamza Efendi’nin bölümlemesinde bu madde Lâm-ı Müfehame olarak geçmektedir. Kalınlık lâm harfinden kaynaklandığı için, bu daha doğru bir yaklaşımdır.

2.3.4.5. Mahreç Konusundaki Görüşleri

Harflerin mahreçleri konusundaki görüşleri üç kısım olarak incelemek mümkündür. Bunlardan birincisi Halil b. Ahmed (ö. 130/747), Mekki b. Ebî Tâlib, İbnü’l Cezeri ve bunlara tâbi olanların görüşüdür. Bu görüşe göre harflerin mahreçleri on yedidir. İbnü’l Cezerî’nin zikrettiğine göre cumhur kurrânın görüşüde bu yöndedir¹⁶⁷. İkinci kısım el-Hurûf-i’l-Cevfiyye denilen med harflerinin mahreçlerini kaldırarak harflerin mahreçlerini on altı kabul edenlerdir. Bu görüşü

---

gelmesidir. O harf sâd veya zây değildir. Sâd mahrecinden nâkıs bir sâd, zây mahrecinden nâkıs bir zây çıkar ve bu ikisinin karışımından telaffuz olarak ortaya kâmil bir harf meydana gelir. "Beyânü Cühdül Mukill", Bkz. Hamza Hüdâi, "Tecvîd-i Edâiyye", s. 33.(Ta’likât bölümü, nr.7).İşmam için bkz. Abdülfettah Pâlûvî, "Zübdetü’l-İrfân fi Vücûhi’l-Kur’ân", İstanbul, ts., s. 7 ve 48.

¹⁶³ İhfâ: Örtmek,izlemek anlamına gelir. İhfa için bkz. Temel, Nihat, "Kırâat ve Tecvîd İstilahları", s. 88.

¹⁶⁴ Hamza Hüdâi, "Tecvîd-i Edâiyye", s. 33.

¹⁶⁵ Pâlûvî, Hâmid b Hâce Abdülfettâh, "Zübdetü’l-İrfân fi Vücûhi’l-Kur’ân", s. 17, Temel, "Kırâat ve Tecvîd İstilahları", s. 179.

¹⁶⁶ Mahmut Halil Husârî, "Ahkâmu’l-Kırâeti’l-Kur’âni’l-Kerîm", Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, Beyrut, 2011, s. 47-48.

¹⁶⁷ İbnü’l-Cezerî, "en-Neşr", I, s. 198.

savunanlar, elifi hemzenin, med harfi olan vâv'ı harekeli vâv'ın, med harfi olan yâ'yı harekeli ya'nın mahrecinden çıktığını kabul eden dilcilerdir. Basra nahiv mektebinin en önemli ismi olan Sivebeyh (ö. 180/770) ve el-Câberî (ö. 732/1332) bu görüşü savunanlardandır¹⁶⁸. Üçüncü görüş el-Ferra (ö. 207/822), İbnü Düreyd (ö. 321/933), İbnü Keysân (ö.299/912)'nın görüşüdür. Bunlar, nûn, lâm ve râ mahreçlerinin bir mahreçten çıktığını savunup harflerin mahreçlerini on dört kabul ederler.

Hamza Efendi ise mahreç konusunda İbnü'l Cezerî'nin *Mukaddime*'sinden "مخارج الحروف سبعة عشر ----- على الذى يختاره من اختبر" "Tecrübe ve deneyimlerle (bu alanda) uzman olanların tercihi göre harflerin mahreci on yedidir."¹⁶⁹ beyitlerini delil göstererek cumhurun mahreci on yedi kabul ettiğini belirtir. Kendisi de mahreçlerin sayısını on yedi olarak kabul eder¹⁷⁰.

Cumhurun tercihi her bir harfi ayrı ayrı incelemeye imkân vermesi bakımından daha isabetli bir görüş olarak kabul edilmiştir.

Hamza Efendi mahreçleri çıktıkları yer bakımından külli ve cüz'i olarak ikiye ayırır.

a- Külli mahreç: Birden fazla harfin çıktığı mahreç bölgeleri külli mahreçtir. Harflerin çıktığı yerler ise cüz'i mahreçtir. Başka bir ifadeyle kısımları çok olan mahreç bölgeleri küllidir, her bir kısım cüz'îdir. Yani dil külli mahreç, dilin kısımları cüz'i mahreçtir. Mesela عین, حا, جيم, يا, شين, جيم, حا, عین'nin mahreçleri gibi¹⁷¹.

b- Cüz'î mahreç: Kısımları olmayan mahreç bölgeleridir.¹⁷²

Mahreç bölgeleri boğaz, dil ve dudaklardır¹⁷³. İbnü'l Cezerî, Mekki b. Abî Tâlib ve eş-Şâtîbî bunlara ağız ve boğaz boşluğu olan cevîf bölgesini ve hayşûm'u

¹⁶⁸ Karaçam, İsmail, "Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri...", s. 191.

¹⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, "Mukaddimetü'l-Czeriyye", s. 2.

¹⁷⁰ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 34.

¹⁷¹ Harflerin mahreçleri konusunda ulemâ arasında ihtilaf vardır. Cumhurun yanında tercih edilen görüş mahreçlerin sayısının on yedi olduğudur. Onlardan bazıları iki mahreç, iki cüz veya daha ziyadedir. Cüz'i mahrecin kısımları yoktur. Her harfin bir cüz'i mahreci vardır. Râzî'nin dediği gibi harflerin mahreçleri on yedidir. Müşterek cüz'î mahreçlerin aksine küllî mahreçler birbirinden tamamıyla ayrılmıştır. Külli mahreçleri on yedidir. "Cühdül Mukill", Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 34. (Ta'likât bölümü nr. 2.)

¹⁷² Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 34.

(geniz) ekleyerek¹⁷⁴ mahreç bölgesini beş azaya çıkarmışlardır. Hamza Efendi de mahreç bölgelerini beş azaya mahsus kılarak harflerin mahreçlerini bu bölümlemeyle değerlendirmiştir. Bunlar:

Cevf: Boğazın göğse birleştiği yerden şefeteyne kadar, boğaz ile ağız içinde olan boşluğa cevfi denir. Mahreci birdir¹⁷⁵.

Halk: Boğazın göğse birleştiği yerden dil dibine kadar olan yerdir. Mahreçleri üçtür¹⁷⁶.

Lisân: Boğazın ağza yakın olan yerinden senâyâ¹⁷⁷ dişlerine kadar olan ağız içindeki dile lisân denir. On mahreci vardır¹⁷⁸.

Şefe: Senâyâ dişlerinin dış tarafında olan dudaklara şefe denir. İki mahreci vardır¹⁷⁹.

Hayşûm: Geniz kovuğuna hayşûm denir. Bir mahreci vardır¹⁸⁰.

2.3.4.6. Harflerin Mahreçleri (Mehârici'l-Hurûf مخرج الحروف)

Harf, mahreci muhakkak ya da mahreci mukadder üzerine i'timad eyleyen (dayanan) sese derler.¹⁸¹ İnsandan çıkan nefes, eğer işitilirse bu sestir fakat işitilmezse bu ses değildir. Ses, bir mahrece dayanıyorsa o, ya mahreci muhakkak ya da mahreci mukadderdir, harf değildir. Mahreç ise harfin çıkıp belirmediği yerdir. Mahreç iki kısımdır¹⁸². Bunlar:

¹⁷³ Karaçam, İsmail, "Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri...", s. 190.

¹⁷⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, "Kitâbü'r-Riâye li Tecvîdi'l-Kırâe", Süleymaniye Yek. İbrahim Efendi Koleksiyonu, nr. 000029, s. 1.

¹⁷⁵ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 33.

¹⁷⁶ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 34.

¹⁷⁷ Önde olan dört diştir ki, her tarafta birer tanedir. Yani üstteki büyük dişler ve onun altındaki iki dişlere senâyâ denir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Mekkî, "Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd", s.62

¹⁷⁸ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 34.

¹⁷⁹ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 34.

¹⁸⁰ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 34.

¹⁸¹ Harf, lügatta taraf manasındadır. Tecvîd ilminde sesin tarafından ibarettir. Sesin tarafı ifadesinden kastedilen şey i'timât eden demektir. Sesin dayandığı yer demektir. Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 34. (Ta'likat bölümü nr. 4.)

¹⁸² Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 34.

a- Mahrec-i Muhakkak: Bir harfi sakin veya şeddeli kılıp evveline bir hemze getirilip telaffuz edildiğinde ses nereye dokunuyorsa mahreç o yerdir. O yer mahreci muhakkaktır. Mesela با harfinin mahrecini tespit etmek için اُ deyip sükût edilirse dudaklar birbirine kapanıp kalır ki با'nın mahrecinin dudaklar (şefe) olduğu tespit edilmiş olur. Diğer harflerin mahreçleri de bu örneğe kıyasla tespit edilebilir.¹⁸³

b- Mahrec-i Mukadder: Sesin dokunması mümkün olursa mahreci mukadderdir¹⁸⁴. Sesin kesilmesinden kastedilen med harflerinin kendileri için takdir edilen (boğaz ve ağız) cevî bölgesi üzerine elif miktarı çekildiğinde lafız irâdetiyle sesi kesmekten ibarettir.¹⁸⁵ Fakat med harfleri şedde kabul etmez.¹⁸⁶ يا (yâ) harfi meddinin meddi, dil ortasının üst damağa yükselmesiyle, و (vâv) harfi meddinin meddi ise dudakların uçlarına yakın olan kısımlarının birbirine kapanmadan, ötre olmasıyla olur. Bu da sesin (savtın) kesilmesini gerektirmez. Fakat (elif) harfi meddi ا ağız ile dudakların bir cüz'ine dayanmadan doğrudan doğruya çıkar. Zira ا (elif) harfi meddi telaffuz edilirken boğaz ile ağız münfetih olurlar. Bu sebebledir ki harfi med, uzatmada ziyadeyi kabul eder. Yani bir sebebe bağlı olarak aslî med üzerine zaid med ziyadeyi kabul eder.¹⁸⁷

Harfi med üçtür. Birincisi, mâkabli mazmûm olan sakin و (vâv) harfidir. İkincisi, mâkabli meksûr olan sakin يا (yâ), üçüncüsü ie mâkabli dâima meftuh olan sâkin ا (elif) harfidir. اُوَيْتًا gibi. Bu üç harfi med ve nûn'i muhfâ'nın mahreçleri mukadderdir¹⁸⁸. Çünkü hayşûm mahreci sesin dayanmasını kabul etmediği için mukadder mahreçtir.¹⁸⁹ Diğer harflerin mahreçleri muhakkaktır. Fakat و (vâv) ve يا (yâ) harfleri med ve gayri med olmak üzere ikiye ayrılır. Med oldukları zaman mahreçleri mukadder, med olmadıkları zaman mahreçleri muhakkaktır.¹⁹⁰

¹⁸³ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 35.

¹⁸⁴ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 35.

¹⁸⁵ Sesin cevî bölgesinden geçmesidir. Bunun süresi ise sesi bir elif miktarı uzatmakla tamamlanır. Bir elif miktarı uzatmadan sesin kesilmesi mümkün olmaz. Ali el-Kâri: "Sesi bir elif miktarı uzatmadan meddi tabî gerçekleşmez." demiştir. "Beyanü Cühdül Mukill", Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 35. (Ta'likât bölümü nr. 2.)

¹⁸⁶ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 35.

¹⁸⁷ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 35.

¹⁸⁸ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 35.

¹⁸⁹ "Cühdül Mukill", Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 35. (Ta'likât bölümü, nr. 4.)

¹⁹⁰ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 36.

Birinci Mahreç (Cevf): Boğaz ile ağız boşluğudur ki buradan med harfleri (ى و ا) çıkar¹⁹¹. Med harflerinin mahreçlerinin cevfi bölgesi (ağız ve boğaz boşluğu) kılınması cumhurun görüşüdür. Sibeveyh ve dilciler mahreç bölgesini on altı kabul ettikleri için elifi (ل) hemzenin, med harfi olan vâv'ı harekeli vâv'ın, med harfi olan yâ'yı harekeli yâ'nın mahrecinden sayarlar.¹⁹²

Bu mahreçten med harflerini çıkartmanın yolu, alt çeneyi sıkmadan tabiatı üzerine bırakıp bu harflerin seslerini, boğazın göğse bittiği yerden başlatarak ağız içine ya da dudak ortasına dayandırmadan sonlandırmaktır¹⁹³. Bu uygulamada yumuşaklıkla ağız boşluğundan çıkan havanın son bulması, sesin son bulmasıyla olur.¹⁹⁴ Şevbekî ağızdan çıkan nefesin bitmesiyle telaffuz da biter demiştir.¹⁹⁵

İkinci Mahreç (Boğaz sonu-اقص الحلق): Boğazın dibidir. yani boğazın göğse bitişik olan yeridir ki bu mahreçten evvela hemze sonrasında ها (hâ) çıkar.¹⁹⁶ Birçok kaynakta bu mahreç bölgesinde elifte (ل) zikredilir.¹⁹⁷

Hamza Efendi ta'likât bölümünde ها (hâ)'nın mahreci göbektendir ve ها (hâ) sesi çıkartılırken göbek oynamalıdır ifadesinin bâtil olduğunu söyler ve Cezerî'nin "Mukaddime"sinden ثَمَّ لَا قِصَّ الْحَلْقُ هَمْزٌ هَاءٌ beytini delil gösterir¹⁹⁸.

Boğaz harflerinin tertibinde ihtilaflar vardır. Hamza Efendi bu ihtilaflara girmemiştir. Cezerî yukarıdaki zikrettiğimiz beyitte de belirttiği gibi *en-Neşr*'inde de hemzenin ها (hâ)'dan evvel olduğundan, yine bu iki mahrecin tek mahreçten olduğunu savunanlardan da bahseder.¹⁹⁹

¹⁹¹ Aliyyü'l-Kârî, "Minehü'l-Fikriyye", s. 77, el-Mar'aşi, "Cühdü'l Mukill", s. 136-137, Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 36.

¹⁹² Mer'aşi, Muhammed b.Ebi Bekr, "Cühdü'l-Mukill", s. 136 vd.; el-Husârî, Mahmûd Halîl, "Ahkâmu Kirâati'l- Kur'ani'l- Kerîm", s.73

¹⁹³ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 36.

¹⁹⁴ Burada havanın kesilmesi sebebe bağlı olarak kesilmesi değil irade ile lafzı kesmekten ibarettir. "Beyanı Cühdü'l Mukill", Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 36. (Ta'likât bölümü nr. 7.)

¹⁹⁵ eş-Şevbekî, Muhammed Refik Mümin, "el-lâlii'z-Zehabiyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye", 1. Baskı, Gazze – Filistin, 2015, 1436, s.12.

¹⁹⁶ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 36.

¹⁹⁷ Sibeveyh, "el-Kitap", s. 433; ed-Dâni, "et-Tahtîd", s. 102; el-Kurtûbî, "el-Mudîh fi't-Tecvîd", s. 78; İbnü'l Cezerî, "et-Temhîd", s. 106.

¹⁹⁸ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 36. (Ta'likât bölümü, nr. 9.)

¹⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, "en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr", c. I, s. 6.

Mekkî, İ. Cinnî ها (hâ)'nın hemzeden evvel olduğunu savunurken Ahfeş ikisinin de mahrecinin aynı yer olduğunu ikisi arasında öncelik sonralık tertibinin olmadığını söyler. Şatıbî hemze evveldir görüşünü savunurken Çârperdî bir sözünde hemze ها (hâ)'dan evveldir bir sözünde ise hemze ها (hâ)'dan sonradır demiştir.²⁰⁰

Sîbeveyhe göre ها (hâ) hemzeden sonra gelir. Ebu'l Abbâs'a ve bazı âlimlere göre hemze ilk ve en uzak mahreçtir. Sonra elif gelir fakat hiçbir yere î'timat etmez sonrasında ها (hâ) gelir ki ilk mahrecin sonu demişlerdir. Bazıları ها (hâ) önce gelir o, göğsün içine girer demişlerdir.²⁰¹

Üçüncü Mahreç (Boğaz Ortası-وسط الحلق): Boğazın ortasıdır. Tertip üzere buradan evvela ع(ayn), sonrasından حا (hâ) çıkar.²⁰² Bu mahrecin tertibinde de ihtilaflar vardır fakat Hamza Efendi bu ihtilaflara değinmemiştir.

Dördüncü Mahreç (Boğaz Ucu- ادنا الحلق): Boğazın evveli yani ağza yakın olan ucudur. Bu mahreçten tertib üzere evvela غ (ğayn), sonrasından خا (hâ) çıkar.²⁰³

Beşinci Mahreç (Dil Kökü- اقص اللسان): Büyük dil dibinin üstü ile onun karşısı olan damaktır. Bu mahreçten ق (kâf) harfi çıkar.²⁰⁴

Mekkî *er-Riâye*'sinde ق (kâf) mahreci için; ağzın ilk mahrecidir. Sıfatları nedeniyle sağlam ve güçlü bir harftir. Çünkü cehr, şiddet, isti'lâ, kalkale harflerindedir. ق (kâf) harfi dil dibi yani dilin boğaza en yakın kısmı başka bir ifade ile küçük dil ile üst damak arasından çıkar.²⁰⁵

Altıncı Mahreç: ق (kâf) mahreci gibi dil sonu mahrecidir. Fakat ق (kâf) mahrecinin bir parmak miktarı aşağısındadır. Buradan ك (kâf) mahreci çıkar.²⁰⁶ Bu iki mahrece küçük dil ile olan alakalarından dolayı الحروف اللهوي küçük dil harfleri de

²⁰⁰ el-Fedâlî, Seyfüddîn b. Atailâh el Mısrî, “*el-Cevahiru'l-Mudiyye ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*”, thk. Azze binti Hâşim Muaynî, 1. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2000/1425 s.74.

²⁰¹ el-Kastalânî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr, “*Letaiifu'l-İşârât li funûni'l-Kırâât*”, thk. Merkezüd'Dirâsâti'l-Kur'âniyye, Medine, ts., c2, s. 393.

²⁰² Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 36.

²⁰³ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 36.

²⁰⁴ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 36.

²⁰⁵ Karaçam, İsmail, “*Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*”, s. 193.

²⁰⁶ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 36.

denir.²⁰⁷ Halil b. Ahmed ise ق (kâf) ve ك (kâf) harflerinin mahreçlerini اللهاة ağız ve boğaz arası diye isimlendirilmiştir.²⁰⁸

Yedinci Mahreç: (Dil Ortası - وسط اللسان): Büyük dilin ortası ile birlikte üst damaktır. Bu mahreçten tertip üzere ج (cîm), ش (şîn) ve يا (yâ)²⁰⁹ harfleri çıkar.²¹⁰ Bu harflerin tertîbindeki ihtilaflara Hamza Efendi değinmemiştir. el-Mehdevî ك (kâf) harfine ش (şîn) harfinin daha yakın olduğunu onu ج (cîm) ve يا (yâ) harfinin takip ettiğini söyler.²¹¹

Âlimlerin çoğu bu üç harfe ağzın çıkış kısmından veya iki damağın arasından çıktığı için Hurûf-u Şecriyye olarak isimlendirmişlerdir.

Sekizinci Mahreç (Dil Yanı - حافة اللسان): Yâ'nın mahrecinin hemen sonrası ile sağdan ya da soldan dil yanıyla onun karşısı olan üst dişlerdir ki azı dişin ardındaki dişdir.²¹² Bu mahreçten ض (dât) harfi çıkar. ض (dât) harfini çıkarmanın yolu, alt çeneyi bir miktar aşağıya çekerek, dilin ortasını üst damağa kapayıp, dil ucu boşta kalacak şekilde dil yanını adras denilen üst azı dişlere pek basmayarak tekellüfsüz sesi çıkarmakla olur.²¹³

Bütün harfleri mahreçlerinden çıkartırken alt çeneyi sıkımayarak sesi kemâliyle mahreçlere dayandırıp, harfin belirlediği yerden başka bir yere dayandırmadan eda etmek lazımdır.²¹⁴

Mahreci en zor olan harftir denilebilir. Sol taraftan çıkması daha ve yaygındır.²¹⁵ Dilin sağ tarafından okumak daha zordur ve uygulaması da daha azdır.

²⁰⁷ ²⁰⁷Abdülhamîd, Suâd, “*Teyşîru'r-Rahmân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*”, s. 58; el-Keylânî, Husamuddîn Selîm, “*el-Beyân fi Ahkâmi Tecvîdi Kur'ân*”, Suudi Arabistan, 1999, s. 32; Karaçam, İsmail, “*Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ...*”, s. 193.

²⁰⁸ Mekkî, “*er-Riâye li'Tecvîdi'l-Kırâati ve Tahkiki Lafzı't-Tilâve*”, s. 139; İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*”, s. 7.

²⁰⁹ Burada kastedilen يا (yâ) med harfi olmayan يا (yâ)'dır. “*Cühdü'l Mukill*”, Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 36. (Ta'likât bölümü, nr. 6.)

²¹⁰ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 36.

²¹¹ Eş-Şâtîbî'nin, “*Hırzû'l-Emâni*”'si ve Cezerî'nin, “*Mukaddime*”'sinde mahreçleri aynı olan harfler zikredilirken mahreci evvel olandan başlanılır. Er-Riâye'de ش (şîn) harfi önce zikredilmiştir. Konu için bkz. Mekkî b. Ebî Tâlib “*er-Riâye*”, s. 72; İbnü'l-Cezerî, “*Mukaddime*”, s. 4.

²¹² Adras denilen üst azı dişleridir. Bkz. Karaçam, İsmail, Karaçam, İsmail, “*Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ...*”, s. 193.

²¹³ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 37.

²¹⁴ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 37.

Dilin her iki yanıyla birden harfi telaffuz etmek en zor olanıdır. Dilin her iki tarafından ض (dât) harfini Hz. Ömer'in okuduğu rivayet edilir.²¹⁶

Arapçaya mahsus olan bu harf başka dillerde yoktur. Arapça da lügatu'd-dât diye isimlendirilir.²¹⁷ İbnü'l Cezerî *et-Temhîd* isimli eserinde bu harfin telaffuzundan daha zor bir harfin olmadığını ve insanların bu harfin nutk olunmasıyla üstünlük yarışına girdiklerini söyler.²¹⁸

ض (dât) harfinin telaffuzu beraberinde ihtilafları da getirmiştir. ض (dât) harfine mahreç ve sıfatlar bakımından en yakın olan harf ظ (zâ) harfidir. Çünkü her iki harfte de isti'lâ, itbak ve cehr sıfatları ortaktır. Bu iki harfin mahreçleri farklı ve ض (dât) harfinde istitâle sıfatı olmasaydı aynı harf olur ve işitilmelerinde herhangi bir fark olmazdı.²¹⁹ Bu benzerlikten dolayı بضنين²²⁰ kelimesinin, Ubey b Kâ'b (ö. 29/649) mushafında ض (dât) harfiyle, Abdullah b. Mes'ûd (ö.32/652) mushafında ظ (zâ) harfiyle yazılmış olması ve bu iki harfin telaffuzunu günlük kullanımda karıştıran bir kişiyi Hz. Ömer (ra)'in uyarması, ض (dât) harfi hakkındaki ihtilafların sahabe dönemine dayandığını gösterir.²²¹

ض (dât) harfi bütün harflerden istitâle sıfatıyla, ظ (zâ) harfinden rihvet sıfatının azlığıyla, ط (tâ-i mühmele) harfinden itbak sıfatının fazlalığıyla, د (dâl) harfinden rihvet, isti'lâ, itbak ve istitâle sıfatlarıyla, ل (lâm), ذ (zâl), غ (gayn) harflerinden istifâle ve diğer sıfatlarıyla ayrılır.²²²

Dokuzuncu Mahreç: ل (lâm) harfinin mahreci olan bu alan en geniş mahreçtir ki dilin sağ veya sol iki kenarından, ض (dât) mahrecinin sonundan dil

²¹⁵ el-Mar'aşî, "Cühdü'l Mukill", s. 130.

²¹⁶ Karaçam, İsmail, Karaçam, İsmail, "Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ...", s. 194.

²¹⁷ Nasr, Atiyye Kâbil, "Ġâyetü'l-Mürîd fi İlmi't-Tecvid", birinci baskı, Mektebetü'l-Harameyn, Riyad, 1409, s. 127.

²¹⁸ el-Marsafî, Abdülfettah es-Seyyid Acemî, "Hidâyetü'l-Kârî ilâ Tecvidi Kelami'l Bari", s. 67.

²¹⁹ Mekkî, "er-Riâye li'Tecvidi'l-Kirâati ve Tahkiki Lafzî't-Tilâve", s. 184.

²²⁰ Tekvir, 81/23.

²²¹ Şen, Mustafa, "Kur'an Harflerinin Mahrec ve Sıfatlarında Mübalağa: İfrat ve Tefrit", s. 707. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/276537234_37%C5%99EenMustafa-sos-699-718.pdf (erişim tarihi: 03.03.2019).

²²² el-Keylânî, Husamuddîn Selîm, "el-Beyân fi Ahkâmi Tecvidi Kur'ân", s. 63.

ucunun yanıyla karşısında ki damaktır yani devâhık, enyâb, rabâiyat, senâyâ²²³ dişlerinin üst taraflarıdır.²²⁴

Onuncu Mahreç: Dil ucuyla karşısındaki iki ön dişlerin etleridir ki nûn'u muzhâra yani ihfa olmayan ن (nûn) buradan çıkar.²²⁵ Ihfa olan ن (nûn) ile nûn'u muzhâra'yı birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü gunne genizden çıkar dil ve ağız ile hiçbir bağlantısı yoktur.²²⁶ ن (nûn) harfi ister harekeli ister sakin, ister şeddeli ister açık olsun bu mahreçten çıkar gunne de ona eşlik eder. Ulema ن (nûn) harfinde gunneyi ve lisanı bir bütünün yarısı olarak nitelendirir.²²⁷

ن (nûn) mahreç olarak ل (lâm) mahrecinin biraz altı ve mahreç sahâsı olarak ondan biraz dardır.²²⁸ Mekkî ن (nûn) harfinin mahreci için ل (lâm) harfinin mahrecinin biraz üstü veya biraz altı diye tarif ederek ulemâ arasındaki ihtilafa dikkat çekmiştir.²²⁹

Onbirinci Mahreç: Dilin gayet ucunun bir miktar arkasıyla onun karşısı olan iki üst dişlerin (senâyâ dişleri) üst tarafı olan damaktır. Buradan ر (râ) harfi çıkar.²³⁰ ر (râ) mahreci inhiraf (dilini geriye dönmesi) sıfatından dolayı ن (nûn) harfinden daha

²²³ Senâyâ: Önde olan dört dişler ki, her tarafta birer tanedir. Yani üstteki büyük dişler ve onun altındaki iki dişlere senâyâ denir. Rabâiyat: Senâyâ denilen dişlerin ardındaki dişler olup her tarafta birer tane olan dişlere rabâiyât denir. Enyâb: Senâyâ denilen dişlerin ardındaki dişler olup her tarafta birer tane olan dişlere rabâiyât denir. Devâhık: Enyâb denilen dişlerin ardındaki her tarafta birer tane olan dişlere davâhık denir. Dişler için ayrıntılı bilgi için bkz. Mağnisî, “*Terceme-i Cezerî*”, s.102; Nasır, Muhammed Mekkî, “*Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*”, 1.Baskı, Mektebetü's-Safâ, 1999/1420, s. 62; Saçaklızâde, Muhammed b. Ebi Bekr el Mer'aşî, *Cühdü'l-Mukill*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed, 2. Baskı, Dâr-u Ummâr, Ammân-Ürdün, 2008/1429, s.118.

²²⁴ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 37.

²²⁵ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 37.

²²⁶ Mağnisî, “*Terceme-i Cezerî*”, s. 105.

²²⁷ Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, “*el-Münîr fi Ahkâmi't-Tecvîd*”, 22.Baskı, Cemiyetü'l-Muhafâzati Ale'l-Kur'âni'l-Kerîm, Amman-Ürdün, 2013, s. 54.

²²⁸ Ali el Kârî Ebu'l-Hasen Nuruddîn Ali b.Sultan Muhammed el Kârî el Herevî, “*el-minehü'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*”, s. 87; Saçaklızâde, Muhammed b. Ebi Bekr el Mer'aşî, “*Cühdü'l-Mukill*”, s. 131; Muhammed Mekkî, “*Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*”, s. 56.

²²⁹ Mekkî, “*er-Riâye li'Tecvîdi'l-Kirâati ve Tahkiki Lafzî't-Tilâve*”, s. 193.

²³⁰ ل (lâm) mahrecinin bitiminden dilin en ucuna kadar olan kavisli satıh ile onun karşısı ن (nûn) mahrecidir. Dilin en uç tarafı ile onu karşısı da ر (râ) mahrecidir. Bu bakımdan ن (nûn) mahreci ر (râ) mahrecinden evveldir. Bazılarına göre de ر (râ) mahreci ن (nûn) mahrecinden evveledir. “*Cühdü'l-Mukill*”, Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 37. (Ta'likât bölüm nr. 7.)

içeriye dönüktür. ed-Dâni (ö. 444/1052) ve bazı âlimler ر (râ) harfindeki dilin geriye dönmesinin fazlalığı sebebiyle ن (nûn) harfinden önce kabul etmişlerdir.²³¹

Onikinci Mahreç: Tertîp üzere dil ucuyla senâya dişlerin yarılardan yukarısı ile etlerine varıncaya kadar olan bölgedir. Etlerine en yakın yerinden ط (tâ), biraz aşağısından د (dâl), ve dişlerin yarısına yakın olan yerinden ت (tê), harfi çıkar.²³²Bu harflere mahreçlerinden dolayı damak harfleri manasında hurûf-i nıtyiye / nitâiyye denir.²³³

Onüçüncü Mahreç: Tertîp üzere dilin ince ucuyla iki alt ön dişlerin yarılardan yukarısıdır. Yarısına yakın olan bölgeden ص (sâd), biraz yukarısından س (sîn), başlarından ise ز (zây) çıkar. Ya da üst ön dişlerin yarılarının alt kısmıdır yani dişlerin baş tarafına doğru olan kısmıdır. Dişin yarı kısmına yakın olan yerden ص (sâd), dişlerin başına yakın olan kısmından س (sîn), tam baş kısmından ز (zây) hafi çıkar.²³⁴ Fakat dilin ucu mezkur dişlere muttasıl olmaz dil ucu boşta kalır.²³⁵

Hamza Efendi bu üç harfin mahreci için hem ön alt dişlerin yarısından diş başlarına kadar olan kısmı hem de ön üst dişlerin yarısından üst tarafı göstererek Cezerî'ye muhalefet etmiştir. Cezerî bu harflerin mahreçleri için “*Mukaddime*”sinde, وَالصَّفِيرُ مُسْتَكِينٌ مِنْهُ وَمِنْ فَوْقِ النَّتَائِيَا السُّفْلِيَا “Dil ucuyla alt ön dişlerin ucuna yakın olan yer safir harflerinin mahrecidir.” demişlerdir.²³⁶ Bu harflere safir harfleri dendiği gibi dil ucu harfleri manasına gelen eseliyye harfleri de denir.²³⁷

Ondördüncü Mahreç: Dilin yukarı yüzüyle üst ön dişlerin başlarıdır. Tertîb üzere dilin en uç tarafından ظ (zâ), hemen sonrasında ذ (zâl) onun hemen sonrasında

²³¹ Karaçam, İsmail, “*Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri ...*”, s. 195; Pakdil, Ramazan, “*Ta’lim Tecvîd ve Kırâât*”, s. 62.

²³² Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 37.

²³³ İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*”, s. 9; Mekkî, “*er-Riâye li'Tecvîdi'l-Kırâati ve Tahkiki Lafzî't-Tilâve*”, s. 140; Muhammed Mekkî, “*Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*”, s. 58; Temel, Nihat, “*Kırâat ve Tecvîd istılahları*”, s. 65.

²³⁴ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 37-38.

²³⁵ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 38. (Ta’likât bölümü nr. 4)

²³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, s. 9.

²³⁷ Ali el Kârî Ebu'l-Hasen Nuruddîn Ali b. Sultan Muhammed el Kârî el Herevî, “*el-Minehü'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*”, s. 92; İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*”, s. 9; Temel, Nihat, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, s. 64; eş-Şevbekî, Muhammed Refik Mümin, “*el-Lâlii'z-Zehabiyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*”, s. 15; el-Keylânî, Husamuddîn Selîm, “*el-Beyân fi Ahkâmi Tecvîdi Kur’ân*”, s. 34; Abdülhamîd, Suâd, “*Teysîru'r-Rahmân fi Tecvîdi'l-Kur’ân*”, s. 65.

ث (sâ) harfî çıkar ki bu tertîb dilin dışarıya çıkmasıdır.²³⁸ Yani ظ (zâ) harfinin telaffuzunda dil ucu biraz dışarı çıkarken, ذ (zâl) harfinde biraz daha fazla ث (sâ) harfinde ise daha fazla çıkar.²³⁹ Bu harflere dış eti harfleri manasına gelen liseviyye harfleri de denir.²⁴⁰

ظ (zâ) harfî kendisinde bulunan isti'lâ ve itbak sıfatlarıyla mahrecini paylaştığı ذ (zâl) harfinden ayrılır. Bu sıfatlar sayesinde ظ (zâ) harfî kalın okunmaktadır. Tilavet esnasında bu sıfatlar dikkate alınmadan ظ (zâ) harfî telaffuz edilirse ذ (zâl) harfine dönüşür. ²⁴¹ وَمَا كُنْ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا “Çünkü senin Rabbinin lütfu sınırlı değildir.” ayetinde geçen مَحْظُورًا kelimesi ظ (zâ) harfinin sıfatlarına dikkat edilmeden مَحْظُورًا şeklinde okunursa anlam kayması olur ve “sınırlı olmak” anlamına gelen kelime “sakınmak” anlamına gelir.

Onbeşinci Mahreç: Dudak mahreçlerindendir. İki üst ön dişlerin başlarıyla alt dudağın (karnıdır) içidir. Buradan فَا (fâ) harfî çıkar.²⁴²

Dil bilimcilerle tecvîd âlimleri فَا (fâ) harfinin mahrecinde ittifak halindedirler. İbnü'l Cezerî; Sibeveyh, el-Müberred, İbn Cinnî'nin tariflerine katılırken, Mekkî, Dâni, ve Kurtûbî de ilk dönem filologların tespitlerine uygun izahlarda bulunmuşlardır.²⁴³

Onaltıncı Mahreç: Dudak mahreçlerindendir. İki dudak arasındadır. Buradan tertîb üzere dudakların iç taraflarının birbirine sıkıca kapanmasıyla بَا (bâ) harfî, dudak içlerinin bir miktar uçlarına yakın olan yerlerin birbirine zayıfça kapanmasıyla م (mîm) harfî, dudakların uçlarına en yakın olan yerleri birbirine kapatmadan yummakla و (vâv)²⁴⁴ veya tertîb üzere و (vâv), بَا (bâ), م (mîm) çıkar.²⁴⁵

²³⁸ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 38.

²³⁹ Mağnisî, “Terceme-i Cezerî”, s. 106.

²⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, “en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr”, s. 10; Mekkî, “er-Riâye li'Tecvîdi'l-Kirâati ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve”, s. 140.

²⁴¹ İsrâ, 17/20.

²⁴² Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 38.

²⁴³ Çiftci, Ali, “İlk Dönem Dil Bilimcileri ve Endüslü İlk Tecvîd Müelliflerinin Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Yorumunda Muhammed b. Cezerî Üzerindeki Etkileri”, Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu Tebliğ Metinleri, s.115.

²⁴⁴ Burada kastedilen و (vâv) med olmayan و (vâv)'dır. “Cühdü'l Mukill”, Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 38. (Ta'likât bölümü nr. 2)

Hamza Efendi bu üç harfin mahreci konusunda ihtilafli olan iki görüşe de yer vermiştir. İlk zikrettiği tertîb با (bâ), م (mîm), و (vâv) Mekkî ve O'nun görüşüne uyan Ali el-Kârî'nin tertibidir. و (vâv), با (bâ), م (mîm) ise Şâtibi'nin tertibidir ki İbnü'l-Cezerî de aynı görüştedir.²⁴⁶

Onyedinci Mahreç: Hayşûm'dur.²⁴⁷ Hayşûm geniz kovuğudur. Bu mahreçten nûn-i muhfât (ihfa olunan nûn) ile gunne çıkar. Nûn-i muhfât, zâtları gidip gunneleri bâki kalan ihfa babından olan nûnlardır. Nûn-i muhfât ile gunnenin zâtları birdir. Çünkü ikisi de genizden değişerek (i'tibâren mütegayyir) gelen seslerdir. Yani mahreçleri giden nûnlardan kendi başlarına baki kalan gunneye, nûn-i muhfât denir. ن (nûn) ve م (mîm) birlikte gelirse buna da gunne denir.²⁴⁸

Fer'î harflerden nûn-i muhfâtın dışındakilerin, aslî harfler üzerine zâid olarak mahreçleri yoktur. O fer'î harflerin mahreçleri (nûn-i muhfâtın dışında kalanlar), iki harften karışarak oluşan aslî harflerin mahreçlerinden çıkar.²⁴⁹

Gunne genizden gelen bir ses ve sıfat olup delili ise burnu kapatmaktır. Burun kapatıldığında ses geliyorsa o gunnedir ki bunun dil ile bir alakası yoktur. Dolayısıyla gunneyi sıfatlar arasında saymak daha doğru olur.²⁵⁰

ن (nûn) ve م (mîm) harflerinin iki mahreci vardır. Biri şeddeli, ğunne ile idğâm olduklarındaki hayşûmdur. Diğeri mezkûr harflerin harekeli ve izhâr halleri ki dil ve dudaklar olan aslî mahreçleridir. ن (nûn) harfinin ihfa ve gunneli idgam hallerinde dilin bir fanksiyonu yoktur. Aynı şekilde م (mîm) harfinin ihfa ve gunneli idgam hallerinde de dudakların bir fanksiyonu yoktur. Fakat ن (nûn) ve م (mîm)

²⁴⁵ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 38.

²⁴⁶ Mağnisî, "Terceme-i Cezerî", s. 107.

²⁴⁷ Gunne'nin mahrecidir. Hayşûm burun köküdür. Gunne'nin mahreci ihfa olunan nûn'un (nûn-i muhfât) mahreci gibidir. Nûn-i muhfât ile gunne zât bakımından aynıdır. Her ikisinin mahreci de hayşûmdur. Fakat bu ses sıfat sesidir. Sâkin olan ن (nûn) ve م (mîm) harflerinin asıl sesleridir. م ve ن gibi. Bundan dolayı gunne diye isimlendirilir. Bazen ن (nûn) gizlenir ki harfin zâtı gidip gunnesi bâki kalır. عَنَّك gibi. Yani hayşûmdan ses çıkarak gunne sesi icra edilmiş olur. Sonuç olarak ن (nûn) harfi hem dil mahreci hem de gunne sıfatı ile hayşûm mahreci olmuştur. Ebi Bekr el Mer'aşî, "Cühdü'l-Mukill", s. 137, Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 38. (Ta'likât bölümü, nr. 3)

²⁴⁸ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 38.

²⁴⁹ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 38.

²⁵⁰ Ali el Kârî Ebu'l-Hasen Nuruddîn Ali b.Sultan Muhammed el Kârî el Herevî, "el-Minehü'l-Fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye", s. 93.

harflerinin izhâr ve harekeli hallerinde asli mahreçleri olan dudak ve dilin fonksiyonu vardır.²⁵¹

Tablo 1: Harflerin Mahrec Tablosu

SIRA NO	MAHREC ADI	HARFLER
1	CEVF	ا - و - ي
2	AKSA'L-HALK	ه - ع
3	VASATU'L-HALK	ح - ع
4	EDNE'L-HALK	خ - غ
5	DİL KÖKÜ VE ÜST DAMAK	ق
6	DİL KÖKÜ VE KÜÇÜK DİL ÖNÜ	ك
7	DİL ORTASI VE ÜST DAMAK ORTASI	ي - ش - ج
8	DİL KENARI İLE ÜST AZI DIŞLER	ض
9	DİLİN İKİ KENARI VE UCU İLE ÜST DAMAK	ل
10	DİL UCU İLE İKİ ÜST ÖN DIŞLERİN ÜSTÜNDEKİ DAMAK	ر
11	DİL UCU İLE İKİ ÜST ÖN DIŞLERİN ETLERİ	ن
12	DİL UCU İLE İKİ ÜST ÖN DIŞLERİN DİPLERİ	ت - د - ط
13	DİL UCU İLE ÜST ÖN (VEYA ALT ÖN DIŞLERİN İÇ YÜZÜ)	ز - س - ص
14	DİL UCU İLE ÖN DIŞLERİN UÇLARI	ث - ذ - ظ
15	ÜST ÖN DIŞ UÇLARIYLA ALT DUDAĞIN İÇİ	ف
16	ALT VE ÜST DUDAKLAR	م - ب - و
17	HAYŞÛM	ĞUNNE VE NÛN-I MUHFÂT

Tecvîd ve Mahreç Konusunu Genel Değerlendirme

Hamza Efendi Tecvîd ilminin konusunun heca harfleri yani Kur'ân alfabesinde ki harfler olduğunu ve bu ilmin gayesinin Allah Teâla'nın emrine uymak olduğunu belirterek *ورتل القرآن تریلا* "Kur'ân-ı ağır ağır tertîl üzere oku!"²⁵² ayetini delil gösteririr. Daha sonra harfleri ikiye ayırarak fer'î ve asli harfleri anlatır. Fer'î harfleri ihtilaflara girmeksizin beş başlık altında toplar. Mahreç konusunda İbnü'l

²⁵¹ el-Husârî, Mahmûd Halîl, "Ahkâmu Kirâati'l- Kur'ani'l- Kerîm", s. 71.

²⁵² Müzzemmil,

مخارج الحروف سبعة عشر ----- على الذى يختاره من Cezerî'nin “*Mukaddime*”sinden beyitlerini delil göstererek mahreçlerin on yedi olduğunu kabul eder. Mahreçleri muhakkak ve mukadder olarak ayırır. Mahreç bölgelerini tek tek ele alıp bazı harflerin nasıl telaffuz edileceğini anlatır. Yine bazı harflerde ki ihtilaflara atıf yapmadan benimsediği görüşlerin her birini zikreder. (bkz. On altıncı mahreç) Eserin bu bölümünde on bir defa “*Cühdü'l Mukill*”, beş defa “*Beyân-ı Cühdü'l Mukill*”, bir defa Çârperdî (ö. 746/1346), iki defa Aliyyü'l Kârî (ö. 1014/1605) bir defa Razi'nin (ö. 454/1062) görüşüne yer vermiştir.

2.3.4.7. Harflerin Sıfatları (صفات الحروف) Konusunda Görüşleri

Hamza Efendi harflerin sıfatlarının kırk dört veya daha fazla olduğunu kendisinin en meşhur olanlarını zikredeceğini belirtir.²⁵³ *er-Riâye* isimli eserinde Mekkî'de harflerin mahreçlerinin kırk dört olduğunu belirterek kitabında sadece okuyucunun mutlaka bilmesi gerektiğini zikreder.²⁵⁴ Harflerin sıfatları iki kısımdır. Birincisi sıfat-ı lâzime ikincisi ise sıfat-ı ârızadır.²⁵⁵

2.3.4.8. Lâzımî Sıfatlar

Harflerin zatında olan ve onlardan ayrılmaması gereken sıfatlardır. Bu sıfatların terki, bozulması veya değiştirilmesi lahn-i celî olur.²⁵⁶ Bu sıfatların en mühim ve meşhur olanları on yedidir.²⁵⁷

2.3.4.8.1. Cehr ve Hems

Bir birine zıt olan iki sıfattır. Lügatte cehr, sesi yükseltmek, hems ise sesi gizlemek anlamına gelir. İstilahta ise harf, hareke ile telaffuz edilirken mahrecinde aralık kalmayıp nefesin hepsinin ya da çoğunun haps olup, sesin açık olmasına cehr denir. Yani harfin mahrecine kuvvetle dayanmasıyla nefesin haps olmasıdır.²⁵⁸

²⁵³ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 39.

²⁵⁴ Mekkî b Ebi Tâlib, “*er-Riâye...*”, s. 115; Mar'aşî, “*Cühdü'l Mukill*”, s. 141.

²⁵⁵ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 39.

²⁵⁶ Mekkî, “*Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fî İlmi't-Tecvîd*”, Kahire, 1308, s. 12.

²⁵⁷ Harflerin sıfatları kırk ya da daha fazladır. Bu risalede zikredilen sıfatlar en mühim ve meşhur olanlardır. Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 39. (Ta'likât bölümü, nr. 6)

²⁵⁸ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 39.

Harfin telaffuzu esnasında mahrecine kuvvetli bir şekilde dayanmasının nefesin akışına engel olmasından dolayı mechûra harfleri de denir.²⁵⁹ Şu kavli teşkil eden harflerdir:

ظِلُّ قَوِّ رَبِضٍ إِذْ عَزَا جُنْدٌ مُطِيعٌ

Bunlardan nefesin tamamının haps olduğu harfler altıdır. Bunlar; ء (hemze), با (bâ), ج (cîm), د (dâl), ط (tâ) ve ق (kâf) harfleridir.²⁶⁰ Diğer harflerde nefesin tamamı haps olmaz.

Cehr harflerinin en kuvvetlisi olarak ilk önce ط (tâ) harfi gelir ki isti'lâ, itbak ve tefhîm sıfatlarına sahiptir. Daha sonra ise د (dâl) harfi gelir.²⁶¹

Harf hareke ile telaffuz edildiğinde mahrecinde aralık kalıp nefesin akması yani açığa çıkmasına ise hems denir. Yani harfin mahrecine zayıfça dayanmasından dolayı nefesin harfle birlikte akmasına denir.²⁶² Hems cehr sıfatının zıttı olup on harften ibarettir. Harfleri فَحْتُهُ شَخْصٌ سَكْتٌ kavlini teşkil eden harfleridir. Mehmûse harfleri de denir. Sebebi ise harfin, telaffuzu esnasında mahrecine zayıfça dayanmasından dolayı sesin zayıf ve gizli olmasındandır.²⁶³

Bu harflerden bazıları diğerlerine göre daha kuvvetlidir. Bunlardan en kuvvetli olan, isti'lâ, itbak ve safir sıfatlarına sahip olan ص (sâd) harfidir.²⁶⁴ Mekkî b Ebi Tâlib ise ص (sâd) ve خ (hâ) harflerini üstünlük belirtmeksizin birlikte zikretmiş, daha sonra ص (sâd) harfinin yukarıda zikredilen kuvvetli sıfatlara sahip olduğunu fakat خ (hâ) harfinin bu sıfatlardan sadece isti'lâ sıfatına sahip olduğunu belirtir.²⁶⁵ Bu durumda ص (sâd) harfi, خ (hâ) harfinden daha kuvvetlidir. Bugün hems harflerinin en kuvvetlisi olarak ta ص (sâd) harfi kabul edilmektedir ki bu daha isabetli bir yaklaşımdır.²⁶⁶

²⁵⁹ Mekkî, “*er-Riâye li’Tevvîdi’l-Kirâati ve Tahkiki Lafzî’t-Tilâve*”, s. 117.

²⁶⁰ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 39.

²⁶¹ el-Mar’aşî, “*Cühdü’l Mukill*”, 142

²⁶² Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 39.

²⁶³ Karaçam, İsmail, “*Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri...*”, s. 201.

²⁶⁴ el-Mar’aşî, “*Cühdü’l Mukill*”, 142.

²⁶⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, “*er-Riâye...*”, s. 116.

²⁶⁶ Bkz. Ahmet Halil Şükrî ve diğerleri, “*el-Münîr fi Ahkâi’t-Tevvîd*”, s. 69.

2.3.4.8.2. Şiddet – Rihvet – Beyniyye

Lügatte kuvvet anlamına gelen şiddet ile yumuşaklık anlamına gelen rihvet, bir birine zıt sıfatlardır. Beyniyye ise bir şeyin iki şey arasında olmasıdır. Buna tevessut ta denir. Şiddet, harfin iskân ile telaffuz edilmesinden dolayı ses asla akmaz. Yani harfin mahrecine itimadının kuvvetli olmasından dolayı ses ve nefesin hapsolması / akmamasıdır. Harfleri ا ج د ق ط ب ك kavlindeki sekiz harftir.²⁶⁷

Burada ki şiddet kuvvet anlamında değildir. Harf telaffuz edilirken mahrecine olan itimadının kuvvetli olmasından dolayı sesin ve nefesin hapsolmasıdır.²⁶⁸

Şiddet harflerinin en kuvvetlisi cehr ve itbak sıfatlarına sahip olan ط (tâ) harfidir.²⁶⁹ ت (tâ) harfi ve ك (kâf) harfinde şiddet sıfatı diğerleri kadar kuvvetli değildir. Çünkü ت (tâ) harfi şiddete ك (kâf) harfi ise rihvet sıfatına meyillidir.²⁷⁰

Telaffuzu esnasında sesin akmasını engelleyecek kadar kuvvetli olan şiddet sıfatı, cehr, safir, itbak, isti'lâ sıfatlarından ikisi veya daha fazlası bir harfte birleşirse bu o harfin kuvvet bakımından zirvede demektir. ط (tâ) harfi gibi. Bu sıfatlar harfin kuvvetinin alâmetidir. Bu sıfatların zıddı olan hems, rihvet, hafâ ise harfin zâyıflığının alâmetleridir.²⁷¹

Rihvet, harf iskân ile telaffuz edildiğinde sesin kemâliye akmasıdır. Yani harfin mahrecine itimadının zayıflığı sebebiyle nefes ve sesin birlikte akmasıdır. Harfleri ise ا ج د ق ط ب ك ه ز و ض غ ط ي ا ف ذ lafzındaki on altı harftir.²⁷² Bu sıfatın en uzun telaffuzlu olan harfleri med harfleridir.²⁷³

²⁶⁷ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 39.

²⁶⁸ Sağman, Ali Rıza, “İlaveli Yeni Sağman Tecvîdi”, s.19.

²⁶⁹ Sağman, Ali Rıza, “İlaveli Yeni Sağman Tecvîdi”, s.19.

²⁷⁰ Mekkî, “Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd”, s. 69.

²⁷¹ Mekkî, “er-Riâye li'Tecvîdi'l-Kırâati ve Tahkiki Lafzî't-Tilâve”, s. 118.

²⁷² Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 39.

²⁷³ el-Mar'aşî, “Cühdü'l Mukill”, 143-144..

İmam-ı Sehâvî, İbnü'l Cezerî, Ali el-Kârî rihvet sıfatını tanımlarken ‘sesin ve nefesin akması’ olarak açıkladılar. Çünkü sesin tamamıyla, nefesin üçte birinin akması rihvet sıfatının hakkıdır.²⁷⁴

Sesin aktığı yerde elbette nefes akar. Nefesin akma miktarına göre rihvet ikiye ayrılır. Harflerin sesleri, az nefesle tamamen akarsa rihvet-i mechûre (rihvet ve cehr sıfatlı harler) olur. Harfleri sekiz tanedir. ض (dât), ظ (zâ), ذ (zâl), غ (gayn), ز (zây) ve med harfleri olan ا (elif), و (vâv) ve يا (yâ)’dır. Harflerin sesleri, çok nefesle tamamen akarsa rihvet-i mehmûse (rihvet ve hems sıfatlı harfler) olur. ك (kâf) ve ت (te) harfleri hariç bütün hems sıfatlı harfleri olup şunlardır: ف/fâ, ح/hâ, ث/sâ, ش/şîn, خ/hâ, ص/sâd, س/sîn, ه/he’dir.²⁷⁵ ك (kâf) ve ت (te) harfleri mehmûse-i şedidedir ki Bu harflerde ses ve nefes ilk önce bir anda hapsolür, sonra mahreçleri münfetih olunca nefes çok, ses zayıf olur. Ses kesilince şiddet sıfatı, nefesin akmasıyla da hems sıfatı icra edilmiş olur.²⁷⁶

Beyniyye ise sesin kemâliyle akması ve kemâliyle akmaması arasında olmasına denir. Harfleri لِنْ غَمْرُ kavlinde ki harflerdir. İmam eş-Şâtıbî ve bazı âlimler bu harflere med harflerini de ilave ederek sayılarını sekize çıkarmışlar لم يرونا kavlinin bu harfleri topladığını ileri sürmüşlerdir.²⁷⁷ Mekkî ise ا (elif) harfini bu sekiz harfe dâhil etmeyerek “لم يروعن” şeklinde yedi harf olarak kabul etmiştir.²⁷⁸

فَعَالٌ gibi kelimelerde ع (ayn) harfinin telaffuzu esnasında sesin tamamen hapsedilmesi hatadır. يَدُّ kelimesinde ki ل (lâm) harfi nasıl okunuyorsa ع (ayn) harfi de aynı şekilde okunmalıdır. Yani mezkûr harflerin telaffuzu esnasında sesleri ne çok akmalı ne de tamamen hapsolmalıdır. Lakin bu harfler içerisinde ن (nûn) ve م (mîm) harflerinde beyniyye sıfatının yanında diğerlerinden farklı olarak ğunne sıfatı olduğu için sesin, hem beyniyye sıfatından dolayı mahrecinden hem de ğunne sıfatından dolayı genizden gelmesi nedeniyle bu harflerin sesleri diğerlerine nazaran biraz daha

²⁷⁴ Mağnisî, “Terceme-i Cezerî”, s. 112.

²⁷⁵ Mar’aşî, “Cühdü'l Mukill”, Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 39. (Ta’likât bölümü nr. 7); Mekkî, Nihâyetü'l-Kavli'l-Mufid fi İlmi't-Tecvid”, s. 50.

²⁷⁶ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 39-40.

²⁷⁷ Karaçam, İsmail, “Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri...”, s. 205.

²⁷⁸ Mekkî, “er-Riâye”, s. 34.

fazla akmalıdır.²⁷⁹ ر (râ) harfinde ise ses tamamen akmalıdır. Çünkü rihvet ve beyniye sıfatlarına ilaveten bu harfe mahsus tekrar sıfatı vardır. Bu sıfat nedeniyle mahrecin sıkı tutulması ve dil ucunun titremesi gerekmektedir. Bu da sesin tamamen akmasıyla olur.²⁸⁰

2.3.4.8.3. İsti'lâ – İstifâle

İsti'lâ lügatte yükselmek anlamına gelir. Bu ilimde ise dilin, kökü ile birlikte (اقص السان), üst damağa (الحنك الاعلى) yükselmesidir. Harfleri خُصَّ ضَعُطِ قِظ kavlinde geçen yedi harftir.²⁸¹ Bu harflerin telaffuzu esnasında dilin üst damağa yükselmesinden dolayı hurûf-i müsta'liye denmiştir. İbnü'l Cezerî ise bu harflere kalın okunmaları sebebiyle tefhîm harfleri (الحرف المفخمة) ifadesini kullanmıştır.²⁸²

Saçaklızâde'ye göre isti'lâ sıfatında müteber olan dil kökünün üst damağa yükselmesidir. Çünkü isti'lâ sıfatı olmayan ج (cîm), ش (şîn), يا (yâ) harflerinde sadece dilin ortası yükselirken, ك (kâf) harfinde dil kökü ile dil ortası yükselir. Bu yüzden bu harfler hurûf-i müsta'liyeden sayılmamışlardır.²⁸³

Mekkî *er-Riâye*'sinde isti'lâ harflerinin telaffuzu esnasında dilin durumunu, mezkûr harfleri ikiye ayırarak şöyle izah eder: Birincisi, itbak sıfatı olan ص (sâd), ض (dât), ط (tâ) ve ظ (zâ) harflerdir ki telaffuzları esnasında ses, dilin bir kısmı ile üst damağa tam uyum sağlar. İkincisi ise itbak sıfatı olmayan غ (gayn), خ (hâ), ق (kâf) harfleridir ki bunlarda ses ile dilin bir kısmı tam mutabakat sağlamadan, yarım yükselme hareketi ile üst damağa yükselir.²⁸⁴

Hurûf-i müsta'liyenin kalın okunmasında ittifak olduğu için bu harflerin tefhîmleri yani kalın okunmaları vâcibdir.²⁸⁵ Bu harflerden en şiddetli olanı Mekkî'ye göre ق (kâf) harfi²⁸⁶ İbnü'l-Cezerî'ye göre ise ط (tâ) harfidir.²⁸⁷

²⁷⁹ Karaçam, İsmail, “Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri...”, s. 205.

²⁸⁰ Mağnisi, “Terceme-i Cezerî”, s. 115.

²⁸¹ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 40.

²⁸² İbnü'l-Cezerî, “en-Neşr”, c. I, s. 202.

²⁸³ eL-Mar’aşî, “Cühdü'l-Mukill”, s. 36.

²⁸⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, “er-Riâye”, s. 38.

²⁸⁵ Karaçam, İsmail, “Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri...”, s. 206.

²⁸⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, “er-Riâye”, s. 124.

İstifâle, isti'lâ sıfatının zıddıdır. Lügatte aşağı olmak, alçalmak anlamına gelir. Tecvîd ilminde ise harfin telaffuzu esnasında dilin üst damak cânibine yükselmemesi aşağı çeneye düşmesidir. Harfleri أَنْشُرُ حَدِيثَ عِلْمِكَ سَوْفَ تَجْهَرُ بِدَا kavlinde ki harflerdir.²⁸⁸ Bu harflere hurûf-i müstefile de denir.²⁸⁹

Kalın okunmalarında ittifak edilen harfler yukarıda zikredilen isti'lâ harfleridir. İcmâdan sonra bu harfler ince okunursa hata edilmiş olur. İnce okunmasında ittifak edilen harflerde yukarıda zikredilen istifâle harfleridir.

Kalın okunmasında ittifak edilen harflere, damme veya fetha harekeden sonra gelen lafzatullah'ın ل (lâm)'ı ile kendinden önce gelen harfin harekesi damme veya fetha olan ر (râ) harfi de dahil edilir. ²⁹⁰“وَلَكِنَّ اللَّهَ”²⁹¹, ²⁹¹“تَنْصُرُ اللَّهَ”

İnce okunmasında itifak edilen harflere, ²⁹²“بِاللَّهِ” örneğinde olduğu gibi kesreden sonra gelen lafzatullah'ın ل (lâm)'ı ile ²⁹³“رَحْلَةً” örneğinde olduğu gibi kesreli ر (râ) veya ²⁹⁴“وَاسْتَغْفِرُهُ” örneğinde olduğu gibi kesre harekeli harften sonra gelen (lâzımî kesre) sâkin ر (râ) veya ²⁹⁵“وَقَدَّرْنَا فِيهَا السَّيْرَ” lafzında olduğu gibi lîn harfi olan ي harfinden sonra gelen sâkin ر (râ) dahil edilir.²⁹⁶

Bu iki harf, kalın okunduklarında hurûf-i müsta'liyeden ince okunduklarında ise hurûf-i müstefileden sayılmalıdır. Çünkü kalın okumak isti'lâ harfleri gibi dil kökünün üst damağa kalkmasıyla, ince okumak ise istifâle harfleri gibi dil kökünün aşağı çeneye düşüp üst damağa kalkmaması ile olur.²⁹⁷

²⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr*”, c. I, s. 202.

²⁸⁸ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 39-40.

²⁸⁹ Mağnisî, “*Terceme-i Cezerî*”, s. 120.

²⁹⁰ Bakara Sûresi, 2/253.

²⁹¹ Bakara Sûresi, 2/214; Nasr Sûresi, 110/1.

²⁹² Bakara Sûresi, 2/8.

²⁹³ Kureyş Sûresi, 106/2.

²⁹⁴ Nasr Sûresi, 110/3.

²⁹⁵ Sebe Sûresi, 34/18.

²⁹⁶ Karaçam, İsmail, “*Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri...*”, s. 207.

²⁹⁷ Mağnisî, *Terceme-i Cezerî*, s.120.

2.3.4.8.4. İtbâk – İnfî tâh

Bu iki sıfatta birbirlerine zıt sıfatlardır. İtbâk lügatte, yapışmak mânâsına gelir. Tecvîd ilminde ise harf telaffuz edilirken dil kökünün üst damağa kapanmasına, başka bir ifadeyle dil kökü ve dil ortasının üst damağa yükselmesiyle dil ortasının üst damağa yapışmasından dolayı sesin ikisi arasında hapsolmesidir.²⁹⁸ Hurûf-i mutbeka da denen bu harfler dört tane olup şunlardır: ص (sâd), ض (dâd), ط (tâ) ve ظ (zâ) harfleridir.

İtbak sıfatı isti'lâ sıfatından daha kuvvetlidir. Bütün itbak harfleri isti'lâ harfidir ancak bütün isti'lâ harfleri itbak harfi değildir. Çünkü itbâkta olduğu gibi isti'lâ harflerinde dil ortasının üst damağa kapanıp sesin hapsolmesi söz konusu değildir.

Mekkî, kuvvet bakımından itbak harflerini üç kısma ayırır. Buna göre en kuvvetli harf ط (tâ), en zayıf harf ظ (zâ) ve orta kuvvette olanlar ise ص (sâd) ve ض (dât) harfleridir.²⁹⁹

İnfî tâh, itbak sıfatının zıddı olup, lügatte ayrılmak mânâsına gelir. Tecvîd ilminde ise bu sığata sahip bir harfin telaffuzu esnasında dil ile üst damağın birbirlerinden ayrılarak aralarından nefesin akmasıdır.³⁰⁰

Hurûf-i münfetiha da denilen yirmi dört harf; “Kim zenginliğe sahip olurda zekâtını verirse ona rahmetini içirmesi Allah (cc) için bir haktır.” anlamına gelen مَنْ أَخَذَ وَجَدَ سَعَةً فَرَكَا حَقُّ لَهُ شَرْبٌ غَيْثٍ kavlinde toplanmıştır.³⁰¹

2.3.4.8.5. Kalkale

Şiddet ile cehr sıfatlarının bir harf üzerinde birleşmesidir veya sesi mahreçte titretmektir. Başka bir ifadeyle kalkale, mahreci ses ile sarsmaktan kaynaklanan zâit sesi kuvvetli bir şekilde açığa çıkarmaktır. Harfleri ise فُطْبُ جِدْ kavlindeki harflerdir.

²⁹⁸ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 40.

²⁹⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, “er-Riâye”, s. 37.

³⁰⁰ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 40.

³⁰¹ Mekkî, “Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvid”, s. 77.

Kalkale sıfatı, mezkûr harflerin sâkin hallerine mahsustur.³⁰² Harflerin sukûnlu hallerinin kelime ortasında veya sonunda gelmesi durumu değiştirmez.³⁰³

Yukarıda ki birinci tanımdan hareketle (ء) hemzede de cehr ve şiddet sıfatları bir araya gelmiştir. Bu harfin de vakıf halindeki telaffuzundan ziyade ses çıkabilir fakat ziyade seste çıkan ses öksürük veya istifra sesine benzediği için âlimler nezdinde (ء) hemze üzerinde kalkale yapılması uygun görölmemiş ve hemze kalkale harfleri arasında sayılmamıştır.³⁰⁴ Hemzede kalkalenin terkedilmesinin başka bir sebebi ise hemze de tağyir, i'lâl ve tahfifin vuku bulmasıdır.³⁰⁵ Fakat hemze (ء) kelimenin sonunda veya harfi medden sonra gelip ve o kelimedede vakfedilecek olursa سؤء , شاء gibi kelimelerde hemzeyi (ء) açığa çıkartmak için mahrecine iyice basmak vâcibtir.³⁰⁶

Kalkaleyi yapmanın yolu şudur: Kalkale harfinin mahrecine çok basarak birden mahrecinden ayrıldığında mahrecin hareket etmesi esnasında çıkan sesi, tağyir etmeyerek bu harflerin mâkabillerinde ki vâkî olan harfin harekesine³⁰⁷ benzeterek edâ eylemekten ibarettir. Kalkalede, kalkale harfinin mâkablinde ki harfin harekesi cihetinde, sesin başkası tarafından duyulacak şekilde edâ edilmesi vaciptir. Okuyucunun zayıf bir sesle yalnız kendisinin duyacağı şekilde yaptığı kalkale yapılmamış, terkedilmiş demektir. Bu da hatalı bir okuyuştur.³⁰⁸ Ancak kalkale harfini, harekeye kaçacak şekilde ya da teşdîd haddine kadar kalkalede mübâlağa etmekten kaçınmak lazımdır.³⁰⁹

Kalkale, yukarıda sayılan beş harf için sıfat-ı lâzimedir. Fakat kuvvet bakımından aralarında fark vardır. Bu harflerden en kuvvetli olanı ګ (kâf) harfidir.³¹⁰

³⁰² Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 40-41

³⁰³ Karaçam, İsmail, "Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri...", s. 211.

³⁰⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, "er-Riâye", s. 37.

³⁰⁵ Mekkî, "Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi't-Tecvid", s. 57; el-Mar'aşı, "Cühdü'l-Mukill", s. 35; Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 41; el-Mağnisi, "Terceme-i Cezerî", s. 119.

³⁰⁶ el-Mağnisi, "Terceme-i Cezerî", s. 119.

³⁰⁷ Bu hareke hafif bir harekedir. Bkz. el-Mağnisi, "Terceme-i Cezerî", s. 119.

³⁰⁸ Karaçam, İsmail, "Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri...", s. 211.

³⁰⁹ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 41.

³¹⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, "er-Riâye", s. 39.

2.3.4.8.6. Safir

Lügatte safir ıslık veya kuş sesine denir. Tecvîd ilminde ise harfin telaffuzu esnasında ıslık sesine benzer kuvvetli bir sesin çıkmasıdır. Harfleri ص (sâd), س (sîn), ز (zây) harfleridir. Bu sıfatın zıddı yoktur³¹¹

Safir sıfatı kuvvetli bir sıfattır. Dolayısıyla bu sığata sahip olan harflerde kuvvetli harflerdir. Safir harfleri arasında, kuvvet bakımından kendilerinde bulunan diğer sıfatlarda göz önünde bulundurarak bir sıralama yapılacak olursa ilk önce ص (sâd) harfi gelir ki kendisinde isti'lâ ve itbak sıfatları vardır. Daha sonra ز (zây) gelir ki onda cehr sıfatı vardır. Son olarak س (sîn) harfi gelir ki en zayıflarıdır. Çünkü onda hems sıfatı vardır.³¹²

2.3.4.8.7. Lîn

Lügatte yumuşak olmak mânâsına gelir. Tecvîd ilminde ise, harfin telaffuzu esnasında mahrecinden kolaylıkla çıkmasıdır. Lîn harfleri mâkabli fethalı (üstünlü) olan sâkin و (vâv) ve یا (yâ)'dır.³¹³

Lîn sıfatı mezkûr harflerin lâzımî sıfatıdır. خَيْرٌ, سَوْفَ, يَوْمٌ gibi kelimelerde fetha harekeden sonra gelen sâkin و (vâv) ve یا (yâ)'lar, aynı şartları taşıyan diğer harflerin telaffuzuna göre daha kolay olduğu için böyle isimlendirilmiştir.³¹⁴

2.3.4.8.8. İnhirâf

Lügatte meyletme anlamına gelir. Tecvîd ıstılahında ise harfin nutku esnasında inhirâf harflerinin dilin yukarıya veya geriye meyletmesidir. Harfleri ل (lâm) ve ر (râ)'dır. Meyletme işi ل (lâm) harfinde dil ucuna, ر (râ) harfinde ise dilin üstüne doğrudur.³¹⁵

³¹¹ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 41.

³¹² Mekkî b. Ebî Tâlib, "er-Riâye", s. 38; el-Mar'aşî, "Cühdü'l-Mukill", s. 35; el-Mağnisi, "Terceme-i Cezerî", s. 126.

³¹³ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 41.

³¹⁴ Karaçam, İsmail, "Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri...", s. 213.

³¹⁵ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 41.

Bu harfler kendi mahreçlerinden diğer bir harfin mahrecine kadar meylettikleri için veya başka bir görüşe göre sesin, mezkûr iki harf ile birlikte rihvet sıfatından, şiddet sıfatına meyleder. İki sıfat arasında meyletme işinde ses tamamen akmaz lakin tümüyle de hapsolmaz.³¹⁶ Bu durumda inhırâf harfleri, şiddet ile rihvet harfleri arasında kalmış olur. Zira ل/lâm ve ر/râ harflerinde beyniyye sıfatı vardır. Zikredilen bu sebeplerden dolayı bu harfler inhırâf (الحرّوف المنحرّفة) harfleri olarak isimlendirilmiştir.³¹⁷ لن عمر / لم يرونا şeklinde sembolize edilmiş beyniyye harfleri içerisinde ل/lâm ve ر/râ'nın farklı bir durumu vardır. Çünkü diğer beyniyye harflerinde inhırâf sıfatı yoktur.

2.3.4.8.9. Tekrîr

Lügatte bir şeyi tekrar etmek anlamına gelir. Tecvîd ıstılahında ise, sadece ر (râ) harfine mahsus olan bu sıfat, harfin nutk vaktinde lisanın (dilin) sürçmesidir. Fakat bu harfi nutkeden kişi gayet dikkatli davranarak ر (râ)'nın tekrarından ihtirâz etmesi gerekir. Tekrîr'in yolu şudur: Dil ucu, mezkûr damağa yapışarak damaktan ayrılmaksızın sürçer ki, dil ucunun titreyip durmasıdır. Dil ucu titremedikçe ر (râ) harfi çıkmaz. Lakin dil ucu, mezkûr damaktan ayrılarak sekerek titrer ise bu tekrar-i izhâr olur. Bu da lahn'dir.³¹⁸

Mekkî ر (râ) harfinin şeddeli halinde tekrar sıfatının belirgin olduğu, harekeli halinde ise bu sıfatın belirgin olmadığı gizli kaldığını söyler.³¹⁹ Burada gizli kalmak sıfatın terkedildiği anlamına gelmez. Çünkü tekrîr ر (râ) harfinin lazım-i sıfatıdır yani dil ucu titremedikçe ر (râ) harfinin çıkması mümkün değildir. Her hâlükârda telaffuzu için dil ucunun titremesi gerekmektedir. Bu ise tekrar sıfatıdır lakin tekrîri belirtmek yanlıştır. Tekrar sıfatını gizlemek vâcibdir. Bunu yapabilmek için dilin ucuna yakın olan arka tarafını üst damağın altına sıkıca yapıştırıp, dili titretmekle

³¹⁶ Karaçam, İsmail, “Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri...”, s. 213.

³¹⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, “er-Riâye”, s. 131; el-Mağnisi, “Terceme-i Cezerî”, s. 128; Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 41; Mekkî, “Nihâyetü'l-Kavlî'l-Müfîd”, s. 58.

³¹⁸ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 41.

³¹⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, “er-Riâye”, s. 195-197.

olur.³²⁰ Telaffuzu zor bir harf olması hasebiyle zaman zaman telaffuzda hataya düşülebilir.

2.3.4.8.10. Tefeşşî

Lügatte yayılmak anlamına gelir. İstılahta ise harfin telaffuzu esnasında sesin ağız içine dağılıp, ظ/zâ-i mu'ceme mahrecine kadar uzanmasına denir. Meşhur görüşe göre bu sıfat ش/şîn harfine mahsustur.³²¹

Bununla birlikte, bazı âlimler, ش/şîn harfinde olduğu gibi ف/fâ'da teeffüfü, ض/dâd'da istitâleyi, ر/râ'da tekrîri, ص/sâd ve س/sîn'de safiri, ث/sê'de sesin yayılmasını ve م/mîm'de gunneyi sebep göstererek bu harflerde de tefeşşî sıfatı olduğunu söylemiş, lakin İbnü'l-Cezerî bu görüşü kabul etmemiştir.³²² ed-Dâni ف/fâ ve ث/sâ harflerinde de tefeşşî sıfatı olduğunu söyler.

Yukarıda ki mezkûr harfler mahreçlerinden çıkarken ses yayılmasında müşterektirler. Fakat yayılma en fazla ش/şîn harfindedir. Bu yüzden bu harfteki tefeşşî sıfatında ulemâ ittifak etmiş, diğer harflerdeki yayılma ش/şîn harfi kadar çok olmadığından âlimler tarafından bu sıfatla nitelendirilmemiştir.³²³ Tefeşşî sıfatının mükemmel manada ortaya çıkışı ش/şîn harfindedir.

2.3.4.8.11. İstitâle

Lügatte uzatmak anlamına gelir. İstilâhî olarak ض/dâd harfinin nutku esnasında sesinin, mahrecinin evvelinden sonuna kadar³²⁴ uzatılıp çekilmesidir.³²⁵ Kılıcın kınını geçemediği gibi bundan daha fazla uzamaz.³²⁶

İstitâle sıfatı yalnızca ض/dâd harfine mahsustur. Bu sıfat ile ظ/zâ-i mu'ceme den ayrılır. Çünkü cehr, itbak, isti'lâ sıfatları iki harfin müşterek sıfatıdır. Bu harfleri

³²⁰ Nasır, Atiyye Kabil, “Ġāyetü'l-Mürîd fi İlmi't-Tecvid”, s. 145.

³²¹ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 42.

³²² İbnü'l-Cezerî, “et-Temhîd”, s. 228; “en-Neşr”, I, s. 205.

³²³ Mar'aşî, “Cühdü'l-Mukîll”, s. 159.

³²⁴ Dil kenarının üst azı dişlerden, ل/lâm'ın mahrecine kadar uzanmasıdır. Bkz. Karaçam, İsmail, “Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri...”, s. 217.

³²⁵ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 42.

³²⁶ Eskicizâde, “Terceme-i Dürr-i Yetim”, İzmir, 1301, s. 9.

birbirinden ayıran farklılıklardan birisi mahreçlerinin farklı oluşu diğeri ise ض/dâd'a mahsus istitâle sıfatının oluşudur. Eğer ض/dâd'da istitâle olmasaydı ve ikisinin mahreçleri farklı olmasaydı bu harfleri birbirinden ayırmak mümkün olmazdı³²⁷ İstitâlenin mübalağası gürültü oluşturur. Terki ise ط/tâ harfine kaymaya sebep olur.

2.3.4.8.12. Ğunne

Lügatte inilti manasına gelen ğunne ıstılahta harfin genizden gelmesidir.³²⁸ Mekkî, ğunneyi yavrusunu kaybeden geyik sesi olarak tarif eder.³²⁹ Harfleri ن/nûn ve م/mîm'dir.³³⁰ Bu harflerde her halde ğunne mevcuttur. Sâkin veya harekeli, şeddeli veya muhaffef nasıl gelirse gelsin ğunne onların ayrılmayan lazım-i sıfatıdır.³³¹ Ğunne sesi harekeli hallerinde, sâkin veya şeddeli hallerinden daha azdır. ن/nûn'un ğunnesi م/mîm'in ğunnesinden daha fazladır çünkü mahreci genize daha yakındır.³³²

Bu harflerin ğunneli okunuşları, harflerin nutku esnasında burun deliklerini tıkamakla anlaşılır. Burun tıkanığında ses geliyorsa ğunne var, ses gelmiyorsa ğunne yok demektir.³³³

ن/nûn ve م/mîm harflerinin haricinde ğunne yapmak lahn'dir. رَبِّ , يَوْمَ الدِّينِ gibi kelimelerde şeddeli ب/bâ ve د/dâl harflerinin ğunneli okunması gibi. Bu hataya düşmeden harfleri telaffuz etmek, mahreci sıkarak sesi genize salmadan ağzı açıvermekle mümkün olur.³³⁴

Lazım-i Sıfatlara Genel Bir Bakış ve Değerlendirme

Hamza Efendi lazım-i sıfatları tek tek açıkladıktan sonra arız-i sıfatlara geçmeden genel bir açıklama yapmış yapılan hatalar üzerinde durmuştur.

³²⁷ Mekkî, “*er-Riâye*”, s. 184-186.

³²⁸ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 42.

³²⁹ Muhammed Mekkî, “*Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi't-Tecvid*”, s. 86.

³³⁰ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 42.

³³¹ Mağnisî, “*Terceme-i Cezerî*”, s.134

³³² Nüveyrî, Ebu'l-Kâsım, “*Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*”, V, s. 26b; el-Mar'aşî, “*Cühdü'l-Mukill*”, s. 163-165.

³³³ Karaçam, İsmail, “*Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri...*”, s. 221.

³³⁴ Mağnisî, “*Terceme-i Cezerî*”, s. 136.

Şiddet sıfatlı harflerin telaffuzu âni olur asla uzatılmazlar. Diğer harfler zamanîdir uzatılırlar.³³⁵ Diğer harflerin telaffuzu zamanlıdır uzatılırlar fakat med harfleri, elif miktarı uzatılırlar. ض/dât ve hurûf-u tefeşşî elife yakın uzatılırlar diğer harfler telaffuzu ânî olan harflere yakın olurlar. Şiddet harflerinden ك/kâf ile ت/tâ harflerinin şiddet sıfatı ânî, hems sıfatı ise zamânîdir.³³⁶

Yukarıda zikredilen on yedi sıfattan on biri kuvvetli sıfattır. Bunlar: Cehr, şiddet, isti'lâ, itbâk, kalkale, safir, inhirâf, tekrar, tefeşşî, istitâle ve ğunnedir. Diğer altı sıfattan beşi zayıf, beyniyye ise mütevevssitadır. Arızî sıfatlardan tefhîm kuvvetli terkîk ise zayıf sıfattır.³³⁷

Kuvvetli sıfatlardan herhangi birisi bir harfte olursa o harf kuvvetli harftir. Eğer bir harfte iki veya daha fazla kuvvetli sıfat olursa ط/tâ harfi gibi o harf ziyade kuvvetli olur. Bunun yanı sıra zayıf sıfatlardan birisi bir harfte olursa o harf zayıf harftir. Aynı şekilde bir harfte iki veya daha fazla zayıf sıfat olursa ه/he harfi gibi o harf ziyade zayıf olur.³³⁸

Hamza Efendi yapılan yaygın hatalardan da bahsetmiştir. Mechûre harflerinden د/dâl'in cehrini giderip ت/tâ gibi kılmak, ط/tâ'nın cehrini giderip te hems vermekten kaçınmak lazımdır. يوم الدين, صراط الذين, يوم الدين gibi. با/bâ ile ج/cîm'in cehrini giderip ve bir de bu mezkûr harfleri farisî harfi gibi okumaktan kaçınmak lazımdır. إِذَا جَاءَ, الرَّجِيمِ, بِسْمِ اللَّهِ örneklerinde yaptıkları gibi. Mehmûse harflerinden ت/tâ'nın hemsini giderip د/dâl gibi kılmak veya şiddet sıfatını giderip harfi rihvet gibi okumaktan kaçınmak lazımdır. نَسْتَعِينُ, تَبَّتْ كَلِمَاتُكَ gibi. Ali el-Kârî, bu konuyu şöyle izah eder: Bazı insanlar وَاتَّقُوا فِتْنَةً, تَتَوَفِّيهِمُ الْمَلَائِكَةُ ve benzer kelimelerde ت/tâ harfinin nutku esnasında rihvet sıfatına kaçmasın diye şiddet sıfatına dikkat ederler. وَتِلْ عَلَيْهِمْ, فِتْنَةٌ ت/tâ ve benzer kelimelerde ki gibi sâkin

³³⁵ Saçaklızâde sesin uzaması konusunda harfleri dört kısımda incelemiştir. Birincisi: Telaffuzu ânî olup sesi asla uzamayanlar, ikincisi: Telaffuzu zamanî olup bir elif mikteri uzayan med harfleri, üçüncüsü: Telaffuzu zamânî olup bir elif miktarına yakın uzayan ض/dât ve ش/ş'in harfleri, dördüncüsü: Zamânî olup ض/dât ve ش/ş'in harfi kadar uzamayanlar. Bu gruptaki harfler ânî olup uzamayan harflere yakındır. Bunlar: Med harfleri, şiddet harfleri, ض/dât ve ش/ş'in dışında kalan harflerdir. Bkz. Ebi Bekr el Mer'aşî, "Cühdü'l-Mukîll", s.161; Hüdâi, Hamza, "Tevvîd Edâiyye", s.42. (Ta'likat bölümü, nr. 7)

³³⁶ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 42.

³³⁷ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 42.

³³⁸ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 42.

kılındığında da durum aynıdır.³³⁹ خَلَفَكُمْ وَتَرَكُوكَ فَايْمًا, خَلَفَكُمْ kelimelerinde yaptıkları gibi ك/kâf'ın şiddet ve hems sıfatlarına özen göstermeksizin, ك/kâf'ı acemi gibi yahut mahrecine dikkat etmeden ق/kâf gibi okumaktan kaçınmak lazımdır. Sonuç olarak ك/kâf ve ت/tâ'nın şiddet sıfatlarına dikkat etmek lazımdır. Zira İbnü'l Cezerî'nin de, “كشرككم وتوفي فتننا, وراع شدة بكاف وبنا ----- كشرككم وتوفي فتننا”, ك/kâf ve ت/tâ'nın şiddetine dikkat et” şeklinde buyurduğu gibi.³⁴⁰

Rihvet harflerinden ض/dât'ın rehabetini gidererek, yani dil yanını mezkûr dişlere çok basıp savtı hapsederek ويقبضن في تضليل, örneklerinde olduğu gibi kalkale etmekten, ثم اضطره, فمن اضطر, örneklerinde yaptıkları gibi şiddet harflerine idğam etmekten ve ض/dât'ı ط/tâ-i mühmele gibi okumaktan kaçınmak lazımdır. ض/dât ve ظ/zâ-i mu'ceme, cem' olduklarında tilavetlerine dikkat etmek gerekmektedir. ض/dât'ı bugün arap ülkelerinde okudukları gibi okumaktan kaçınılmalıdır. Bunun yolu da her bir harfi mahrecinden çıkarmakla ve ض/dât'ın, istitâle sıfatını icra etmekle mümkün olur. انقض ظهرك, يعرض الظلم, انقض ظهرك gibi.³⁴¹

Şiddet harflerinden با/bâ, د/dâl ve ج/cîm'in, مَرَدَّ, رَبَّنَا, كَلِمَاتِ الْحُجُجْ kelimelerinde yaptıkları gibi, şiddet sıfatlarını gidererek beyniyye harfleri gibi sesi akıtarak okumaktan kaçınmak lazımdır.³⁴²

الْمُ يَجِدُكَ, قَدِ قَامَتِ الصَّلَاتُ, أَلَمْ يَجِدْكَ, وَلَمْ يُؤَلِّدْ, وَتَبَّ, قَبْلَ, الْحَقُّ şeklinde okudukları gibi kalkale harfleri sâkin olarak geldiklerinde, zikredilen sıfatı icrâ ederken harfe hareke vermekten sakınmak lazımdır.³⁴³

ء/hemze'nin mahreç ve sıfatlarına dikkat ederek hemze'yi letafetle okumak gerekir.³⁴⁴

³³⁹ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 43. (Ta'likât bölümü, nr. 4)

³⁴⁰ İbnü'l Cezerî, “Mukaddime”, Süleymaniye Yazma Bağışlar, A. Tekelioğlu Koleksiyonu, s. 4,

³⁴¹ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 43.

³⁴² Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 43-44.

³⁴³ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 44.

³⁴⁴ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 44.

Beyniyye herflerinden ع/ayn ve ر/râ'da sesin hepsini hapsedip şedide harfleri gibi okumamak lazımdır. فَعَّالٌ لَمَّا يُرِيدُ, يَدْعُ الْيَتِيمَ, الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ misallerinde yaptıkları gibi.³⁴⁵

Sonuç olarak tilavet esnasında harflerin her birinin mahreç ve sıfatlarına riâyet etmek lazımdır. Zirâ mahreç ve sıfatların tağyirinde lahn-i celî olur.

---

³⁴⁵ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 44.

2.3.4.9. Ârızî Sıfatlar

Harften ayrılmaları mümkün olan, ayrıldıkları zaman harfin zâtını değiştirmeyen sıfatlardır. Harfin zâtını değiştirmedikleri için bu sıfatların terk edilmesi, ve değiştirilmesi durumlarında lâhn-i hafî yani küçük hata yapılmış olur.³⁴⁶ Ârızî sıfatlar on bir tanedir.

2.3.4.10. Tefhîm ve Terkîk Hakkında Görüşleri

Tefhîm ve terkîk konusunda Hamza Efendi'nin kendine mahsus veya farklı bir görüşü yoktur. Aşağıda işaret edileceği üzere kavramların anlamlarını ve hükümlerini kısaca açıkladıktan sonra *lâm* harfinin hükmünü açıklamış Verş'in (ö. 197/812) bazı yerlerde *lâm* harfini kalın okuduğunu ve bu konu ile *râ* harfinin hükmünün tafsilatlı olarak kırâat kitaplarında geçtiğini ifade etmiştir. Son olarak harfi medlerin durumlarını ele almıştır.

Tefhîm, harfi kalın okumaya denir.³⁴⁷ Başka bir ifadeyle harfin telaffuzu esnasında dil kökünün üst damağa kalkması nedeniyle harfe bir kalınlık gelmesidir. Bu harflere hurûf-u mufahhame الحروف المفخمة de denir. Terkîk ise harfin ince okunmasıdır.³⁴⁸ Diğer bir ifadeyle harfin telaffuzu esnasında dil kökünün üst damağa kalkmayarak aşağı düşmesi nedeniyle harfin zatına bir incelik gelmesidir. Bu harflere hurûf-u terkîk الحروف الترقيق te denir. Zayıf bir sıfattır.³⁴⁹ Bu iki sıfat bir birlerine zıt sıfatlardır.

Tefhîm harfleri on tanedir. İsti'la harflerinin tamamı (hepsi yedi harftir)³⁵⁰ ile kalın okunan *lâm*, kalın okunan *râ* ve kalın okunan bir harften sonra gelen *elif*dir.³⁵¹ Huruf-u isti'lâda tefhîm vaciptir. Hurûf-u inhifâda (istifâle harfleri) *lâm*, *râ* ve *elif* dışındaki harflerde terkîk vaciptir.³⁵² Terkîk harfleri ise tefhîm harfleri

³⁴⁶ Karaçam, İsmail, "Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri...", s. 201.

³⁴⁷ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 44.

³⁴⁸ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 44.

³⁴⁹ Mar'âşî, "Cühdü'l-Mukill", s. 173-180; Mağnisî, "Terceme-i Cezerî", s. 122; Mekkî, "Nihayetü'l-Kavli'l-Müfîd", s. 96.

³⁵⁰ Bkz. İsti'la sıfatı, s. 43.

³⁵¹ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 44.

³⁵² Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 44; Aliyyü'l-Kârî, "el-Minâhu'l-Fikriyye alâ Metni'l-Cezeriyye", Mısır, 1335, s. 24.

dışında kalan ve *خص ضغط قط* şeklinde sembolize edilen harfler ile *ل*/elif, *ل*/lâm ve *ر*/râ harfleridir.

ل/lâm'ın hükmüne gelince zikredilen *ل*/lâm, lâfza-i celâle *الله* nin lâm'ı olup mâkabli, imâle olmayan meftûh ya da mazmûm ise, *ل*/lâm da tefhîm vaciptir. Meftûh imâle olursa *الله* - *نَرِي* kelimesinde Ebû Amr'ın yaptığı gibi- tefhîm ve terkîk caizdir. Mâkabli meksûr olursa terkîk vaciptir.³⁵³

Kırâat imamlarından Nafi'nin (ö. 169/785) râvisi Verş (ö. 197/812) bazı yerlerde *ل*/lâm'ı kalın okur.³⁵⁴

Med olan *ل*/elif kendinden önceki harfe tabidir. *ل*/elif, hurûfu mufahhameden sonra geldiği zaman kalın, hurûfu murakkikten sonra geldiği zaman ince okunur. Med harfi olan *و*/vâv da hurûf-u mufahhameden sonra gelirse kalın okunur. Fakat med harfi olan *يا*/yâ ile med olmayan *يا*/yâ ve *و*/vâv'ı her durumda ince ve letafetle okumak gerekir. Bu iki sıfat icrâ edilirken ifrat ve tefritten kaçınmak lazımdır. Terkîk ve tefhîm harfleri mücâvir oldukları zaman haklarına riayet ederek tefhîmi terkîk veya aksini okumamak gerekmektedir. *وَالضَّلِيلِينَ, وَلَيْتَأَلَّفُ, وَالْعَصْرُ, وَمَخْمَصَةٌ, وَالْعَصْرُ, رَبِّ, مَرَضٌ, رَبِّ, مَرَضٌ* Allah, رَبِّ, مَرَضٌ, رَبِّ, مَرَضٌ kelimelerinde yaptıkları gibi.³⁵⁵ İnce harfi ince, kalın harfi kalın okumak gerekir. *مَرَضٌ*³⁵⁶ kelimesini *ر*/râ harfi kalın diye “maraz” şeklinde, *مَنْ*³⁵⁷ *اللهِ* *أَكْبَرُ* lafzında *ر*/râ harfi kalın diye “ekbar” şeklinde, *مَخْمَصَةٌ* lafzını *خ*/hâ kalın diye “mahmasatun”³⁵⁸ şeklinde okumak yanlıştır.

Sıfatlar Konusunda Genel Değerlendirme:

Hamza Efendi sıfatları lazımlî ve ârızî olarak ele almıştır. Lazımlî sıfatları ihtilaflara girmeksizin tek tek açıklamıştır. Bazı yerlerde meşhur olan görüş şudur diyerek açıklama yapmış bazı yerlerde de sadece tanımlamalarla yetinmiştir. Görüşleri ve verdiği misaller genel olarak İbnü'l Cezerî'nin *Mukaddime*'siyle ittifak

³⁵³ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 44.

³⁵⁴ Verş'in bu uygulamasına tağlîz denir.

³⁵⁵ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 45.

³⁵⁶ Bakara Sûresi, 2/10.

³⁵⁷ Tevbe Sûresi, 9/72.

³⁵⁸ Tevbe Sûresi, 9/120.

halindedir. Zaman zaman gerek ta'likât bölümünde gerek metin içerisinde *Mukaddime*'den deliller göstermiştir.

Lazımî sıfatların adedini on yedi olarak kabul etmiş, kuvvet bakımından kuvvetli, zayıf ve mütevesitta olarak üç kısma ayırmıştır. Ârızî sıfatların adedini on bir olarak belirtmiş, tefhim ve terkîk sıfatlarını işleyerek konuyu sonlandırmıştır.

2.3.4.11. İdğam Konusundaki Görüşleri

İdğam, sözlükte bir şeyi bir şeye katmaktır.³⁵⁹ İbn Manzûr idğâmı “bir harfi diğer bir harfe katmak” olarak açıklar.³⁶⁰ Tecvid ıstılahında Hamza Efendi'nin tarifi ise,

خَلَطَ الْحَرْفَيْنِ الْمُتَمَاتِلَيْنِ أَوِ الْمُتَقَارِبَيْنِ

“Mütemâsil (birbirinin aynı) yahut mütekârip (birbirine yakınlığı olan) iki harfi birbirine karıştırmaktır.” Yani biri sakin diğeri harekeli iki harfi birbirinden ayırmadan bir mahreçten okumaktır.³⁶¹ İdğam, misleyn, mütecâniseyn ve mütekâribeyn olmak üzere üç kısım üzeredir. Mütekaddimîn uleması idğâm-ı mütecâniseyni idğâm-ı mütekâribeyn içine kattıkları için misleyn ve mütekâribeyn olmak üzere idğâmın iki kısım olduğunu savunurlar.³⁶² Daha sonra bir de mütecâniseyn eklenmiştir. Hamza Efendi idğâm-ı mütecâniseyni ayrı değerlendirerek idğâmı üç kısımda incelemiştir.

2.3.4.11.1. İdğam-ı-Misleyn

Bir harf, sâkin olarak diğeri bir harfe mülâkî olur ve bu iki harf, mahreç ve sıfat bakımından ittifak ederlerse idğâm-ı misleyn olur. *أَوْ إِذْ ذَهَبَ اللَّهُ يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ* misallerinde olduğu gibi.³⁶³ Hamza Efendi'nin *يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ* kelimesini örnek olarak vermesi, bazı âlimlerin şeddeli harfleri idğâm-ı misleyn saymamasını

³⁵⁹ Mar'âşî, “*Cühdü'l-Mukill*”, s. 179; Şevki Dayf ve diğeri, “*Mu'cemü'l-Vasit*”, 4. Baskı, Mektebu'ş-Şurûku'd-Düveliyye, Kahire, Mısır, 2004, s. 288.

³⁶⁰ İbn Manzûr, “*Lisânü'l-'Arap*”, Tah. Emin Muhammed Abdülvehhâb – Muhammed es-Sadık el-'Ubeydî, 3. Baskı, Dâru İhyâü't-Türâsü'l-'Arabî, Beyrut, Lübnan, 1999, c. 4, s. 366.

³⁶¹ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 45; Karaçam, İsmail, “*Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri...*”, s. 281.

³⁶² Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 45. (Ta'likât bölümü, nr. 4)

³⁶³ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 45.

destekler niteliktedir.³⁶⁴ *Karabaş Tecvîdi*'nde bu başlık altında şu misaller gösterilmiştir: وَمَنْ نُعَمِّرْهُ مِنْ نَارٍ, أَوْ وَنَصْرُوا, أَنْ إِضْرِبْ بِعَصَاكَ, فَمَا رِبْحَتْ تِجَارَتُهُمْ Görüldüğü üzere misaller arasında şeddeli harf bulunmamaktadır.³⁶⁵ Bu kullanımların dayanağı olarak Mekki'nin *er-Riâye*'sinde şeddeli harfleri “Bâbü'l-Müşeddedât” başlığı altında incelemesi gösterilse de³⁶⁶ idgâm-ı mealğunne olarak tâbir olunan formların aynı başlık altında işlenmesi nedeniyle, bu başlığın dayanak olup olmaması eleştiri konusu olmuştur.³⁶⁷

Mîm'i sâkin, mîm'e nûn'u sâkin, nûn'a veya tenvîn'e uğradığı zaman idgâm-ı misleyn mealğunne olur. Eğer birinci harf, harfi med olursa idgâm yapmak caiz değildir. فُلُو وَهُمْ فِي يَوْمٍ örneklerinde olduğu gibi.³⁶⁸

2.3.4.11.2. İdgâm-ı Mütecâniseyn

Bazı âlimler idgâm-ı mütecâniseyni, mütakâribeyn başlığı altında incelemişlerdir. Hamza Efendi bu başlıkları ayrı ayrı ele almıştır.

İki harf mahreci küllide müttefik olup, sıfatlarda muhtelif olurlar ise -yani sıfatların bazısında ihtilaf olursa- idgâm-ı mütecâniseyn olur. قَالَتْ, فَدَّ تَبَيَّنَ, أَنْقَلْتُ دَعَوَالَهُ, يَا بُنَيَّ إِرْكَبْ مَعَنَا³⁷⁰ örneklerinde olduğu gibi.³⁶⁹ يَأْهَتْ ذَلِكَ, إِذْظَلُّوا, بِسَطَّتْ, طَائِفَةٌ

2.3.4.11.3. İdgâm-ı Mütakâribeyn

İki harf külli mahreçte ya da sıfatta birbirine yakın olurlar ise idgâm-ı mütakâribeyn olur. Tarifte geçen mahreçte veya sıfatta yakınlıktır. Sıfatların yakınlığından kastedilen, iki harften birincisinin, sıfatların çoğunluğunda diğer harfe müttefik olmasıdır. مَنْ مَاءٍ, رَوْفٌ رَحِيمٍ, مِنْ رَبِّهِمْ, هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ, مِنْ لَدُنْهُ, أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ, قُلْ رَبِّ عَذَابٌ

³⁶⁴ Şeddeli harfe misleyn denilip denilmemesi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Pakdil, Ramazan, “*Ta’lim, Tecvîd ve Kırâat*”, 11. Baskı, İFAV, İstanbul, 2016, s. 184-188.

³⁶⁵ Abdurrahman Karabaşî, “*Karabaş Tecvîdi*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Demirbaş no: 18601, s. 91.

³⁶⁶ Mekki b. Ebî Talib, “*er-Riâye*”, s. 245-261.

³⁶⁷ Bkz. Ömer BAŞKAN, “*Kur’ân Tilâvetinde İhfâ, İdgâm, İklâb Merkezli Uygulama Farklılıkları*”, Tecvîd Çalıştayı, Kastamonu, 2015, s. 144-148.

³⁶⁸ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 45.

³⁶⁹ *يَأْهَتْ ذَلِكَ* kelimesinde Âsım kırâatında ızhâr da rivayet edilmiştir. İdgâm rivayeti daha yaygın durumdadır. Bkz. İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr*”, c. II, s. 13;

³⁷⁰ *يَا بُنَيَّ إِرْكَبْ مَعَنَا* kelimesinde Âsım kırâatında ızhâr da rivayet edilmiştir. Fakat rivayetin çoğunluğu idgâm cihetindedir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr*”, c. II, s. 11-12; Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 46.

رَبَّنَا وَسَخِّهٖ, وَسَبِّحْهُ³⁷¹ Lakin وَسَبِّحْهُ, وَسَبِّحْهُ misallerinde olduğu gibi.³⁷¹ Lakin وَسَبِّحْهُ, وَسَبِّحْهُ misallerinde olduğu gibi. رَبَّنَا لَا تَزِرْ كُفْرَنَا كُفْرًا بَلْ يُزِرُّنَا كُفْرَنَا فَكُلِّمْنَا لِسَانَ الْبَنَاتِ مَا نَعْلَمُ, مَنْ يَعْمَلْ أَجْرًا يُؤْتِيهِ مِثْلَهُ بِحَدِّ كُفْرًا بَلْ يُزِرُّنَا كُفْرَنَا فَكُلِّمْنَا لِسَانَ الْبَنَاتِ مَا نَعْلَمُ, مَنْ يَعْمَلْ أَجْرًا يُؤْتِيهِ مِثْلَهُ بِحَدِّ كُفْرًا بَلْ يُزِرُّنَا كُفْرَنَا فَكُلِّمْنَا لِسَانَ الْبَنَاتِ مَا نَعْلَمُ. 372

Kur'ân-ı Kerîm'de birinci harf sâkin ikinci harf harekeli olan idğâm-ı mütekâribeyn'in on bir farklı türü vardır.³⁷³ Bu türler, genel olarak diğer kırâat imamlarının yapmış oldukları idğâmlardır. Hamza Efendi sadece Âsım kırâatını ele aldığı için bu formlara değinmemiştir.

2.3.4.11.4. Lâm-ı Ta'rîfin İdğâmı

Hamza Efendi bu başlık altında idğâm-ı şemsiyye ve izhâr-ı kameriyye konularını işlemiştir.

Lâm-ı ta'rîf olmayan ل/lâm harfi, قُلْنَا, قُلْنَا نَعْمُ, قُلْنَا نَعْمُ misallerinde olduğu gibi ن/nûn ve ت/tâ harfleriyle idğâm olmaz. Ancak lâm-u ta'rîf şu on üç harfe uğradığı zaman idğâm vacip olur. Bu harfler: ن, ز, س, ش, ص, ض, ط, ظ, ن. Bazı kaynaklarda bu harfler on dört olarak geçmektedir.³⁷⁴ Mutekaddimîn alimleri de hep on üç harf olarak kabul etmiştir. Hamza Efendi ل/lâm harfini bu harflere dâhil etmemiştir. Çünkü lâm-u ta'rîfin ل/lâm harfindeki idğâmını misleyn kabul etmişlerdir. Çünkü sâkin ل/lâm, yine ل/lâm ile karşılaşmış teşdîd ile okunan ل/lâm olmuştur. Bu da idğâmı misleyni oluşturur.

Lâm-ı ta'rîf bu harflerden ن/nûn'a uğradığında ğunne vacip olur. النَّاسِ gibi. Ancak lâm-ı ta'rîf اَبْحَجْكَ وَخَفِ عَقِيمَهُ lafzındaki harflerden birine uğrarsa izhâr vacip olur.³⁷⁵

Buradaki izhârdan kastedilen, lâm-ı ta'rîfin lâm'ının kendinden sonra gelen harfe idğâm veya kalb olmadan okunması anlamındadır.³⁷⁶

³⁷¹ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 46.

³⁷² Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 46.

³⁷³ Mar'aşî, "Cühdü'l-Mukill", s. 186.

³⁷⁴ Muhammed Mahmud, "Hidâyetü'l-Müstefîd fî Ahkâmi't-Tecvîd", Mısır, tarihsiz, s. 13.

³⁷⁵ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 46.

³⁷⁶ Karaçam, İsmail, "Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri...", s. 293.

Sonuç olarak, Kur'ân'da vâkî olan idğâm, kurrâlardan ve ehli edâdan rivayet olunmuştur. Rivayet olmayan yerlerde idğâm yapmak caiz değildir.³⁷⁷

2.3.4.11.5. Yapılışları Bakımından İdğâm

Hamza Efendi yapıları bakımından idğamları iki grupta incelemiştir. Kâmil ve nâkıs idğâm olarak isimlendirmiştir.

- 1- **Kâmil İdğâm:** İdğâm olunan iki harften birincisi, zât ve sıfat bakımından ikinci harfte tamamen girip, telaffuz bakımından kendinde hiçbir eser kalmazsa bu idğâm kâmil idğâmdır. اِنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ, اِذْ ظَلَمْتُمْ, اِذْ ذَهَبَ örneklerinde olduğu gibi.³⁷⁸
- 2- **Nâkıs İdğâm:** İdğâm olunan iki harften birincisi, zât bakımından kaybolup sıfat bakımından derç olmazsa bu tür idğâmlara nâkıs idğâm denir. مَنْ يَعْمَلْ, مَنْ يَخْلُقْ, بِسَطْتِ misallerindeki idğâmlar gibi.³⁷⁹

Birbirine tamamen karışmayan sıfattan kastedilen, ط/tâ'da itbâk, ق/kâf'da isti'lâ, ن/nûn ve tenvînde ğunne sıfatıdır. اَحَطْتُ, بِسَطْتِ, فَرَطْتُ kelimelerinde yapılan idğâmlarda itbâk sıfatını beyan vaciptir. ط/tâ'nın itbâkını korumanın manası, ط/tâ'nın zâtını gidermeksizin itbâk sıfatını icrâ ederek تا/tâ harfine idğâm etmek تا/tâ harfini şeddeli ve ince olarak okumaktır.³⁸⁰

الم نَخْلُقْ kelimesinde idğâm vaciptir. Fakat ق/kâf harfindeki isti'la sıfatını icrâ etmek caizdir. İsti'lâ sıfatını korumanın yolu şudur: Dil kökünü beraberli olan üst damağa yapıştırıp, ikisini birbirinden ayırmadan ك/kâf mahrecine intikâl edip, sonrasında dil kökünü, üst damaktan kalkaleyi izhâr etmeden ayırmaktır. Ademi İsti'lânın yolu ise şöyledir: ق/ kâf harfini, zât ve sıfatıyla birlikte ك/kâf harfine katarak نَخْلُقْ kelimesi gibi okumaktır.³⁸¹

Sonuç olarak idğâmlarda, idğâma mâni olan sıfatlar terkedilir, mâni olmayan sıfatlar ise terkedilmez. اَحَطْتُ, بِسَطْتِ, فَرَطْتُ gibi örneklerdeki ط/tâ harfi ile الم نَخْلُقْ

³⁷⁷ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 46.

³⁷⁸ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 46.

³⁷⁹ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 46.

³⁸⁰ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 46-47.

³⁸¹ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 47.

örneğindeki ق/kâf harfinin kalkale sıfatları, idğâma mâni oldukları için terkedilir. Fakat ط/tâ'nın isti'lâ ve itbâk sıfatı, ق/kâf'ın isti'la sıfatı, idğâma engel olmadıkları için bâkî kalır.³⁸²

2.3.4.12. Nûn'u Sâkin ve Tenvîn'in Okunuş Şekilleri Hakkında Görüşleri

Hamza Efendi, sâkin nûn ve tenvînin, kendinden sonra gelen harflere göre dört halde okunduğunu belirtir. Bunlar; idğâm, ihfâ, izhâr ve iklâb'tır. Bazı âlimler, iklabı ihfaya katarak bu sayıyı üçe düşürürken bazı ulemâ ise tam ve nakıs idğam ayırımına giderek sayıyı beşe çıkarmışlardır.³⁸³

Birinci Hâl: Tenvîn veya nûn'ı sâkine يرمون³⁸⁴ kelimesinde geçen harflerden birisine uğradıkları zaman idğâm edilerek okunur. Hamza Efendi يرمون kelimesine ن/nûn harfini katmayarak مِنْ نَارٍ misallerinde olduğu gibi idğâm-ı misleyn olarak almıştır. Dâni *Câmiu'l Beyân* isimli eserinde bu harfleri لم يرو kelimesinde toplamış ن/nûn harfini o da idğâm-ı misleyn olarak almıştır. İbnü'l Cezerî ise bu konunun eleştirisini yaparak ن/nûn harfinin zikredilmesi gerektiğini savunmuştur.³⁸⁵ Hamza Efendi bu bölümü üç kısımda inceler:

Birincisi: Tenvîn veya nûn-ı sâkine و/vâv ve يا/yâ harflerine uğrarsa idğamları vacip, ğunneleri caizdir. Âsım kırâatında ğunne üzere okunur.³⁸⁶

مِنْ يَتَاءٍ, مِنْ وَالٍ kelimelerinde yaptıkları gibi, ğunne ile vasıflanan harften önce ğunne yapmaktan kaçınmak lazımdır. Bunun yolu ise, dil ğunne yapılacak harfin mahrecine gelindiğinde ğunne yapılmaya başlanmalıdır.³⁸⁷

³⁸² Karaçam, İsmail, “Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri...”, s. 284.

³⁸³ Aliyyü'l-Kârî, “el-Minâhu'l-Fikriyye alâ Metni'l-Cezeriyye”, s. 46; Mekkî, “Nihayetü'l-Kavli'l-Müfîd”, s. 119.

³⁸⁴ يرمون kelimesini ilk olarak İbn Mücahid'in kullandığı bazı kaynaklarda zikredilmiş olsa da ed-Dâni bunun doğru olmadığını söyler. Bkz. Ebû Amr ed-Dâni, “Câmiu'l-Beyân fi'l-Kirâati's-Seb'”, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2006, c.1, s. 425-432.

³⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, “en-Neşr”, c. 2, s. 25.

³⁸⁶ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 47.

³⁸⁷ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 47.

ن وَالْقَلَمِ وَيَس وَالْقُرْآنِ kelimeleri Hafs rivayetine göre izhâr ile okunmalıdır. Nûn-ı sâkine ile و/vâv ve يا/yâ harfleri aynı kelimedede bulunurlarsa izhâr vacip olur. صِنْوَان, فِنْوَان, دُنْيَا, بُنْيَان, فِنْوَان gibi.³⁸⁸

İkincisi: Tenvîn veya nûn-ı sâkine ل/lâm ve ر/râ harflerine uğrarsa idğâm-ı bilâğunne olur. Nûn-ı sâkineden sonra ل/lâm ve ر/râ harfleri Kur'ân-ı Kerîm'de aynı kelimedede yoktur.³⁸⁹ عَن رَّبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ örneklerinde olduğu gibi.

Üçüncüsü: Tenvîn veya nûn-ı sâkine م/mîm harfine uğrarsa idğâm-ı mealğunne olur. Kur'ân-ı Kerîm'de nûn-ı sâkineden sonra م/mîm harfi aynı kelimedede yoktur.³⁹⁰ عَذَابٌ مُّقِيمٌ örneğinde olduğu gibi. Burada ğunneli idğâm yapılması konusunda kurrânın ittifakı vardır.³⁹¹ Mekkî, burada birinci harfteki ğunnenin devam etmesi nedeniyle tam bir idğâmın olmayacağı görüşündedir.³⁹²

İkinci Hâl: Lügatte örtmek gizlemek anlamlarına gelir.³⁹³ Tecvîd ilminde ise ihfâ harflerinden önce gelen tenvîn veya nûn-ı sâkineyi şeddesiz olarak idğâm ve izhâr arasında tilâvet etmektir.³⁹⁴ Bu tanım ed-Dânî'nin tanımına yakın bir tanımdır. Ed-Dânî'nin tanımını الازدغام والاضهار حال بين الازدغام والاضهار dir.³⁹⁵ Aynı tanımı İbnü'l Cezerî ve Saçaklızâde de kullanmıştır.³⁹⁶ Hamza Efendi bunlardan farklı olarak فلا تشديد فيه ibaresini eklemiştir.³⁹⁷

Tenvîn veya nûn-ı sâkine şu on beş harften birine uğrarsa ihfâ olur. اَنْفَسَكُمْ, يَتِيمًا gibi. Harfleri: ك, ق, ف, ظ, ط, ض, ص, ش, ز, د, ذ, ر, س, ش, ص, ض, ط, ظ, ف, ق, ك tir. El-Vâsîfî bu harfleri صف ذا ثنا جود شخص قد سما كرما ضع ظالما زد تقا دم طالبا فترى lafzındaki kelimelerin ilk harflerinde toplamıştır.³⁹⁸

³⁸⁸ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 47.

³⁸⁹ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 47. ("Tezhibü'l Kırâat", Ta'likât bölümü, nr. 9)

³⁹⁰ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 47. ("Tezhibü'l Kırâat", Ta'likât bölümü, nr. 3)

³⁹¹ Dâni, Ebû 'Amr Osman b. Sa'îd b. Osman el-Endülüsî, "et-Teysîr fi'l-Kırâati's-Seb'", Tah. Ferîd Muhammed b. 'Azzûz, 1. Baskı, Dâru İbn-i Kesîr, Beyrut-Lübnan, 2013, s. 265.

³⁹² Mekkî, "er-Riâye", s. 263-264; Mar'aşî, "Cühdü'l-Mukill", s. 263-264.

³⁹³ Âsım, Necmü'd-Din el-Fîrûzabâdî, "el-Kâmûsu'l-Muhit", İstanbul, 1304-1305, ter. Âsım Efendi, c. IV, s. 944.

³⁹⁴ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 48.

³⁹⁵ Dâni, "Câmiu'l-Beyân fi'l-Kırâati's-Seb'", c. 1, s. 435.

³⁹⁶ Karaçam, İsmail, "Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri...", s. 305.

³⁹⁷ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 48.

³⁹⁸ Karaçam, İsmail, "Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri...", s. 305.

Tenvîn veya nûn-ı sâkinenin ihfâsı, zâtlarının gidip ğunnelerinin bâki kalmasıdır. Bunun için dil ucunun boşa kalması gerekir. İhfâyı yapmanın yolu, alt çeneyi sıkmadan tabiatı üzerine bırakıp dile asla amel ettirmeyerek kendilerinden önce gelen harfi uzatmadan ğunneyi geniz kovuğundan çıkarmaktır.³⁹⁹

Tenvîn veya nûn-ı sâkine mezkûr harflerden birine uğradığında ihfânın süresi tamam olmadıkça o harflerin mahrecine varılmamalıdır.⁴⁰⁰ Örneğin; Tenvîn veya nûn-ı sâkine, ق/kâf ve ك/kâf harflerine uğradığı zaman ihfânın süresi tamam olmadıkça dil kökünü üst damağa kapamamak lazımdır.⁴⁰¹

İhfâların süresi iki harf telaffuzundan az, bir harf telaffuzundan fazla (bir elife yakın) olmalıdır. كهيص , عسق , حم عسق , طس تلك misallerindeki ihfâyı ve diğer ihfâları ifrat ve tefritten⁴⁰² uzak tilavet etmek gerekir.⁴⁰³

Üçüncü Hâl: İzhâr, lügatte açıklamak, beyân etmek anlamlarına gelir.⁴⁰⁴ Bu ilimde ise, الانفصال تباعدا بين الحرفين “izhâr, iki harfin arasına mesafe koyarak birbirinden uzaklaştırmaktır” şeklinde tanımlanır.⁴⁰⁵

İzhar, tenvîn veya nûn-ı sâkineden sonra boğaz harflerinden birisi, gerek وَالْمُنْحَنِقَةُ gibi aynı kelimedede, gerek مِنْ هَاد gibi farklı kelimedede gelsin izhâr olur.⁴⁰⁶ Boğaz harfleri mahreç sırasına göre ء/hemze, ه/he, ع/ayn, ح/hâ, غ/ğayn ve خ/hâ’dır. Bazı eserlerde bu harfler Allah Teâla’nın isimlerinin baş harflerinde toplanmıştır. Bu isimler الله حي خالق عدل غني هاد’dır.

³⁹⁹ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 48.

⁴⁰⁰ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 48.

⁴⁰¹ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 48.(Ta’likât bölümü, nr. 7)

⁴⁰² Ğunneyi uzatarak mübalağadan kaçınmak lazımdır. “Cühdü’l-Mukill”, Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 48.(Ta’likât bölümü, nr. 6)

⁴⁰³ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 48.

⁴⁰⁴ Âsım Efendi, “el-Kâmûsu’l-Muhit”, c. II, s. 513.

⁴⁰⁵ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 49.

⁴⁰⁶ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 49.

Her harf ve her sıfatta gerek ârıza gerek lâzıme olsun asıl olan izhâr olmasıdır. Fakat mâni bulunursa, izhâr olmazlar.⁴⁰⁷ İzhardan kastedilen harfin zât ve sıfatının birlikte muhafaza edilmesidir.⁴⁰⁸

İbnü'l-Cezerî “*et-Temhîd*” isimli eserinde bazı kurrânın izhâr icrâ edilirken ğunne sıfatının devam ettiği görüşünde olduklarını belirtir.⁴⁰⁹ Mar’aşî ise tam olmasa da ğunne sıfatının, vakıf halinde sâkin nûn’dan ne kadar ğunne çıkarsa o kadar çıkması gerektiği görüşündedir.⁴¹⁰ Ğunne sıfatı ن/nûn harfinin lâzımî sıfatı olması nedeniyle ondan ayrı düşünülemez. İzhâr yapıyor olsa da ğunnenin devam etmesi gerekir. O halde izhâr icrâ edilirken ihfâ derecesinde ğunne ya da sesi tamamen keserek sekit etmeyerek izhârı güzel bir şekilde eda etmek gerekir.⁴¹¹

Dördüncü Hâl: İklâb, قلب النون الساكنة ميما مخفاة مع غنة قبل الباء، “nûn’u sâkineyi m/mîm’e çevirmek ve onu با/bâ’dan önce ğunne ile ihfâ etmektir.”⁴¹² Tanımda da görüldüğü gibi Hamza Efendi ihfa olunan mîm manâsında ميما مخفاة ifadesini kullanırken İbnü'l Cezerî, hâlis bir mîm manâsında ميما خالصا ifadesini kullanmıştır.⁴¹³

Tenvîn veya nûn’u sâkine, با/bâ harfine uğrarsa ister أَنَّبُهُمْ misalindeki gibi aynı kelimedede, ister أَن بُورِكَ هَنِيئًا بِمَا misallerindeki gibi farklı kelimedede olsun ğunneyi belirterek mîm’in ihfasıyla okumak vaciptir.⁴¹⁴

İklâbın yapılış şekli kâriilerin zihnini sürekli meşgul etmiştir. Fakat iklâb icrâ edilirken dudakları iyice kapatmadan tenvîn veya nûn-ı sâkinenin hafif bir mîm yani ihfâ olunan mîm’e çevrilmesi daha çok tercih edilmiştir. Ayrıca tilavet esnasında

⁴⁰⁷ İdğam, ihfâ, iklâb, hazif, kalb, nakil, teshil, imâle, ihtilâs gibi durumlar izhâra mânidir. Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 49.(Ta’likât bölümü, nr. 2)

⁴⁰⁸ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 49.

⁴⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, “*et-Temhîd*”, s. 154-155.

⁴¹⁰ Mar’aşî, “*Cühdü'l-Mukill*”, s. 196.

⁴¹¹ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 49.

⁴¹² Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 49.

⁴¹³ İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr*”, c. 2, s. 23.

⁴¹⁴ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 49.

iklâb icra edilirken öncesindeki tenvîn veya nûn-ı sâkinenin med yaparak okunmamasına da dikkat edilmelidir.⁴¹⁵

Hamza Efendi, yaptığı tanımdan da anlaşılacağı üzere tenvîn veya nûn-ı sâkinenin ihfa olunan mîm'e çevrilmesi gerektiği görüşündedir. Bu görüş iklâbın yapılışında en çok tercih edilen görüştür.⁴¹⁶ Arap ülkelerinde icra edilen iklaba da Hamza Efendi dikkat çekmiştir. Zira “ميما مخفة” diyerek genizden gelen bir م/mîm'e çevirmek gerekir ifadesini kullanmış ve günümüz iklab uygulamsını da göz ardı etmemiştir.

2.3.4.13. Sâkin م/mîm Hakkındaki Görüşleri

Hamza Efendi sâkin م/mîm üç durumda incelemiştir. Bunlar, ğunneli idğâm, ğunneli ihfâ ve ğunneli ve ğunnesiz izhardır.

Birincisi: Mîm'in ihfasıdır. تَرْمِيهِمْ بِحَجَّارَةٍ örneğinde olduğu gibi sâkin mîm با/bâ harfine uğradığı zaman, zâtını tamamen gidermeden –dudakları birbirine çok basmadan- ve kendilerinden önce gelen harfleri de uzatmadan, genel olarak zâtını gizlemektir. Hamza Efendi, أَنْ بورك misalinde olduğu gibi با/bâ harfinin iklabını da bu grupta sayar.⁴¹⁷

Mekki b. Ebî Tâlib mîm'i sâkinden sonra با/bâ'nın gelmesi durumunda izhâr yapılması gerektiğini söyler.⁴¹⁸ Fakat ekser ulemâ, ihfânın yapılması gerektiği görüşündedir.

İkincisi: ن/nûn ve م/mîm harfleri müşeddet⁴¹⁹ oldukları zaman ğunnelerini izhâr vacip olur. İbnü'l Cezerî de bu konuda *Mukaddime*'sinde şöyle buyurmuştur:

⁴¹⁵ Halil Husâri, “*Ahkâmu Kırâeti'l-Kur'ân-ı Kerîm*” s. 180-182.

⁴¹⁶ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 49; İklâb konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Çiftci, Ali, “*Kur'ân Okuyucularının Uygulamasında İttifak Sağlayamadıkları Bir Konu Olan İklâb'ın Değerlendirilmesi*”, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 32, yıl 2011, s. 237-256.

⁴¹⁷ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 48.

⁴¹⁸ Mekki b. Ebî Tâlib, “*er-Riâye*”, s.232; ed-Dânî, “*et-Tahtid*”, s. 167; Mar'aşî, “*Cühdü'l-Mukill*”, s. 207.

⁴¹⁹ Gerek lügate göre şeddeli olsunlar وَأَمَّا وَتُمْ، لَنْ örneklerindeki gibi, gerek idğâmdan ötürü şeddeli olsunlar, bu da gerek جِنَّةِ النَّاسِ gibi aynı kelimedede olsun, gerek مَنْ نَاصِرِينَ، مَنْ فَنَّةٍ، كَمْ مِنْ فَتْنَةٍ، مَنْ مَاءٍ، وَمَالَهُمْ مِنَ اللَّهِ، كَمْ مِنْ فَتْنَةٍ، مَنْ نَاصِرِينَ gibi ayrı kelimelerde olsun şeddeden kasıt budur. Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 49. (Ta'likât bölümü, nr. 3)

مِيمَ إِذَا مَا شُدِّدَا - وَأَظْهَرَ الْغُنَّةَ مِنْ نُونٍ وَمَنْ - ”⁴²⁰ Bu konuda cumhurun görüşü de aynı cihettedir. Mezkûr harfler aynı kelimedede de olsa farklı kelimedede de olsa şedde durumunda tam bir idğâm ve ğunne yapılması şeklindedir.⁴²¹

Üçüncüsü: Sâkin mîm, yukarıda zikredilen (م/mîm ve با/bâ) harflerin dışında bir harfe uğrarsa, izhâr vacip olur. الْحَمْدُ، لَكُمْ دِينُكُمْ misallerinde olduğu gibi.⁴²² Burada م/mîm harfi üzerinde vakfedildiği zaman ortaya çıkan ğunne kadar ğunne yapılır. Çünkü ğunne م/mîm’in lâzımî sıfatıdır ondan ayrılması düşünülemez.⁴²³

Bu konuda önemli olan diğer bir husus mahreçlerinin yakınlığından dolayı م/mîm harfinden sonra gelen و/vâv ve فا/fâ harfleridir. عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّلِيلِينَ، آمَوَاتٌ وَيَمْدُهُمْ فِي، طَعْنَانِهِمْ örneklerinde olduğu gibi sâkin mîm, mezkûr harflere uğradığı zaman idğâm, ihfâ, sekte yapmamak veya sâkin mîm’e hareke vermemek gerekmektedir.⁴²⁴ Bu konuda İbnü’l-Cezerî *Mukaddime*’sinde şöyle buyurmaktadır:

“Sâkin mîm, م/mîm ve با/bâ harflerinin dışında başka bir harflerle geldiği zaman Sâkin mîm’i izhâr et. Sâkin mîm و/vâv ve فا/fâ harflerine uğradığı zaman ihfâ yapmaktan sakın.”⁴²⁵

İdğâm Konusunda Genel Değerlendirme:

Hamza Efendi, idğâm konusunu, kırâatı Âsım ve rivâyeti Hafs’a göre değerlendirmiştir. Mütecâniseyn idğâmı, mütekâribeyn idğâmın içine katarak idğâmı iki kısımda inceleyen görüşe karşı, idğâm-ı mütecâniseyni ayrı olarak değerlendirerek idğâm konusunu üç kısımda incelemiştir.

Mîm’i sâkinden sonra با/bâ’nın gelmesi durumunda izhâr yapılması veya ihfâ yapılması konusundaki ihtilafta, Mekki b Ebî Tâlib’in izhâr yapılması gerektiği görüşüne karşı, ekser ulemanın ihfâ yapılması gerektiği görüşünü benimser. Dâni’de

⁴²⁰ İbnü’l-Cezerî, “*Mukaddime*”, s. 6.

⁴²¹ Mar’aşî, “*Cühdü’l-Mukill*”, s. 206.

⁴²² Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 49.

⁴²³ Mar’aşî, “*Cühdü’l-Mukill*”, s. 209.

⁴²⁴ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 49.

⁴²⁵ İbnü’l-Cezerî, “*Mukaddime*”, s. 4.

izhar yapılmasında ittifak olduğunu aktarır. Fakat İbn Mücahid'in ve ona tabi olanların ihfa ile okuduğunu nakleder.⁴²⁶

Tenvîn veya nûn'ı sâkinenin يرمون lafzındaki harflerden birisine uğradığı zaman meydana gelen idğamlar konusunda mezkûr harfler içerisinde, İbnü'l Cezerî'nin ن/nûn harfinin zikredilmesi gerektiği görüşüne karşı, ed-Dâni'nin görüşünü benimseyerek يرمون lafzındaki ن/nûn harfini bu gruba dâhil etmez ve idğâm-ı misleyn olarak değerlendirir.

Sâkin mîm'in halleri konusunda bazı mevzularda İbnü'l Cezerî'nin mukaddimesinden deliller getirerek görüşlerini desteklemiştir.

2.3.4.14. Med Bahsi İle İlgili Görüşleri

Hamza Efendi med ve kasr konusunda daha önce söylenenlerden farklı, kendisine ait bir görüş belirtmemiştir.

Med, lügatte uzatmak, çekmek anlamlarına gelir. Tecvîd ilminde ise lîn harflerinden biri ya da illet harflerinden olan, med harflerinden birisi ile sesi uzatmaktır.⁴²⁷

Kasr القصر kelimesi ise lügatte hapsetmek, kısa yapmak anlamlarına gelir. Tecvîd ıstılahında iki farklı iki durumun izahı için kullanılır. Birincisi, meddi tabîi'nin ve meddi lîn'in isbatı için; ikincisi ise اولئك kelimesinde olduğu gibi meddin kaldırılması için kullanılır. Mar'aşî kasr kelimesini hem meddi terketmek hem de isbât için kullanır.⁴²⁸ İbnü'l-Cezerî ise meddin isbatı, yani bir elif miktarı uzatmak ziyâdeyi terketmek manasında kullanmıştır.⁴²⁹ Hamza Efendi kasr kelimesini, İbnü'l Cezerî gibi ziyâde meddi terketmek anlamında kullanmıştır.

Med aslî ve fer'î olmak üzere iki kısımdır.

⁴²⁶ Dâni, "et-Tahtîd", s. 166-167.

⁴²⁷ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 49.

⁴²⁸ Mar'aşî, "Cühdül-Mukill", s. 214.

⁴²⁹ İbnü'l-Cezerî, "en-Neşr", c.1, s. 250.

Aslî med, meddî zâtî ve tabîî'dir.⁴³⁰ Diğer bir ifadeyle herhangi bir sebebe dayanmaksızın, med harfinin⁴³¹ zâtıyla var olan medde denir. Tabîî denmesinin sebebi ise mâhir bir üstâdın bu medde ziyâde etmeyeceği gibi miktarını da düşürmeyeceği ve tabîî halini koruyacağı için böyle denmiştir.⁴³²

Tabîî meddin ölçüsü bir elif miktarıdır. Bu ölçüden eksik veya fazla olması lâhn ve haramdır.⁴³³ Hamza Efendi bir elif miktarını “bir parmak kaldıracak kadar” ya da “elif diyecek kadar” şeklinde izah etmiştir.⁴³⁴ Bu ölçülerden bir parmak kaldıracak kadar bir hareke ölçüsüdür.⁴³⁵ Bir elif miktarı, iki harekenin okunuş ölçüsü olarak kabul edildiğine göre bir parmak kaldırıp indirecek kadar bir zaman miktarı daha uygundur.⁴³⁶

Fer'î med, bir sebep için aslî med üzerine ziyâde çekmektir.⁴³⁷ Buna meddi mezîd ve medîd de derler.⁴³⁸ Ziyâde meddi gerektiren sebepten murâd edilen şey sebep-i meddir. Sebeb-i med ikidir. Sebeb-i medden kaynaklanan fer'î meddi Hamza Efendi dört kısım altında incelemiştir.

Birincisi: Medd-i muttasıl, harfî medlerden herhangi birisi ile sonrasında vâkî olan sebep-i medden hemze, aynı kelimedede yan yana bulunurlarsa meddi muttasıl vacip olur. Yani mertebelerine göre, aslî med üzerine ziyâde yapmadan okuyan kırâat imamı yoktur.⁴³⁹ جَاءَ، جيءَ، سُوءَ misallerinde olduğu gibi.

Bu meddin oluş sebebi şu şekilde izâh edilmektedir.

“Med harfi zayıftır, kolaydır. Hemze ise kuvvetli ve zordur. Zayıf olan med harfinin zayıflığını giderip ona takviye yapmak için hemzenin kuvveti nedeniyle, medde ziyâde yapılır. Başka bir görüşe göre: Hemzenin, cehr ve şiddet sıfatlarının

⁴³⁰ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 49.

⁴³¹ Kendilerinden önce gelen harfleri uzatan harfler olup üç tanedir. /elif, /vâv ve /yâ'dır.

⁴³² Mekkî, “Nihayetü'l-Kavli'l-Müfîd”, s. 132.

⁴³³ Aliyyü'l-Kârî, “el-Minâhu'l-Fikriyye alâ Metni'l-Cezeriyye”, s. 56; Mekkî, “Nihayetü'l-Kavli'l-Müfîd”, s. 132.

⁴³⁴ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 50.

⁴³⁵ Mekkî, “Nihayetü'l-Kavli'l-Müfîd”, s. 135.

⁴³⁶ Karaçam, İsmail, “Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri...”, s. 256.

⁴³⁷ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 50.

⁴³⁸ Karaçam, İsmail, “Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri...”, s. 256.

⁴³⁹ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 50.

hakkını vererek okuyabilmek için, medde ziyâde edilir. Bir diğer görüş ise, hadr okuyuşlarda hemzenin zorluğu nedeniyle, hemzeyi okumaya yardımcı ve onun düşmesini engellemek için ziyâde med yapılır.”⁴⁴⁰

İkincisi: Medd-i munfasıl, harfî medlerden herhangi birisi ile sonrasında vâkî olan sebab-i medden hemze, başka kelimelerde olursa munfasıl med olur. Kurrâ'nın bu medde ziyâde med yapması ihtilâflı olduğu için medd-i caiz de denir.⁴⁴¹ يَا أَيُّهَا إِنِّي, أَخَافُ misallerinde olduğu gibi.

Medd-i munfasıl iki kelimenin yan yana bulunmasıyla ve birinci kelimenin ikinci kelimeye vasledilmesiye meydana gelir. Şayet إِنِّي أَخَافُ kelimesinde يَا üzerinde vakfedilirse bütün kurrâ burada kasr ile okur.⁴⁴² Çünkü med sebebi olan hemze ortadan kalkmış ve medd-i tabîi bâki kalmıştır.⁴⁴³

Munfasıl meddin med ediliş sebebi şöyle açıklanmaktadır:

“Med hemze sebebiyle yapılmaktadır. Med harflerinin gizli ve zayıf olmasına karşılık, hemze, mahrecinin uzaklığı nedeniyle telâffuzu zor bir harftir. Şayet gizli bir harfe bitişirse, ona da gizliliğin meydana gelmesinden korkulduğundan dolayı, hemzenin tam olarak ortaya çıkması için tedbiren med ile desteklenmiş olur.”⁴⁴⁴

Bu medde, çeşitli nedenlerden ötürü farklı isimler verilmiştir. İki kelimeyi birbirinden ayırdığı için meddü'l-fasl, aslî medde ziyâde med edilebildiği için meddü'z-zâid, ziyâde med ile okunup okunmaması hususunda kırâat imamları arasında ki ihtilâftan dolayı meddü'l-câiz⁴⁴⁵ denmiştir.

Hamza Efendi medd-i munfasılın mertebelerini ta'likât bölümünde Saçaklızâde den yararlanarak şu şekilde izah etmiştir: Kasr yapanlar İbni Kesîr ve

⁴⁴⁰ Aliyyü'l-Kârî, “*el-Minâhu'l-Fikriyye*”, s. 54; Bennâ, Ahmet b. Muhammed b. Abdülğina, “*İthâfu Fûdalâi'l-Beşer bi'l-Kirâati'l-Erbeati'l-Âşer*”, tah. Şaban Muhammed İsmail, 3 cilt. Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1431/2010, s. 37.

⁴⁴¹ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 50.

⁴⁴² Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 50.

⁴⁴³ Karaçam, İsmail, “*Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri...*”, s. 256.

⁴⁴⁴ Aliyyü'l-Kârî, “*el-Minâhu'l-Fikriyye*”, s. 54

⁴⁴⁵ İbnü'l-Cezeri, “*en-Neşr*”, c. I, s. 319; “*el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*”, Kahire 1393/1973, neşr, Ebu'l-Fadl İbrâhim, c. I, s. 272; Aliyyü'l-Kârî, “*el-Minâhu'l-Fikriyye*”, s. 54; Mar'aşî, “*Cühdül-Mukill*”, s. 247.

Sûsî'dir. Kâlûn ve Dûrî hem kasr hem de fevka'l-kasr yani iki elif uzatarak okurlar.⁴⁴⁶

Üçüncüsü: Medd-i lâzım, harfî medden ya da harfî lînden sonra vakfen ve vaslen sâbit olan sükûnu lâzımın⁴⁴⁷ gelmesiyle ortaya çıkan ziyâde meddir. *الآن، دَابَّة*, *الم، الر، الم، عسق، كهيعص، الر، الم*⁴⁴⁸ gibi.⁴⁴⁹

Kırâat imamları bu meddin ziyâde edilmesinde ittifak ettikleri için medd-i lâzım ismiyle anılmıştır. Ayrıca bu medde meddü'l-adl⁴⁵⁰, iki sâkin harfîn arasını ayırdığı için meddü'l-hacz⁴⁵¹ da denir.

Medd-i lâzımın aslî med üzerine üç elif miktarı ziyade ile dört elif uzatılmasında birço kaynakta kırâat imamları arasında ittifak vardır. Bazı kaynaklarda geçen üç elif miktarı olan rivayette asli med hesaba katılmamıştır. İbnü'l-Cezerî de bu ihtilaflardan bahsederek, üç elif okuyanların da bulunduğunu, hadr usulü ile okuyanların ise iki elif miktarı uzattıklarını söylemiştir.⁴⁵²

Dördüncüsü: Medd-i ârız, harfî medden sonra sebebi medden sükûn-ı ârız⁴⁵³ gelirse medd-i ârız olur. *يَعْلَمُنْ - يَعْلَمَنْ، الْأَنْهَارُ - الْأَنْهَارُ، تَوْمَ الدِّينِ - تَوْمَ الدِّينِ، مِنْ خَوْفٍ - مِنْ خَوْفٍ* misallerinde olduğu gibi.⁴⁵⁴

2.3.4.15. Med Mertebeleri Hakkında Görüşleri

Hamza Efendiye göre kasr kelimesinin, ziyâde meddin terki olduğunu yukarıda belirtmiştik. Buna göre med mertebeleri tûl ve tevassut olmak üzere ikidir.

⁴⁴⁶ ed-Dâni, “*et-Teyisr*”, s. 239; Mar’âşî, “*Cühdül-Mukill*”, s. 247.

⁴⁴⁷ Sükûn-ı lâzım vakf ve vasl halinde düşmeyen, sâbit kalan sükûndur. Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 50.

⁴⁴⁸ Kur’ân- Kerîm’de yirmi dokuz sûrenin başında bulunan hurûf-u mukataa on dört adettir. Bunlar: /elif, ح/hâ, ر/râ, س/sîn, ص/sâd, ط/tâ, ع/ayn, ق/kâf, ك/kâf, ل/lâm, م/mîm, ن/nûn, ه/he ve ي/yâ harfleridir. bunlardan, س/sîn, ص/sâd, ق/kâf, ك/kâf, ل/lâm, م/mîm, ن/nûn harfleri medd-i lâzım, ع/ayn meddi lîn geri kalanların hepsi medd-i tabîidir.

⁴⁴⁹ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 50.

⁴⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr*”, c.1, s. 317.

⁴⁵¹ Aliyyü'l-Kârî, “*el-Minâhu'l-Fikriyye*”, s. 52.

⁴⁵² İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr*”, c. I, s. 317.

⁴⁵³ Kelimelerin yalnız vakıf hallerine mahsus olan sükûna denir. Bkz. Karaçam, İsmail, “*Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri...*”, s. 266.

⁴⁵⁴ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 50.

Tûl, dört elif tevassut ise üç eliftir. Yahut tûl beş elif, tevassut ise dört elif miktarıdır ki bu aslî med üzere ziyâde edilmiş halidir.⁴⁵⁵

Medd-i lâzımda ve medd-i muttasıldâ bütün kurrâ nezdinde tûl vaciptir. Diğer medlerde câizdir. Munfasıl medde tûl ve tevassut merâtib-i erbâada⁴⁵⁶ gelmiştir. Kırâat imamlarının med mertebeleri şu nazımda özetlenmiştir.

يمد يقدر الخمس ورش وحمزة

والاربع نجم والتث رضا كلا

والاثنين بر دارم حامد وذا

مراتب مد⁴⁵⁷ جاء للهمز مسجلا⁴⁵⁸

Bu göre Verş ve Hamze beş elif miktarı, Âsım, dört elif miktarı, İbn-i Âmir ve Kisâi, üç elif miktarı, Kâlûn, İbn-i Kesîr ve Ebû Amr ise iki elif miktarı zaman uzartırlar.⁴⁵⁹

Lâzım-i medd-i lîn Meryem sûresinin başında bulunan كهيعص ve eş-Şûrâ suresinin başında bulunan, حم عسق kavli şeriflerindeki ع/ayn lafzıdır. Burada bütün kırâat imamlarından tûl ve tevassut gelmiştir.⁴⁶⁰ Medd-i lînlerde tûl iki elif veya üç eliftir. Tevassut terki med (kasr) ile tûl'un arasındadır. Medd-i lînde kasr vechi yoktur.⁴⁶¹

Bazı kırâat kitaplarında bu meddin mertebeleri ile ilgili görüşler ise şöyledir. eş-Şâtübî *Hırzu'l Emânî*'de وفي عين الوجهان والطول فضلا buyurarak iki vecihle

⁴⁵⁵ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 50.

⁴⁵⁶ Medlerin, bir elif, iki elif, üç elif, dört elif ve beş elif miktarı zaman uzatıldığı mertebedir.

⁴⁵⁷ Merâtib med bir başka ismiyle mertebeteyn, bir elif, üç elif, beş elif miktarı zamanda edâ olunur. Bu zaman, ruhsat sahibi mâhir bir hocadan alınmalıdır. Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 50. (Ta'likât bölümü, nr. 6)

⁴⁵⁸ Bu beytlerde geçen نجم kelimesindeki ن/nûn, Âsım'ın, رضا kelimesindeki ر/râ, Kisâi'nin, كلا kelimesindeki ك/kâf, İbn-i Âmir'in, بر kelimesindeki ب/bâ, Kâlûn'un, دارم kelimesindeki د/dâl, İbn-i Kesîr'in, حامد kelimesindeki ح/hâ Ebû Amr'ın rumuzlarıdır. مسجلا kelimesi ise medd-i muttasıl ve medd-i munfasıldan ibarettir. Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 50. (Ta'likât bölümü, nr. 7)

⁴⁵⁹ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 50.

⁴⁶⁰ Şatıbiyyede kasr câizdir. Kasrdan kastedilen terki meddir. Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 51. (Ta'likât bölümü, nr. 2)

⁴⁶¹ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 51.

okunabileceği fakat tûl vechinin daha faziletli olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶² İbnü'l-Cezerî ise üç vecihle yani tûl, tevassut ve kasr ile okunabileceğini söyler. Fakat buradaki kasr kelimesi meddin tamamen terkini ifade eder.⁴⁶³

Medd-i lâzımda sâkin harf harekelense med câiz olur. Âl-i İmrân suresinin başındaki الم kelimesinin, kendisinden sonra gelen الله lâfzına vaslederek okunması yani hurûfu mukattaa olan /mîm'i üstünlü kılarak Allah Teâla'ya tâzîm için, lâfza-i celâleye vasletme konusunda bütün kurrâ ittifak etmiş ve bu /mîm harfini tûl ve kasr ile okumuşlardır.

Medd-i lâzımda sakin olan harf bazı yerlerde idğam olur. Neml sûresinde الله خير, Yûnus sûresinde اللهُ أَذِنَ لَكُمْ, Enâm sûresinde iki yerde olan الذَّكَرَيْنِ gibi. Bazı yerlerde ise idğam olmazlar. Yûnus sûresinde iki yerde geçen الْإِنِّ وَوَقَدْ كُنْتُمْ الْإِنِّ وَوَقَدْ كُنْتُمْ kelimelerinde olduğu gibi.⁴⁶⁴

2.3.4.16. Hurûf-ı Mukattaaların Med Bakımından İncelenmesi

Sûrelerin başlarında olan esmâ-i hurûf'un adedi on dördtür. Bunlar dört kısma ayrılır.

Birincisi: Medd-i lâzımdır. Bunların adedi yedi olup şu esmalardır: لام, ميم, سين, نون, صاد, قاف, كاف, سين.

İkincisi: Medd-i tabîidir. Bunlar da beş esmâdır. را, طا, يا, ها, را.

Üçüncüsü: Lâzım-i medd-i lîndir. Bu da Kur'ân-ı Kerîm de iki yerdedir. Birincisi Meryem sûresinin başında ki كهيعص diğeri eş-Şûrâ sûresinin başındaki حم عسق lâfızlarındaki عين esmâsıdır.

⁴⁶² Şâtîbî, Kâsım b. Firruh b. Halef b. Ahmed er-Ru'aynî el-Endülüsî, "Hırzû'l-Emânî veVechü't-Tehânî fi'l-Kırâati's-Seb'", tah. Muhammed Temîm er-Ru'bi, beşinci baskı, Dâru'l-Ğavsânî, Dimaşk-Suriye, 2010, s. 15.

⁴⁶³ İbnü'l-Cezerî, "en-Neşr", c. I, s. 348; Mar'aşî, "Cühdül-Mukill", s. 224-225; Bennâ, Ahmet b. Muhammed b. Abdülğina, "İthâfu Fûdalâi'l Beşer bi'l Kırâati'l-Erbeati'l-Âşer", s. 42.

⁴⁶⁴ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 51.

Dördüncüsü: Kendisinde asla med olmayan $\frac{1}{2}$ eliftir. الم lafzının başında olan elif gibi.⁴⁶⁵

Medler Konusunda Genel Değerlendirme:

Hamza Efendi med bahsinde daha önce söylenenlerin dışına çıkmamış, kendine ait bir görüş ifade etmemiştir. Daha önce Verş ve Hamze'nin uygulamalarına kısmî olarak değinmişken, Eserin bu kısmında ilk defa kırâat-ı seb'a imamlarının, meratib-i erbea ve mertebetyndeki med uygulamalarına yer vermiştir.

Kasr kelimesinden murâd edilenin, İbnü'l-Cezerî'nin aslî med üzerine ilâve olunan, ziyâde meddin terki anlamında kullanılması gerektiği görüşünü benimsemiş ve eserinde kasr kelimesini bu anlamda kullanmıştır.

Hamza Efendi, med bahsinin ardından, medler icra edilirken dikkat edilmesi gereken konulara dikkat çekmiştir. Biz de önemli gördüğümüz hususları kısaca aktarıyoruz.

Tilavet esnasında medleri haddinden fazla uzatmak veya eksik bırakmaktan kaçınmak lazımdır. من نارٍ، يُعَلَّمُونَ örneklerinde yaptıkları gibi kelimelerin yarısını kalın, yarısını ince okumamaya veya ezan ve kamette yaptıkları gibi kelimelerin bazısında sesi kaldırıp, çeneyi oynatarak sesi tağyir etmemek ya da gök gürültüsü gibi birden sesi çıkarmamak gerekir.⁴⁶⁶

عليما gibi medd-i tabîî'nin vakıf hallerinde meddi uzatmamak gerekir. Bu gibi misallerde meddi uzatmaktan kurtulmak için, med zamanı tamamlandıktan sonra boğaz kökünün sıkılması gerekir.⁴⁶⁷

Özellikle و/vâ ve يا/yâ meddinde yaptıkları gibi sesin mahrecinden çıkartılmayıp, yarısını ağızdan yarısını burundan çıkarmamak gerekir.⁴⁶⁸ Bu konuda Saçaklızâde *Cühdü'l-Mukill* isimli eserinde şu tenbihatı yapmıştır: Bazı insanların,

⁴⁶⁵ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 52.

⁴⁶⁶ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 52.

⁴⁶⁷ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 52.

⁴⁶⁸ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 52.

نَسْتَعِينُ, طس, مُسْتَهْزُونَ örneklerinde med harfi olan و/vâ ve يا/yâ'ya ğunne verdikleri gibi, ğunne sıfatı olmayan harflere ğunne vermekten sakı⁴⁶⁹n.

Tefhim harflerine yakın olan /elif ve يا/yâ'yı uzatırken dudakları yumup و/vâv meddi gibi okumamak lazımdır. قَالَتْ طَائِفَةٌ, اللَّهُ خَالِقُ örneklerinde yaptıkları gibi.⁴⁷⁰

Meryem ve Şûrâ surelerinin başlarında bulunan عين/ayn lafızları ile عَقَبِيَّة, وَخَوْفٌ kelimelerin vakıf hallerinde tûl ve tevassut icrâ edilirken harfi lîn olan و/vâv ve يا/yâ'yı çok sıkmadan aşağı meylettirmeden ve kendilerinden önce gelen harflerin fethasını uzatmadan eda etmek lazımdır. Fethayı uzatmadan okumak için و/vâv ve يا/yâ'harflerinin mahreçlerine gelmeden medde başlamamak gerekir.⁴⁷¹

Müezzinlerin, lâfza-i celâldeki elifi, اكبر lafzındaki با/bâ'yı, مُحَمَّد lafzındaki وَلِلَّهِ الْحَمْدُ lafzındaki حا/hâ'yı, teşrik tekbirlerinin وَلِلَّهِ الْحَمْدُ lafzındaki حا/hâ'yı, teşrik tekbirlerinin وَلِلَّهِ الْحَمْدُ lafzındaki حا/hâ'yı çektikleri gibi, hurûf-ı med ve hurûf-ı lîn olmayan yerlere med ihdâs etmemek gerekir.⁴⁷² Mevlid meclislerinde, bazen kaside ve ilahiler icra ederken, nota sebebiyle bu hatalar yapılmaktadır. Fakat aslolan bunları bozmadan aslı üzere okumaktır.

2.3.4.17. Vakıf Konusunda Görüşleri

Hamza Efendi, vakıf başlığı altında, vakfın tanımı, medd-i ârızın mertebeleri, revm, işmâm, harekeli ve iskânlı kelime üzerinde vakf, ha-i sekit üzerine vakıf, elifât-ı seb'anın vakf durumu ve sekte konuları üzerinde durmuştur.

Vakf (الوقف), sözlükte “hapsetmek”, “alıkoymak”, “durmak”, “durdurmak”⁴⁷³ anlamlarına gelir. Tecvîd ilminin bir terimi olarak vakıf, Kur'ân-ı Kerîm tilâveti esnasında durmayı ifade etmektedir. Kelimenin, Peygamber (sav)'in, Kur'ân okuduğu esnada, durduğundan bahseden şu rivayette de aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. وَمَا أَنِي عَلَى آيَةِ رَحْمَةٍ إِلَّا وَقَفَ وَسَأَلَ وَمَا أَنِي عَلَى آيَةِ عَذَابٍ إِلَّا وَقَفَ وَتَعَوَّدُ.

⁴⁶⁹ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 52. (Ta'likât bölümü, nr. 8.)

⁴⁷⁰ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 52.

⁴⁷¹ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 53.

⁴⁷² Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 53.

⁴⁷³ Âsım Efendi, “Kâmus Tercümesi”, c. III, s. 762.

“Peygamber (sav) –Kur’ân tilaveti esnasında- rahmet ayetlerine geldiği zaman durur duâ ederdi. Azap ayetlerine geldiği zaman ise durur Allah’a sığınır.”⁴⁷⁴ Buna göre vakf kavramı, Hamza Efendi’nin tarifine göre: “نَفَسٌ مَعَ الصَّوْتِ مَعَ النَّفْسِ : “Nefes alıp sesi kesmek”⁴⁷⁵ İbnü’l-Cezerî’nin tarifine göre, “الْوَقْفُ عِبَارَةٌ عَنِ الْقَطْعِ عَلَى الْكَلِمَةِ زَمَانًا”⁴⁷⁶ İbnü’l-Cezerî’nin tarifine göre, “vakf, genellikle kırâate tekrar başlamak niyetiyle bir kelime üzerinde durmak yoluyla nefes alacak kadarlık bir süre sesi kesmekten ibarettir.”⁴⁷⁶ Vakfın temeli sükündür. Sesi kesmeden teskini vermemek konusunda dikkatli olmak gerekir. “قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ”⁴⁷⁷ ve “اللهم انت السلام ومنك السلام تباركت يا ذا الجلال والاکرام”⁴⁷⁸ misallerinde yaptıkları hatalar, buna örnek gösterilebilir.

2.3.4.18. Medd-i Ârızın Mertebeleri

Vakfta aslolan sükûn üzere olmaktır. Yani mevkufun aleyh olan kelimenin sonunu sâkin kılmaktır. Çünkü hareke üzerine vakf câiz olmadığı için, üzerinde vakf yapılacak kelimenin son harfi şayet harekeli ise sâkin kılınır. Vakf nedeniyle kelimelerin sonuna ârız olan sükûna sükûn-ı ârız, öncesinde gelen hurûfu medden dolayı oluşan medde medd-i ârız denir.⁴⁷⁹

Medd-i ârız, tûl, tevassut, kasr ile okunmuştur. Bunların ölçüsü ise aslî med ile birlikte tûl, dört elif miktarı bir zaman dilimi, tevassut, iki ya da üç elif miktarı bir zaman dilimi, kasr ise bir elif miktarı zamandır.⁴⁸⁰

Hamza Efendi’nin, med bahsinde, kırâat imamlarının med mertebelerini vermiş olmasından dolayı, konu bütünlüğü açısından burada kırâat imamlarının⁴⁸¹ med ölçülerini üç kategoride değerlendirmeyi uygun gördük.

Birinci Hâl: Medd-i ârız tûl ile okuyanlar. Bunlar ârızî olarak yan yana gelen iki sükûnu -bunlardan birinci sükûn, harfi med, diğeri ise sebab-i med olan

⁴⁷⁴ Tirmîzî, “Mekâvit”, 67; Nesâî, “Tatbîk”, 73.

⁴⁷⁵ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 53.

⁴⁷⁶ İbnü’l-Cezerî, “en-Neşr”, c. I, s. 333.

⁴⁷⁷ İhlâs Sûresi, 112/1-2.

⁴⁷⁸ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 54.

⁴⁷⁹ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 53.

⁴⁸⁰ Pâlûvî, “Zübdetü’l-İrfân”, s. 10.

⁴⁸¹ Kırâat-ı Aşere’ye göre değerlendirilecektir.

ârizî sükûndur- lâzımî sebep olarak görmüşlerdir. Yani meydana gelen medd-i ârizî, medd-i lâzım gibi kabul etmişlerdir. Bu kategoride olan imamlar Hamze ve Verş'tir.

İkinci Hâl: Medd-i ârizî tevassut ile okuyanlar. Bunlar oluşan iki sükûnu ârizî sebep olarak gördükleri için tevassut miktarı uzatmışlardır. Bu kategoride İbn-i Âmir, Âsım, el-Kisâî ve Halef yer alır.

Üçüncü Hâl: Medd-i ârizî kasr ile okuyanlar. Ashâb-ı hadr da denen bu grup, iki sükûnun yan yana gelmesinin, vakf haline has bir durum olduğunu öne sürerek bu meddin kasr ile okunması gerektiğini düşünürler. Bu kategoride Kâlûn, İbn-i Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Şeyh Ya'kup yer alır.⁴⁸²

Bütün bu görüşlere rağmen, sahih ve doğru olan görüş, bütün kırâat imamlarına göre, ârizî sükûn alan harfin aslî harekesidir.⁴⁸³ Buna göre, mevkûfun aleyh olan harfin, kendisinden önce gelen harfî, hurûfu med veya hurûfu lîn olur ve sükûn-ı ârizînin olduğu harfin harekesi:

1- Mazmûm (ötreli) olursa, قَدِيرٌ, نَسْتَعِينُ örneklerinde olduğu gibi, yedi vecih câiz olur. Bu vecihler:

- a- Tûl.
- b- Tevassut.
- c- Kasr.
- d- Tûl ile işmâm.
- e- Tevassut ile işmâm.
- f- Kasr ile işmâm.
- g- Kasr ile revmdir.

2- Meksûr (esreli) olursa, وَأَتَّبِعُونَ, الرَّجِيمِ, الدِّينِ örneklerinde olduğu gibi, dört vecih câiz olur. bu vecihler:

- a- Tûl.
- b- Tevassut.
- c- Kasr.

⁴⁸² İbnü'l-Cezerî, "en-Neşr", c. I, s. 335.

⁴⁸³ Karaçam, İsmail, "Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri...", s. 267.

d- Kasr ile revmdir.

3- Meftûh (fethalı) olursa, الْعَالَمِينَ, يَعْلَمُونَ, لَا خَيْرَ örneklerinde olduğu gibi, üç vecih câiz olur.

a- Tûl.

b- Tevassut.

c- Kasr.⁴⁸⁴

Revm vasıl hükmünde olduğu için tûl ve tevassut ile gelmez, ancak kasr ile gelir. Kasrdan kastedilen ise harfi medlerde bir elif miktarı, harfi lînlerde ise meddi tamamen terketmektir.⁴⁸⁵

Vasıl halinde ârizî hareke ile harekelenen harflerde, وَأَنْتُمْ⁴⁸⁶ وَلَا تَنْسَوُ الْفَضْلَ⁴⁸⁶ örneklerinde olduğu gibi ve fethalı kelimelerde يَعْلَمُونَ لَا خَيْرَ misallerinde olduğu gibi, revm ve işmâm câiz değildir.⁴⁹² هُمُ الْعَذَابُ⁴⁸⁷, الْأَعْلُونَ⁴⁸⁷, فَمِ الْآيِلِ⁴⁸⁸, فَمِ الْآيِلِ⁴⁸⁹, يَوْمَئِذٍ⁴⁹⁰, حِينَئِذٍ⁴⁹¹ gibi hâ-i te'nîs⁴⁹³ ile biten kelimelerde, sılacıların⁴⁹⁴ yanında cemî mimlerde işmâm ve revm câiz değildir.⁴⁹⁵

2.3.4.19. İşmâm

Kırâat ve tecvîd ilminde işmâmın dört katagoride incelendiğini görmekteyiz. Fakat Hamza Efendi bunlardan ikisini eserinde incelemiş diğerlerine değinmemiştir.⁴⁹⁶

⁴⁸⁴ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 53.

⁴⁸⁵ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 53-54.

⁴⁸⁶ Bakara Sûresi, 2/237.

⁴⁸⁷ Al-i İmrân, 3/139; Muhammed Sûresi, 47/35.

⁴⁸⁸ Bakara Sûresi, 2/86-162.

⁴⁸⁹ Müzzemmil Sûresi, 73/2.

⁴⁹⁰ Nisa Sûresi, 4/42.

⁴⁹¹ Vâkıa Sûresi, 56/84.

⁴⁹² Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 53. (Ta'likât bölümü, nr. 9.)

⁴⁹³ Hâ-i te'nîslerden kastedilen tâ-i te'nîslerin vakf halinde Hâ-i te'nîslere dönüşmesidir. Suyûtî, İbnü'l-Cezerî'nin kaydına göre, Hâ-i te'nîsler /hâ üzere vakfedilir. Tâ-i te'nîs ile yazılmış olurlarsa revm ve işmâm câiz olduğuna söylemiştir. Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 53. (Ta'likât bölümü, nr. 9.)

⁴⁹⁴ Müfred müzekker gâib zamiri haresine uygun bir harfi med ile uzatarak okumayı bildiren kırâat kavramıdır. Ayrıca عَلَيْكُمْ gibi cemî mimlerini hâlet-i vasılda ötreli mukadder bir vâv ile Kâlûn, İbn-i Kesîr, Ebû Ca'fer ve cemî miminden sonra hemze gelmesi durumunda Verş'in عَلَيْكُمْ şeklinde okumalarıdır. Bkz. Pâlûvî, "Zübdetü'l-İrfân", s. 7-8.

⁴⁹⁵ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 53.

⁴⁹⁶ Diğerleri iki işmâm türü:

Lügatte “koklatmak” anlamına gelmektedir.⁴⁹⁷ Mevkûfun aleyh olan harften ayrıldıktan sonra, yani son harfe sükûnu verdikten sonra ertelemeksizin bilâ savt dudakların uçlarına yakın olan yerlerini, birbirine tamamen kapatmadan yummak, dudaklar ile son harfin ötre harekesine işaret etmektir.⁴⁹⁸ Saçaklızâde’nin tarifi ise şöyledir. الإِسْمَامُ أَنْ تَضُمَّ شَفَتَيْكَ بَعْدَ الإِسْكَانِ إِشَارَةً إِلَى الضَّمِّ: “sükûndan sonra, damme harekeye işaret ederek dudaklarını ileriye toplaman işmâmdır.”⁴⁹⁹ Mekkî’ye göre işmâm, ötre harekeye işaret etmek amacıyla iskân yapılan harften hemen sonra sessiz olarak dudakları büzmektir.⁵⁰⁰ *Karabaş Tecvîdi*’nde ise işmâm “İskân edilen harften sonra, dudakları yummağa derler”⁵⁰¹ Bu şekilde yapılan tercemeyi yeterli bulmak mümkün değildir. Çünkü işmam ötre harekeye has bir uygulamadır.⁵⁰² Burada asıl murâd olan, ötreye işaret edilmeksizin dudaklar yumulabilir fakat amaç hâsıl olmaz. Bundan dolayıdır ki selef ulemânın işmâm tariflerinde, “ötre harekeye işaretle” ifadesi bulunmaktadır.⁵⁰³

Yûsuf sûresindeki لَا تَأْمَمًا kelimesinde, Ebû Ca’fer hariç bütün kırâat imamları için iki vecih vardır.⁵⁰⁴ Bu vecihler:

- 1- İdğamsız olarak harekeyi ihfâdır.⁵⁰⁵ Yani birinci ن/nûn harfini ızhâr, ötre harekesinin çoğunu telaffuz edip, azını gidererek (ihtilâs) okumaktır.
- 2- Kâmil bir idğamla işmâmdır. Yani birinci ن/nûn’u, ikinci ن/nûn’a tam idğam edip, dudakların uçlarına yakın olan yerler kapanmayarak ve

a- Bir harfin başka bir harfe karıştırılmasıdır. Bu da sâd-ı müşemme –işmâm olunan sâd dediğimiz işmâm çeşididir. ص/sâd harfinin, ز/zây harfine karıştırılmasıyla elde edilir.

b- Kelimelerin aslına işaret maksadıyla bir hareketin başka bir harekeye karışmasıyla elde edilen işmâmdır. غِيضٌ, قِيلٌ kelimelerinde olduğu gibi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pâlûvî, “Zübdetü’l-İrfân”, s. 17.

⁴⁹⁷ Âsım Efendi, “*Kâmus Tercümesi*”, c. IV, s. 359.

⁴⁹⁸ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 54.

⁴⁹⁹ Mar’aşî, “*Cühdü’l-Mukill*”, 278.

⁵⁰⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî el-Kayrevânî el-Kurtûbî, “*Kitâbü’t-Tefsira*”, tah. Muhammed Ğavs en-Nedvî, 2. Baskı, Dâru’s-Selafiyye, Bombay, Hindistan, 1982, s. 336.

⁵⁰¹ Karabaşî, Abdurrahman, “*Karabaş Tecvîdi*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Demirbaş no: 18601, s. 89.

⁵⁰² İbnü’l-Cezerî, el-Kisâî’den esre harekede de işmamın rivayet edildiğini Mekkî’den rivayet etmektedir. Bak. “*en-Neşr*”, c. II, s. 121.

⁵⁰³ Karaçam, İsmail, “*Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri...*”, s. 271.

⁵⁰⁴ Ebû Ca’fer sadece idğam ile okumuştur. Onun kırâatında bu kelimedede işmâm ve revm yoktur.

⁵⁰⁵ Kâmil bir hareke ile kâmil bir sükûnun karışımından meydana gelen nakıs bir hareke ihfâ olur. Ebû Şâme’nin (ö. 665/1266) sözünü İbn Kâsîh şöyle tefsir etti: لَا تَأْمَمًا kelimesinde ihfânın harekesi, birinci ن/nûn harfinin ızhârı ve damme hareketinin ihtilâs ile okunmasıdır. (Saçaklızâde), Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 54. (Ta’likât bölümü, nr. 6.)

müddgâm olan birinci ن/nûn'u telaffuzdan ayırmayarak, ğunnesini gidermeyerek ve sekte yapmayarak dudaklar ile birinci ن/nûn'un damme harekesine işaret etmektedir.⁵⁰⁶

2.3.4.20. Revm

Lügatte “talep etmek”, “istemek” anlamlarına gelir.⁵⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, revmı şöyle tarif etmiştir. “عِبَارَةٌ: Harekeyi hafif bir sesle okumaktan ibarettir.”⁵⁰⁸ Hamza Efendi ise Cezerî'nin *Mukadime*'sinden şu beyitleri zikrederek revmı da bu minvalde tarif eder.

وَحَاذِرِ الْوَقْفِ بِكُلِّ الْحَرَكَتِ

إِلَّا إِذَا رُمْتَ فَبَعْضُ الْحَرَكَتِ

“Vakıf halinde harekenin bir kısmını at ve tamamını okumaktan kaçın”⁵⁰⁹ Revm, mevkûfun aleyh olan harfin harekesinin bir miktarını, savtı hafî ile telaffuz etmektedir. Yani harekenin azını telaffuz edip çoğunu bırakmaktır.⁵¹⁰

İhtilas ile revmda, tilavet esnasında, harekenin zayıflatılması, farklılıklar olsa da aynı açıdır. Bu farklılıkları Saçaklızâde, şöyle izah etmiştir.

- a- Revm ve ihtilâsta birliktelik, harekeyi paylaşmaktır. Saçaklızâde, تَبْعِيضِ الْحَرَكَتِ (harekeyi bölmek) ifadesini kullanır. Fakat bu paylaşımın kastedilen, revm da harekenin üçte birlik kısmının, ihtilastâ ise üçte ikilik kısmının telaffuz edilmesidir.⁵¹¹
- b- Revm kelimelerin vakf hallerine ve kelimelerin son harekelerine has bir durumdur. İhtilâs ise vasıl haline has bir durum olup, kelimelerin son harfinde olması şart değildir.

⁵⁰⁶ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 54; “İthaf”, s. 262.

⁵⁰⁷ Âsım Efendi, “Kamus Tercümesi”, c. IV, s. 317.

⁵⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, “en-Neşr”, c. II, s. 121.

⁵⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, “Mukaddime”, s. 6.

⁵¹⁰ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 54.

⁵¹¹ Bu uygulamanın, mâhir bir üstattan- fem-i Muhsinden- alınması gerekir.

- c- Fetha, zayıf bir hareke olmasından dolayı revmı kabul etmez, lakin ihtilâsta harekenin daha çok bölümü ibkâ olduğundan dolayı fetha dahil üç harekede de ihtilâs yapılabilir.⁵¹²

Mevkûfun aleyh olan harekenin bu şekilde zayıf bir sesle nutk etmeyi ifade eden revm, vakf yapıldığında sükûn olması gereken harekenin sesini açığa çıkarma amacı taşımaktadır. Bu yönüyle revm, tilavet esnasında âmâ olan kişilere mevkûfun aleyh olan harekenin, vasıl halindeki son harekesini bildirme amacı taşıdığı söylenebilir.⁵¹³

2.3.4.21. Harekeli ve Sükûnlu Kelime Üzerine Vakf

Vakf konusunda temelın iskân olduğunu daha önce belirtmiştik. İskân Arapçada bir kelimenin son harfi harekeli ise o harfi sâkin kılma işidir. Tilavete iskân üzere başlanamayacağı gibi, hareke üzerine de vakf olmaz.⁵¹⁴

Hamza Efendi bu kısmı üç madde halinde işlemiştir. Bunlar, tenvînden bedel olarak gelen elif üzerine vakf, tenvîn ile yazılan te'kid nûn'u üzerinde vakf ve müfred müzekker ğâib zamirleri üzerine vakf.

Birincisi: Tenvînden bedel olarak gelen elif üzerine vakf, bu durum üç kısım olarak ele almak gerekirse

- a- Mevkûfun aleyh olan harf münevven yani tenvînli “ ة ” veya “ ة ” ise, vakf nedeniyle tenvîn düşer ve münevven harf sakin okunur. ⁵¹⁵ مِنْ نَخِيلٍ kelimesinin مِنْ نَخِيلٍ olarak okunması veya حَمِيمٍ ⁵¹⁶ kelimesinin حَمِيمٍ şeklinde okunması gibi.⁵¹⁷

⁵¹² Aliyyü'l-Kârî, “*el-Minahü'l-Fikriyye*”, s. 317-318; Mar'aşî, “*Cühdü'l-Mukill*”, s. 278; Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 54.

⁵¹³ Ed-Dânî, *et-Teyssîr*”, s. 29, 59.

⁵¹⁴ Karaçam, İsmail, “*Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri...*”, s. 324.

⁵¹⁵ Bakara Sûresi, 2/266.

⁵¹⁶ Sâd Sûresi, 38/57.

⁵¹⁷ Karaçam, İsmail, “*Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri...*”, s. 324.

- b- Şayet mevkûfun aleyh olan harf, iki üstün “ ّ ” olursa, o zaman, tenvînden bedel olarak elif üzerine vakfedilir. صَوَابًا⁵¹⁸ kelimesinin صَوَابًا olarak okunması gibi.⁵¹⁹
- c- İki üstün “ ّ ” ta-i merbuta (yuvarlak ة) üzerinde bulunursa, tenvîn hazf edip, tâ-i te'nîsi, hâ-i te'nîse kalb edip /hâ üzere vakfedilir.⁵²⁰ رَحْمَةً⁵²¹ kelimesinin رَحْمَةً şeklinde okunması gibi.

İkincisi: Tenvîn ile yazılan te'kîd nûn'u üzerine vakf, bu durumun örneği Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde vardır. Birisi, Yûsuf sûresinde ki وَلَيَكُونًا⁵²² diğeri ise Alak sûresindeki لَسْفَعًا⁵²³ kelimesidir. Bu kelimelerde de elif üzerine vakfedilir.⁵²⁴

Üçüncüsü: Müfred müzekker ğâib ve bâriz muttasıl zamiri olan هاء/hâ-i zamirin üzerine gerek mahzâ sükûn ile gerek revm ile vakf edildiğinde bütün yerlerde sıla terk edilir. Yani sükûn üzere vakfedilir. وَيَنْفَعُهُ، وَاجْتَبَاهُ، مِنْهُ، بِهِ، لَهُ، örneklerinde olduğu gibi.⁵²⁵

Elif Ziyâdeli Yedi Kelimenin (Elifât-ı Seb') Vakf Durumu

Hafs kırâatında, vakf halinde yedi kelimenin sonuna bir şeyden bedel olmaksızın elif vâsıl olmuştur. Bu kelimer, elif üzere vakf edilirken, vâsıl halinde ise, elifsiz okunur.⁵²⁶

Birincisi: Arapça'da birinci şahıs zamiri, yani mütekellim vahdeh olan “ اَنَا ” kelimesidir. Bu kelime üzerine vakfın elif üzere olacağına dair kırâat imamlarının ittifakı vardır.⁵²⁷

İkincisi: Kehf suresinde geçen “ لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ ”⁵²⁸ kelimesidir.⁵²⁹ Bu kelime لَكِنَّا iken اَنَا kelimesindeki hemzenin düşmesi ve ن/nûn'un, ن/nûn'a idğamı ile kelime لَكِنَّا

⁵¹⁸ Nebe Sûresi, 78/38.

⁵¹⁹ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 54

⁵²⁰ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 54.

⁵²¹ Âl-i İmrân Sûresi, 3/8.

⁵²² Yûsuf Sûresi, 12/32.

⁵²³ Alak Sûresi, 96/15.

⁵²⁴ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 54.

⁵²⁵ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 55.

⁵²⁶ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 55.

⁵²⁷ Mar'aşî, “Cühdü'l-Mukill”, s. 115; Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 55.

olmuştur. Bu kelime üzerinde vakf olursa kırâat imamlarının elif üzerine vakf edilmesinde ittifakları vardır.⁵³⁰

Üçüncüsü: Ahzâp sûresinde geçen “الطُّنُونَا”⁵³¹ kelimesidir. Âsım kırâatında elif üzerine vakf edilirken, diğer kırâat imamları arasında ihtilaf söz konusudur.⁵³²

Dördüncüsü: Ahzâp sûresi geçen “الرَّسُولَا”⁵³³ kelimesidir. Âsım kırâatında elif üzerine vakf edilirken, diğer kırâat imamları arasında ihtilaf söz konusudur.

Beşincisi: Ahzâp sûresi geçen “السَّبِيْلَا”⁵³⁴ kelimesidir. Bu kelimenin vakıf ve vasıl durumları Ahzâp sûresinde geçen diğer iki kelime ile aynıdır.

Altıncısı: İnsân sûresinde geçen “سَلَاْسَلَا”⁵³⁵ kelimesidir. Bu kelimedeki Hafs kırâatına vasl halinde elifsiz okunur, vakf halinde ise elifli ve ل/lâm üzerine sükûnlu olmak üzere iki rivayet vardır.⁵³⁶

Yedincisi: İnsân sûresinde geçen birinci “فَوَارِيْرَا”⁵³⁷ kelimesidir. Hafs kırâatında vakf halinde elif ile, vasl halinde ise elifsiz okunmaktadır.⁵³⁸ Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus İnsân sûresinde geçen “فَوَارِيْرَا”⁵³⁹ kelimesi bazı Kur’ân-ı Kerîmlerde elif ile yazılmışken bazı Mushaflarda elifsiz yazılmıştır. Hafs burada vasl halinde tenvînsiz, vakf durumunda ise /râ harfi üzerine sükûn ile durmuştur.⁵⁴⁰

⁵²⁸ Kehf Sûresi, 18/38.

⁵²⁹ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 55.

⁵³⁰ Dâni, “*et-Teyssîr*”, s. 143. İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr*”, c. II, s. 347-348.

⁵³¹ Ahzâp Sûresi, 33/10.

⁵³² Dâni, “*et-Teyssîr*”, s. 178; Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 55.

⁵³³ Ahzâp Sûresi, 33/66.

⁵³⁴ Ahzâp Sûresi, 33/67.

⁵³⁵ İnsân Sûresi, 76/4.

⁵³⁶ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 55; Temel, Nihat, “*Kur’ân Kırâatında Vakf ve İbtida*”, İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, dördüncü baskı, İstanbul, 2016, s. 127.

⁵³⁷ İnsân Sûresi, 76/15.

⁵³⁸ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 55.

⁵³⁹ İnsân Sûresi, 76/16.

⁵⁴⁰ Mar’âşî, “*Cühdü'l-Mukill*”, s. 133.

2.3.4.22. Sekte

Lügatte, “susmak”, “iki ezgi/nağme arasını soluk almaksızın açmak” anlamlarına gelir.⁵⁴¹ Bir tecvîd terimi olarak sekteyi, Hamza Efendi “قَطْعُ الصَّوْتِ بِلَا : Nefes almaksızın sesi kesmektir” şeklinde ifade etmiştir.⁵⁴² İbnü'l-Cezerî'nin, sektenin tarifini daha geniş tuttuğu ve şöyle ifade ettiği görülmektedir. “السَّكْتَةُ هُوَ عِبَارَةٌ : عَنْ قَطْعِ الصَّوْتِ زَمَانًا هُوَ دُونَ زَمَنِ الْوُقُوفِ عَادَةً : Sekte sesi, vakf süresinden daha kısa bir süreliğine ve nefes almaksızın kesmekten ibarettir. ” Cezerî'nin tanımında da görüldüğü üzere sekte, vakftaki bekleme süresinden daha az bir zaman sesi kesip sonrasında tilavete devam etmektir. Bu durumda vakf ile sekte arasında dört farktan söz edilebilir. Birincisi, vakfta, nefes alma söz konusu iken, sektede “بِلَا تَنْفُسٍ” nefes alma durumu yoktur. İkincisi, sektenin süresi vakftan daha azdır.⁵⁴³ Üçüncüsü, sekte vasla has bir durumdur.⁵⁴⁴ Dördüncüsü ise sekte, bir kırâat vechidir. Kırâatta bütün vechiler rivayetle gelmiştir. Vakf ise bir kırâat vechi olmadığı için bu yönüyle nakle dayanmaz.⁵⁴⁵

Âlimler sekte için birçok kavram kullanmıştır. Bunlar arasında “sekte-i yesire”, “sekte-i kasîre”, “vakf-ı yesîr”, “vakf-ı hafif”, “sekte-i hafife”, “sekte-i hafiyye” kavramlarını sayabiliriz. Hamza Efendi bunlardan “sekte-i yesire” ve “vakf-ı yesîr” kavramlarını kullanmıştır.⁵⁴⁶

İbnü'l Cezerî, sekteyi iki isimle kavramsallaştırmıştır. Bunlardan birincisi, farklı kelimeler arasında oluşan sektedir. “مِنْ مَرْقِدِنَا”⁵⁴⁷ ve “هَذَا” kelimeleri arasında olan sekte, buna örnek teşkil etmektedir. Bu bağlamda Hafs kırâatındaki sekteler “munfasıl sekte”dir. Diğerleri ise, aynı kelimedede olan sektedir. Cezerî bunu da

⁵⁴¹ Âsım Efendi, “Kamus Tercümesi”, c. I, s. 578.

⁵⁴² Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 55.

⁵⁴³ Karaçam, İsmail, “Kur’ân-ı Kerim’in Faziletleri...”, s. 390; Temel, Nihat, “Kur’ân Kırâatında Vakf ve İbtida”, s. 54.

⁵⁴⁴ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 55.

⁵⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, “en-Neşr”, c. I, s. 238; Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir, *l-İtkân fî Ulûmi'l-Kur’ân*, tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire, 1387, c. I, s. 243; Mar’âşî, “Cühdü'l-Mukill”, s. 110.

⁵⁴⁶ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 55.

⁵⁴⁷ Yâsîn Sûresi 36/52.

“muttasıl sekte” olarak isimlendirmiştir. “الْأَرْضُ” kelimesinde meydana gelen, Hamza kırâatındaki rivayetler de buna örnek teşkil etmektedir.⁵⁴⁸

Saçaklızâde, sektenin vakfa benzediğini bu nedenle de hüküm olarakta sektenin, vakf gibi değerlendirilmesi gerektiğini söyler.⁵⁴⁹ Fakat bu görüşü kabul etmeyenler, Hafs’ın Kehf sûresinde ki “عَوَجًا”⁵⁵⁰ kelimesinde tenvînin elif kalbedip elif üzere vakfettiğini, Hamze’nin ise “شَيْنًا إِلَّا”⁵⁵¹ örneğinde olduğu gibi tenvînin, sonrasında gelen hemzeden dolayı sekit yaparak okuduğunu ve bunun daha önce de belirttiğimiz gibi, rivayetle geldiğinden dolayı, vakfın hükmü gibi olmayacağını belirtirler.⁵⁵² Hamza Efendi sektenin hükmü konusunda bir görüş bildirmemiştir.

Âsım kırâatının Hafs rivayetinde dört yerde sekte gelmiştir:

Birincisi: Kehf sûresinde geçen “عَوَجًا”⁵⁵³ kelimesi ile “قَيْمًا”⁵⁵⁴ kelimesi arasında yapılan sektedir. Burada sekte, tenvînin elif üzere kalpedilmesiye elif üzerine medd-i tabîi olarak yapılır.⁵⁵⁵

Sektenin yapılma nedeni ise, “قَيْمًا” kelimesinin “عَوَجًا” kelimesinin sıfatı olarak anlaşılma ihtimali ve bu nedenle nazm-ı celîlin yanlış anlaşılmasına yardım içindir.⁵⁵⁶ “عَوَجًا” kelimesi ayet sonu olduğu için vakf evlâ sekte câizdir.⁵⁵⁷

İkincisi: Yâsîn sûresinde geçen “مِنْ مَرْقَدِنَا”⁵⁵⁸ kelimesi ile “هَذَا” kelimesi arasında vasl ile okunduğu zaman yapılan sektedir. Burada sekte elif üzerine medd-i tabîi olarak yapılır.⁵⁵⁹

⁵⁴⁸ Aşıkutlu, Mehmet Rüşdi, “Tayyibe metni ve Elfâz Manası”, (Osmanlıca teksir notları), İstanbul, ty., s. 44.

⁵⁴⁹ Mar’âşî, “Cühdü’l-Mukill”, s. 141.

⁵⁵⁰ Kehf Sûresi, 18/1.

⁵⁵¹ en-Necm Sûresi, 53/26.

⁵⁵² Karaçam, İsmail, “Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri...”, s. 347; Temel, Nihat, “Kur’ân Kırâatında Vakf ve İbtida”, s. 57.

⁵⁵³ Kehf Sûresi, 18/1.

⁵⁵⁴ Kehf Sûresi, 18/2.

⁵⁵⁵ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 55.

⁵⁵⁶ Benna, “İthâfu Fûdalâi’l Beşer bi’l Kırâati’l-Erbeati’l-Âşer”, s. 42;

⁵⁵⁷ Karaçam, İsmail, “Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri...”, s. 347

⁵⁵⁸ Yâsîn Sûresi 36/52.

⁵⁵⁹ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 55.

Sektenin yapılma nedeni, yine nazm- 1 celîlin doğru anlaşılmasına yardım içindir. Çünkü “مَنْ مَرَقِدْنَا” lafzına kadar kâfirlerin sözü, sonrasında ise mü'minler ya da meleklerin sözü başlamaktadır. Bu nedenle, iki sözün birbirinden ayrılması için yapılmıştır.⁵⁶⁰ Birinci kelime üzerinde lafız ve mânâ tamamlandığı için en kuvvetli secâvend alâmeti olan م/mîm, yani vakf-ı lâzim konulmuştur. Bu itibarla vakf evlâ, sekte câizdir. Diğer kırâatlarda, burada sekte yoktur.⁵⁶¹

Üçüncüsü: el- Kıyâme sûresinde geçen “وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ”⁵⁶² lafzında ki “من” ile “راق” kelimeleri arasındadır. Sekte, ن/nûn harfi üzerinde, nefes almaksızın kısa bir süre sesin kesilmesiyle yapılır.⁵⁶³

Sektenin yapılma nedeni ise, sâkin ن/nûn'dan sonra gelen ر/ra harfi, iki kelime arasında idğâma sebebiyet vermektedir. Bunun sonucunda ise “çorbacı” anlamına gelen “مَرَّاقٍ” kelimesi çıkmaktadır. Sekte burada idğâmı ve dolayısıyla mânânın değişmesini önlemektedir. Bu iki kelime arasında vakf yapmak mümkün olmadığı için sekte yapmak vâcib hükmündedir.⁵⁶⁴ Fakat bu gerekçe zayıftır. Zirâ birçok kırâat imamı idğamlı okumuştur.

Dördüncüsü: Mütaffifin sûresinde geçen “بَلِّ رَانَ”⁵⁶⁵ lafzındaki “بَلِّ” ve “رَانَ” kelimeleri arasında yapılan sektedir. Sekte, ل/lâm harfi üzerinde, nefes almaksızın kısa bir süre sesin kesilmesiyle yapılır.⁵⁶⁶

Sektenin yapılma nedeni ise, ل/lâm harfinden sonra gelen ر/ra harfi, iki kelime arasında idğâma sebebiyet vermektedir. Bunun sonucunda ise “küpçü” anlamına gelen “بِرَّانٍ” kelimesi çıkmaktadır. Sekte burada idğâmı ve dolayısıyla mânânın değişmesini önlemektedir. Bu iki kelime arasında vakf yapmak mümkün olmadığı için sekte yapmak vâcib hükmündedir.⁵⁶⁷ Fakat bu gerekçe de zayıftır. Zirâ birçok kırâat imamı idğamlı okumuştur.

⁵⁶⁰ Zerkeşi, “*el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*”, Beyrut, 1391, c. I, s. 345.

⁵⁶¹ ed-Dâni, “*et-Teyisîr*”, s. 142; bennâ, “*İthâfu Fûdalâi'l Beşer bi'l Kırâati'l-Erbeati'l-Âşer*”, s. 129.

⁵⁶² el-Kıyâme Sûresi, 75/27.

⁵⁶³ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 55.

⁵⁶⁴ Temel, Nihat, “*Kur'ân Kırâatında Vakf ve İbtida*”, s. 59.

⁵⁶⁵ Mütaffifin Sûresi, 83/14.

⁵⁶⁶ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 55.

⁵⁶⁷ Temel, Nihat, “*Kur'ân Kırâatında Vakf ve İbtida*”, s. 60.

2.3.4.23. Ha-i Sekt

Kur'ân-ı Kerîm de dokuz farklı ayette geçen, yedi kelimenin son harflerini muhafaza etmek amacıyla eklenen sâkin *hâ* harfine *hâ-i sekt* denir.⁵⁶⁸ Kırâat imamları nezdinde vakf halinde *hâ-i sekt*lerin isbatı müttefekun aleyhtir.⁵⁶⁹ Vasıl halinde ise kırâat imamlarının uygulamaları farklılık arz etmektedir. Bazı kurrâ *hâ-i sekt* isbat etmiştir.⁵⁷⁰ Bazı kurrâ ise sadece “*كُتَابِيَّةٌ*”⁵⁷¹ ve “*جَسَائِيَّةٌ*”⁵⁷² kelimelerinde *hâ-i sekt* isbat etmişlerdir.⁵⁷³ Âsım kırâatında ise bu yedi kelimenin hepsinde *hâ-i sekt* isbat edilerek tilavet edilir.⁵⁷⁴ Bu kelimeler şunlardır:

- 1- Bakara Sûresi 259. ayetinde geçen “*لَمْ يَنْسَنَّهُ*”⁵⁷⁵ kelimesi.
- 2- En'am sûresi 9. ayetinde geçen “*اِقْتِدَهُ*”⁵⁷⁶ kelimesi.
- 3- Hakka sûresinde 19 ve 25. ayetleri olmak üzere iki yerde geçen “*كُتَابِيَّةٌ*”⁵⁷⁷ kelimesi.
- 4- Hakka sûresinde 20 ve 26. ayetler olmak üzere iki yerde geçen “*جَسَائِيَّةٌ*”⁵⁷⁸ kelimesi.
- 5- Hakka sûresinde 28. ayette geçen “*مَالِيَّةٌ*”⁵⁷⁹ kelimesi.
- 6- Hakka sûresinde 29. ayette geçen “*سُلْطَانِيَّةٌ*”⁵⁸⁰ kelimesi.
- 7- Kâria sûresinde 10. ayette geçen “*مَا هِيَ*”⁵⁸¹ kelimesidir.

⁵⁶⁸ Abdülbakî, Muhammed Fuâd, “*el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*”, İstanbul, 1984, c. II, s. 813.

⁵⁶⁹ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 55.

⁵⁷⁰ Dâni, *et-Teyisîr*”, s. 82; İbnü'l-Cezerî, “*Takrîbü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*”, Thk. İbrâhîm Atve, Mısır, 1381, s. 79.

⁵⁷¹ el-Hakka Sûresi, 69/19-25.

⁵⁷² el-Hakka Sûresi, 69/20-26.

⁵⁷³ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 56.

⁵⁷⁴ Dâni, *et-Teyisîr*”, s. 82; İbnü'l-Cezerî, “*Takrîbü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*”, s. 79; Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 56.

⁵⁷⁵ Bakara Sûresi, 2/259.

⁵⁷⁶ En'am Sûresi, 6/90.

⁵⁷⁷ el-Hakka Sûresi, 69/19-25.

⁵⁷⁸ el-Hakka Sûresi, 69/20-26.

⁵⁷⁹ el-Hakka Sûresi, 69/28.

⁵⁸⁰ el-Hakka Sûresi, 69/29.

⁵⁸¹ Kâria Sûresi, 101/10.

2.3.4.24. Sükûn, Hareke ve İhtilâs Konusunda Görüşleri

Hamza Efendi, mezkûr kavramları kısa ve öz olarak tariflerini yapar ve hemen akabinde Cezerî'nin, o kavramla ilgili okuyucuların, yapması veya yapmaması gerekenlerden bahseden beyitlerini zikreder ve açıklama kabiliinde Cezerî'nin verdiği örnekler üzerinde durur. Konuyu, yine yapılan yanlışlar üzerinden lâhn kavramı ve lâhndan kurtulma yollarıyla tamamlar.

Sükûn:

Hamza Efendiye göre sükûn, harekesi olmayan harfe denir. İsmail KARAÇAM sükûn ile sâkinin anlam itibariyle karıştığını bahsederek Burdur umumi kütüphanesi 121 numaralı arşivde kayıtlı *Şerh-i Tecvîd* adlı eserden yararlanarak bu iki kavram arasındaki farkı şöyle açıklar: “Harekesi olmayan her harf, sükûn değildir. Ancak sâkindir. Şu kadar var ki, sâkin murad edilipte, sükûnun söylenmiş olması, onun lâzımî ile tefsiri kabilindedir. Yoksa sükûn zikredilip, sâkin kastedilmekle, bu manaca sükûnu, lazım ve ârıza olarak ayırmak doğru olmazdı.”⁵⁸²

Hamza Efendi sükûnun tarifini yaptıktan sonra, İbnü'l-Cezerî'nin sükûn konusundaki beyitlerini zikrederek, bu beyitleri açıklama kabiliinde, sükûnun telaffuzundaki hatalardan bahseder.

Sükûnları güzelce edâ etmek lazımdır. ل/lâm harfinde, أَزْرَأْنَا، ظَلَّلْنَا، جَعَلْنَا misallerinde yaptıkları gibi, idğâm, ihfâ, kalkale, sekte etmekten, فَا/fâ harfinde أَفْوَجَا örneğinde olduğu gibi idğâm, kalkale, sekte etmekten ve اُنْعَمْتَ الْمَغْضُوبِ اُنْعَمْتَ misallerinde de sükûnu tamamlamadan hareke çıkarmak, ya da izhâr yapmak için, sükûn üzerinde sekte yapmaktan kaçınmak lazımdır.⁵⁸³

Hareke:

Sükûnun zıddıdır.⁵⁸⁴ “Hafiflik”, “kımıldatmak”, “hareket ettirmek” gibi anlamlara gelir.⁵⁸⁵

⁵⁸² Temel, Nihat, “*Kırâat ve Tecvîd İstılahları*”, s. 150.

⁵⁸³ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 56.

⁵⁸⁴ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 56.

Arapçada harfler hareke veya sükûn almak zorundadır. Harekeli harfe müteharrik, harekesiz olana sâkin denir.⁵⁸⁶

Kur'ân-ı Kerîm tilavet edilirken, tilavetin doğruluğu, harfin harekesinin doğru edilip edilmediğine bağlıdır. Çünkü harekenin eksikliği veya yanlışlığı aynı şekilde harfe yansır. Böyle okuyuşlar, Mekkî'nin ifadesiyle lâhn-ı celî'den daha kötüdür.⁵⁸⁷ Hamza Efendi bu bağlamda, şu hatırlatmalarda bulunur. Harekenin telaffuzunu güzelce edâ edip, harekeyi uzatmadan okumak gerekir. İhtilâsın câiz olmadığı yerlerde ve özellikle iki ötre harekenin veya iki esre harekenin, mütecâvir oldukarı yerlerde ikinci harekeyi ihtilâs ile edâ etmemek gerekir.⁵⁸⁸ «الْحُبْكُ»⁵⁸⁹ «والابل»⁵⁹⁰

İhtilâs

Lügatta “çabuk kapmak” anlamına gelir.⁵⁹¹ Bir tecvîd terimi olarak ihtilâs, harfin çoğunu edâ edip, azını gidermektir.⁵⁹² Başka bir ifadeyle ihtilâs, harekenin üçte ikisini telaffuz edip üçte birini bırakmaktır.⁵⁹³

Bu konuda dikkat edilmesi gereken hususlara Hamza Efendi dikkat çekerek lâhnden kurtulmanın yollarından bahsetmiştir. Biz de bu izahlara kısaca dikkat çekmek istiyoruz.

Fetha harekeli bir harften sonra, sâkin يا/yâ geldiğinde يَيْنٌ عَلَيْهِ gibi, fethayı kesreye imâle gibi okumaktan kaçınmak lazımdır. Yine fetha harekeli harfi, uzatıp imâle olunan elif tevellüt ettirmekten sakınmak gerekir. Özellikle نَوْمٌ عَقْبِيهِ gibi kelimelerin vakf hallerinde yaptıkları hatalar gibi.⁵⁹⁴ Fetha harekeyi, zammeye, kesre harekeyi, fethaya meylettirmekten, işmâm câiz olmayan yerde kesre harekeyi ötre

⁵⁸⁵ Temel, Nihat, “Kırâat ve Tecvîd İstilahları”, s. 71.

⁵⁸⁶ Karaçam, İsmail, “Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri...”, s. 227.

⁵⁸⁷ Mekkî, “Nihayeti'l-Kavli'l-Müfid”, s. 23.

⁵⁸⁸ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 56.

⁵⁸⁹ Zariyât Sûresi, 51/7.

⁵⁹⁰ En'am Sûresi, 6/144; Ğaşiye Sûresi, 88/17.

⁵⁹¹ Temel, Nihat, “Kırâat ve Tecvîd İstilahları”, s. 91.

⁵⁹² Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 56.

⁵⁹³ Temel, Nihat, “Kırâat ve Tecvîd İstilahları”, s. 91.

⁵⁹⁴ Hamza Efendi, “Edâiyye”, s. 57.

harekeye karıştırarak okumamak gerekir.⁵⁹⁵ خَلَقَ, اهْدِنَا, الرَّجِيمِ örneklerinde yaptıkları gibi.⁵⁹⁶

Sonuç olarak harf ve sükûnların edâsında, mahzûrattan ve lâhnden kaçmak lazımdır. Bunun yolu da, yukarıda zikredilen mahreçleri ve sıfatları bir cevher gibi ezberleyip, Kur'ân-ı Kerîm okumalı, çeneyi ve savtı yumuşatıp dili harflerin söylenişlerine alıştırmalı ve meleke kesbedinceye kadar yetkin hocalardan edâyı tahsil edip her harfi ziyâdesiz ve noksansız hakkını ve müstahakkını vermelidir.⁵⁹⁷

2.3.4.25. Vakf Konusunda Görüşleri

Hamza Efendi tecvidin tarifini yaparak vakf konusuna giriş yapmış, eserin genelinde yaptığı üzere yine Cezerî'nin beyitleri üzerinden görüşlerini savunmuştur.

Vakf ve ibtida Kur'ân-ı Kerim tilaveti bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü kırâat esnasında vakfedilecek ve tekrar kırâata başlanacak yer lafız-mana ilişkisini bozmamak adına kırâatın olmazsa olmazlarından. Vakf ve ibtida konusu tecvîd kitaplarında müstakil bir konu olarak incelenmektedir.

Tecvîd, “ج - و - د” kökünden “تفعيل” vezninde bir mastardır. Sözlükte, “bir şeyi güzel yapmak”, “süslemek”, manalarına gelmektedir.⁵⁹⁸ Tecvîd ilminde ise birbirine yakın birçok tarif yapılmıştır.⁵⁹⁹ Tecvîd ilminin hükmü ise, Allah Teâlâ, Müzzemmil sûresinde “وَرَتَّلْنَا” ve Furkân sûresinde “وَرَتَّلْنَا”⁶⁰⁰ ve Furkân sûresinde “وَرَتَّلْنَا”⁶⁰¹ buyurdu. Bu ayeti kerimelerdeki emri, Tecvîd-i Kur'ân'ın her erkek ve kadına farz olduğunun delili olarak kabul etmek mümkündür. Ayeti kerimede geçen tertîl kelimesi Hz. Ali (ra)'ye sorulunca, “تَجْوِيدُ الْحُرُفِ وَ مَعْرِفَةُ”⁶⁰² : Tertîl, harfleri düzgün kılmak ve vakfları/durulacak yerleri bilmektir.” cevabını vermiştir. Tecvîdü'l-Hurûftan maksat, harflerin herbirini mahreçlerinden

⁵⁹⁵ İsmâmın bir türü de harekelerin karışmasıyla elde edilen işmâmdır. Kisâi kırâatında, kesre harekeye, ötre hareketin karıştırılmasıyla meydana gelir. غِيضٌ, قِيلَ, جِيءَ örneklerinde olduğu gibi. *Cühdü'l-Mukill* Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 57. (Ta'likât bölümü, nr.2.)

⁵⁹⁶ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 57.

⁵⁹⁷ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 57.

⁵⁹⁸ İbnü'l-Cezerî Ahmed b. Muhammed, “*et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd*”, tah. Ğanim Kaddûrî Hamed, Beyrut, 1407/1986, s. 59.

⁵⁹⁹ Atiyye Kâbil Nasr, “*Ġâyetü'l-Mürîd fî İlmi't-Tecvîd*”, Riyad, 1409, s. 37.

⁶⁰⁰ Müzzemmil Sûresi, 73/4.

⁶⁰¹ Furkân Sûresi, 25/32.

sıfatlarıyla tekellüfsüz edâ eylemekten ibarettir.⁶⁰² Vakf ise, Hamza Efendi'ye göre: *الْوَقْفُ عِبَارَةٌ عَنِ الْقَطْعِ الصَّوْتِ عَلَى الْكَلِمَةِ زَمَانًا يُنْفَسُ فِيهِ عَادَةً بِنِيَّةِ اسْتِئْثَانِ الْفَرَاءَةِ* : Nefes alıp sesi kesmek”⁶⁰³ İbnü'l-Cezeri'ye göre, *قَطَعَ الصَّوْتِ عَلَى الْكَلِمَةِ زَمَانًا يُنْفَسُ فِيهِ عَادَةً بِنِيَّةِ اسْتِئْثَانِ الْفَرَاءَةِ* : Vakf, genellikle kırâate tekrar başlamak niyetiyle bir kelime üzerinde durmak yoluyla nefes alacak kadarlık bir süre sesi kesmekten ibarettir.”⁶⁰⁴ Fakat bu tarifte geçen vakf vacip değildir. Zira İbnü'l-Cezerî *كُرْ'أَنُ*'da üzerinde durulması vacip olan hiçbir vakf yoktur.” buyurmaktadır.⁶⁰⁵ Yani *كُرْ'أَنُ*'da kârînin, terkederek günahkâr olacağı, vacip olan hiçbir vakf yeri yoktur. Fakat kurrâların, işaret ettikleri yerlerde, vakf vaciptir dedikleri vacip, ıstılahi manadadır. Hatta *كُرْ'أَنُ*-ı Kerîm'in evvelinden sonuna varıncaya kadar kelimeleri vaslederek okumak câizdir. Çünkü İbnü'l-Cezerî yukarıdaki beytin devamında *وَلَا حَرَمَ غَيْرُ مَالِهِ سَبَبٌ* : kasdî bir sebep olmaksızın üzerinde durulması haram olan bir vakf yoktur.” buyurmaktadır.⁶⁰⁶ Kırâatta kurrânın vakf yapmamakla, haram işleyip günahkâr olacağı hiçbir vakf yoktur. Lâkin, Mevlâ'nın muradı ilahîsine muhalif olacak şekilde hiçbir zaruret olmaksızın kasten vakfetmek haramdır. *إِنَّ كَفَرْتُ*,⁶⁰⁷ *مَا مِنْ إِلَهٍ*,⁶⁰⁸ kelimelerinde yapılan yanlış vakflar gibi. Bu yerlerde sehven veya zayıf nefes sebebiyle, kırâata mâni olan sebepler için vakfta bir beis yoktur. Mezkûr yerlerde kırâata tekrar başlamak için mevkufun aleyh olan kelime üzerinden başlamak gerekir. Vakfedilen kelimenin sonrasında, ibtida etmek haramdır.⁶⁰⁹

2.3.4.26. Vakfın Kısımları

Vakfin yapılması farklı sebeplere dayanmaktadır. Âlimlerimiz vakf türlerini farklı kriterlere tabi tutarak vakfı sınıflandırmışlardır. Bunlardan birincisi, vakfa yol açan sebep bakımından vakfı sınıflandırılması, ikincisi ise, lafız mana ilişkisi bakımından vakfin sınıflandırılmasıdır. Hamza Efendi böyle bir ayrıma gitmeksizin vakfları dört kısma ayırarak incelemiştir.

⁶⁰² Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 69.

⁶⁰³ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 53.

⁶⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr*”, c. I, s. 333.

⁶⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, “*Mukaddimetü'l-Cezeriyye*”, s. 5; Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 69.

⁶⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, “*Mukaddimetü'l-Cezeriyye*”, s. 5; Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 69.

⁶⁰⁷ Âli İmrân Sûresi, 3/62.

⁶⁰⁸ İbrâhîm Sûresi, 14/22.

⁶⁰⁹ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 69.

2.3.4.26.1. Vakf-ı İztırâî

Kur'ân-ı Kerîm tilavet edilirken, herhangi zorunlu bir sebepten dolayı yapılan vakftır. Başka bir ifadeyle, vakfedilen yerin, sonrasıyla lafız ve mana bakımından tamam olmadan yapılan vakftır.⁶¹⁰ Zorunlu nedenler dışında yapılması çirkin görülmüştür. Muzâf, fiil, mübteda, üzerlerine vakf, fâil ile mef'ul arasına, söz ile söyleyen (مقول ile قول) arasına yapılan vakflar gibi.⁶¹¹ Bu yerlerde, zorunlu hallerde vakfedilmesi caiz olarak görülmüşse de, tekrar tilavete, mananın tamamlanması bakımından, cümle başından yapılması uygun görülmüştür.⁶¹²

2.3.4.26.2. Vakf-ı Hasen

Vakfedilen yerin kendisinden sonrasıyla söz ve mana bakımından ilişkisi kalmasa da lafzen bağlantısının devam ettiği vakflardır.⁶¹³ Sıfat ile mevsuf arasında, bedel ile mübdelün minh arasında yapılan vakflar gibi. Sıfat ile mevsuf arasına örnek verecek olursak “الْحَمْدُ لِلَّهِ”⁶¹⁴ lafzında yapılan vakf örnek olarak gösterilebilir. Bu lafzın sonrasında gelen “رَبِّ الْعَالَمِينَ”⁶¹⁵ lafzı ile arasında sıfat-mevsuf ilişkisi olduğu için lafız ilişkisi devam etmektedir. Bedel ile mübdelün minh arasına örnek vermek gerekirse, yine Fatiha sûresinde geçen “صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ”⁶¹⁶ lafzından sonra gelen “غَيْرَ” kelimesi “الَّذِينَ” kelimesinden bedel olmaktadır. Lafzî ilişki devam etmektedir.⁶¹⁷

Vakf-ı ıztırâî ile vakf-ı hasende vakfedilen yerlerin sonrasında gelen kelime, ayet başı ise ayet başındaki kelime ile tilavete tekrar başlanır. Ayet başı değiller ise kendilerinden önce ile ibtidâ olunur.⁶¹⁸

⁶¹⁰ İbnü'l-Cezerî, “*en-Neşr*”, c. 1, s. 226; Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 70.

⁶¹¹ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 70.

⁶¹² Temel, Nihat, “*Kur'ân Kırâatında Vakf ve İbtida*”, s. 63.

⁶¹³ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 70.

⁶¹⁴ Fatiha Sûresi, 1/1.

⁶¹⁵ Fatiha Sûresi, 1/1.

⁶¹⁶ Fatiha Sûresi, 1/7.

⁶¹⁷ Temel, Nihat, “*Kur'ân Kırâatında Vakf ve İbtida*”, s. 63.

⁶¹⁸ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 70.

2.3.4.26.3. Vakf-ı Kâfi

Mana tamam olupta, kendinden sonra gelen lafızla ilgisi olan vakflardır. Bakara sûresinde ki “وَمِمَّا زَرَفْنَا لَهُمُ الْيُتْفُونَ”⁶¹⁹ lafzı üzerinde yapılan vakflar buna örnektir.⁶²⁰ Kendisinden sonra gelen lafız ile ilgisi, lafzî olursa vakf-i kâfi, mânevî ilgisi olursa vakf-ı hasen olduğu yönünde görüş bildirenlerde olmuştur.⁶²¹ Vakf-ı kâfi hükmünde olan yerlerde vakf yapıldığı takdirde geriden alınmaksızın, kırâata kalınan yerden başlanması daha uygun görülmüştür.⁶²²

2.3.4.26.4. Vakf-ı Tam

Mana tamam olup, kendisinden sonrasıyla gerek lafzen, gerek mânâ bakımından alakası olmayan vakflardır. “وَجَعَلُوا أَعْرَءَ أَهْلِهَا آذْلَهُ”⁶²³ “وَالَّذِينَ هُمْ الْمُفْلِحُونَ”⁶²⁴ misallerinde yapılan vakflar bu vakf hükmündedir. Bu vakf hükmünde olan yerlerde vakf edilirse tilavete kalınan yerden başlanır.⁶²⁵

2.3.4.27. Vakf İşaretleri (Secâvendler)

Hamza Efendi, Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî (ö. 560/1165)'nin *'İlelü'l-Vukûf* isimli eserinde (لا - ص - ز - ج - ط - م) harfleriye sistemleştirilmiş⁶²⁶ olan secâvendlerden لا hariç diğer beş işaret ile konuyu açıklamıştır.

2.3.4.27.1. Vakf-ı Lâzım

Mutlaka durulması gereken, durulmadığında mânânın değiştiği ve çirkin olduğu vakf alametidir. Alameti م/mîm'dir.⁶²⁷

⁶¹⁹ Bakara Sûresi, 2/3.

⁶²⁰ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 70.

⁶²¹ Dâni, “*el-Müktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*”, tah. Yusuf Abdurrahman el-Maraşlı, Beyrut, 1404/1984, s. 143.

⁶²² Temel, Nihat, “*Kur'ân Kırâatında Vakf ve İbtida*”, s. 67.

⁶²³ Bakara Sûresi, 2/5.

⁶²⁴ Neml Sûresi, 27/34.

⁶²⁵ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 70-71.

⁶²⁶ Temel, Nihat, “*Kur'ân Kırâatında Vakf ve İbtida*”, s. 271.

⁶²⁷ Hamza Efendi, “*Edâiyye*”, s. 71.

2.3.4.27.2. Vakf-ı Mutlak

Mânânın tamam olduğunu yerlerde bulunur. Vakfetmek evlâ, vasletmek câizdir.⁶²⁸ Vakfedilen yerlerin sonrasından ibtida olunur. Alameti ط/tâ harfidir.⁶²⁹

2.3.4.27.3. Vakf-ı Câiz

Alameti ج/cîm harfidir. Bu harfin olduğu yerde vakfetmeyi de vasletmeyi de cezbeden sebepler bulunduğu için her ikisinde câizdir. Fakat vakf evlâ vasl câizdir.⁶³⁰

2.3.4.27.4. Vakf-ı Mücevvez

Vasletmek vakfetmekten evlâdır. Alameti ز/zây harfidir. Durulunca geiden alınmaz.⁶³¹

2.3.4.27.5. Vakf-ı Murahhas

Alameti ص/sâd harfidir.⁶³² Uzun ayetlerde veya zorunlu hallerde durulabilecek yerlere konulan secâvenddir. Vasl evlâ, vakf câizdir. Vakfedildikten sonra geriden alınmaz.⁶³³

Sonuç olarak, Kur'ân tilâvetinde kârî, vakf-ı kabîhten ve sözü edilen yanlış kullanımlardan berî olabilmesi için, bu beş mertebeyi bilip, o yerlerde vakfetmesi gerekmektedir.⁶³⁴

2.3.4.28. Kur'ân-ı Kerîm'i Okuyuş Şekilleri Konusunda Görüşleri

Kırâatı seb' ve kırâatı aşere imamlarının tilavette hız bakımından üç usulü vardır. Bunlar, tahkik, tedvir ve hadrdır.⁶³⁵

⁶²⁸ Çetin, Abdurrahman, "Kur'ân Okuma Esasları", s. 272.

⁶²⁹ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 71.

⁶³⁰ Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahman, "el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân", , c. I, s. 84; Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 71.

⁶³¹ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 71; Sarı, Mehmet Ali, "Kur'ân'ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları", İstanbul, 2000, s. 103.

⁶³² Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 71.

⁶³³ Sarı, Mehmet Ali, "Kur'ân'ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları", s. 103.

⁶³⁴ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 71.

⁶³⁵ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 72.

1- Tahkîk:

Kur'ân tilavetinin hız bakımından en yavaş uygulanış şeklidir. Kırâatta teenni ederek her harfe ziyâdesiz veya noksansız hakkını vermektir. Bu usûl Âsım, Hamze ve Verş'in tercihi olan okuyuştur.⁶³⁶ Hamza Efendi bu okuyuş usulünü tertîl olarak isimlendirmişse de tertîl, "Kur'ân-ı tane tane ve en güzel şekilde okumak" şeklinde tarif edilmiştir. İbnü'l Cezerî tertîlin tahkikten biraz daha hızlı olduğunu söyler. Bu yönüyle bakıldığında her tahkik tertîl ise de, her tertîl tahkik değildir.⁶³⁷ Tahkik usulü okuyuşta tâlim amacı, tertîl usulünde ise tefekkür amacı vardır.⁶³⁸

2- Tedvîr:

Tahkîk ile hadr arasında orta okuyuştur. Bu usûl, İbn Âmir, Âsım, Kisâî, ve Halefû'l-Âşîr'in tercihleridir.⁶³⁹

3- Hadr:

İbn Kesîr, Ebû Amr, Kâlûn, Ebû Ca'fer ve Ya'kub'un tercihi olan okuyuş usûlüdür. Tecvîd kaidelerine uyarak Kur'ân-ı en hızlı şekilde okumaktır.⁶⁴⁰ Hafs'tan hadr okuyuş ta rivayet edilmiştir.⁶⁴¹ Hadrden daha süratli okuyuş şekli herzemedir. Bu okuyuş haramdır.⁶⁴²

Hadr kırâatında, lafzı ve harfleri tağyirden, harfî harfe katmaktan, ihfâdan, harfî meddin meddini giderip kesik bırakmaktan, yanyana gelen aynı iki harekede ihtilâs yapmaktan kaçınılmalıdır.⁶⁴³

Yukarıda zikredilen üç usul ile kırâat câizdir. Fakat tedvir ehli edâ nezdinde tercih edilmiştir.⁶⁴⁴

⁶³⁶ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 72.

⁶³⁷ İbnü'l-Cezerî, "en-Neşr", c. I, s. 206.

⁶³⁸ Dâni, "et-Tahtîd", s. 72.

⁶³⁹ İbnü'l-Cezerî, "en-Neşr", c. I, s. 207; Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 72.

⁶⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, "en-Neşr", c. I, s. 207; Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 72.

⁶⁴¹ Sarı, Mehmet Ali, "İmam Âsım ve Âsım Kırâatı", İstanbul, 1970, s. 62.

⁶⁴² Sağman, Ali Rıza, "Sağman Tecvîdi", İstanbul, 1955, s. 11.

⁶⁴³ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 72.

⁶⁴⁴ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 72.

2.3.4.29. Lâhn Konusunda Görüşleri

Farklı manalara gelen lâhn, Kur'ân-ı Kerîm'i, tecvîd kurallarına riâyet etmeden okumaktır.⁶⁴⁵ Ehli edâ nezdinde lâhn iki çeşittir. Biri lâhn-i celî, diğeri ise lâhn-i hafî'dir.⁶⁴⁶

1- Lâhn-i Celî:

Harflerin zât ve lâzımî sıfatlarında yapılan hatalardır. Üç şekilde karşımıza çıkar. Bunlar: Harfte, harekede ve sükûnda hata etmektir. Bu tür hatalar dinleyenin çoğu tarafından farkedildiği için açık hata anlamında lâhn-i celî denmiştir.⁶⁴⁷

a- Harfte Yapılan Hata:

Gerek mânâda değişiklik olsun gerek olmasın, harfte hata, harfin zâtını veya lâzımî sıfatını tebdil etmek ya da harf ziyâde etmektir. Kalkale yaparken hemze ziyade etmek gibi. Ya da harfte noksanlık meydana getirmektir. Medd-i tabîleri terketmek gibi.⁶⁴⁸

b- Harekede Yapılan Hata:

Bir harekeyi diğeri bir harekeye veya sükûna tebdil etmektir. "الْحَمْدُ لِلَّهِ"⁶⁴⁹ kelimesini "الْحَمْدُ لِلَّهِ" şeklinde okumak harekede yapılan hatadır.⁶⁵⁰

c- Sükûnda Yapılan Hata:

Sükûnu harekeye tebdil etmektir. "لَمْ يَلِدْ"⁶⁵¹ lafzını "لَمْ يَلِدْ" şeklinde okumak gibi.⁶⁵²

⁶⁴⁵ Çetin, Abdurrahman, "Kur'ân Okuma Esasları", s. 349.

⁶⁴⁶ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 74-75.

⁶⁴⁷ Çetin, Abdurrahman, "Kur'ân Okuma Esasları", s. 349.

⁶⁴⁸ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 75.

⁶⁴⁹ Fatıha Sûresi, 1/1.

⁶⁵⁰ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 75.

⁶⁵¹ İhlâs Sûresi, 112/3.

⁶⁵² Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 75.

Hükmü: Yukarıda zikredilen hatalardan, hangisi olursa olsun, gerek manayı değiştirsin gerek değiştirmesin, bu lâhn haramdır. Bu hatadan kurtulacak kadar tecvide riayet, her kâri üzerine farzdır.⁶⁵³

2- Lâhn-i Hafî:

Harflerin ârızî sıfatlarında yapılan hatalar ki bu da iki çeşit olarak karşımıza çıkar.⁶⁵⁴ Bu hatalar herkes tarafından farkedilmeyen, biraz olsun tecvîd bilgisi olanların fark edebileceği hatalar olduğu için bu isimle zikredilmiştir.

- a) Tecvîd uygulamalarında yapılan hatalardır. Mesela ihfa, idğâm, izhâr, iklâbı terketmek bu gruba girer. Medd-i lâzım ve vâcibi kasr etmekte bu gruptadır. Fakat medd-i munfasıllarda kasr câizdir. Lakin bazı yerlere kasr bazı yerlerde med mekruhtur. Medleri beş elif miktarından fazla uzatmak câiz değil, bidattir. Fetha sesi telaffuz ederken ağzı tabiatından fazla açmak mekruhtur.
- b) $\mathcal{J}$ /râ harfindeki tekrar sıfatında, $\mathcal{N}$ /nûn ve $\mathcal{M}$ /mîm harflerinde ki ğunne sıfatında ifrat ve tefrite kaçmak, lafzâ-i celâlin $\mathcal{J}$ /lâm harfini ince okunması gereken yerde kalın, kalın okunması gereken yerde ince okumak bu gruba girer.⁶⁵⁵

Hükmü: Birinci grupta zikredilen hatalar tahrîmen mekruhtur. Bu lâhnden kurtulacak kadar tecvide riayet vaciptir. İkinci grupta yapılan hatalar ise tenzîhen mekruh olup bu lâhnden kurtulacak kadar tecvide riayet müstehaptır.⁶⁵⁶

Sonuç olarak, Kur'ân-ı Kerîm'i hatadan uzak okumak için tecvîdin öğrenilmesi ve kurallarına göre Kur'ân'ın, tilavet edilmesi gerekmektedir.⁶⁵⁷

⁶⁵³ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 75.

⁶⁵⁴ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 75.

⁶⁵⁵ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 75.

⁶⁵⁶ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 75-76.

⁶⁵⁷ Hamza Efendi, "Edâiyye", s. 76.

SONUÇ

Hamza Efendi, Osmanlı Devletinin yselme döneminde yaşamış bir limdir. Eserleri başlığı altında da görüldüğü üzere kendisine atfedilen bir çok eser ve yine eserlerine yazılan şerhler mevcuttur.

Hamza Efendi sadece dini alanda değil, farklı alanlarda da eserler vermiştir. *Hşiyeye al Hâşiyeti Mir Ebi'l-Feth ale'l-dabi'l-Adudiyeye* isimli eseri mantık alanında, namaz vakilerini gösteren bir eser olan *Rznme* ve yine *Mukantarar* isimli eserler astronomi alanında telif etmiş olduğu eserlerdir. Bu da bize müellifimizin bu alanlarda da bilgi sahibi olduğunu gösterir.

Tecvîd-i Edâiyye, gerek Hamza Efendi'nin yařadđđı dönemde medreselerde, gerek kendinden sonra ve hatta günümüzde, bu ilme dair kaleme alınan eserlerin hemen hemen hepsinde sözü edilen ve kendisinden yararlanan bir eserdir. Hamza Efendi eserini kaleme alırken birçok kaynaktan faydalanmıştır. Kendi görüşünü belirtmiş, farklı kaynaklardan da nakiller yapmıştır. Bu kaynakların en başında talebesi olan Saçaklızâde'nin yazmış olduğu, *Cühdü'l-Mukill* isimli eser ve yine bu esere Saçaklızâde'nin kendi yazdđđı şerh olan *Beyân-ı Cühdü'l-Mukill* gelmektedir.

Hamza Efendi'nin kırâat ilminde de söz sahibi olduğu görülmektedir. *Kitb fî ilmi't-Tecvîd* isimli eserinde, kırâat imamlarının bazı özel kelimelerde yaptđđı iskân, imâle, beyne, idđâm gibi uygulamaları kelime kelime tablo halinde göstermiştir. Kırâat imamları ve ravilerden söz ederken yedi kırâat imamından çokça bahsetmiş olsa da on kırâat imamının uygulamalarına yer verir.

Harflerin mahreçleri konusunda, farklı görüşlerin olduğunu belirtir. Fakat ekser ulemanın görüşlerini benimseyerek, mahreçlerin sayısının on yedi olduğunu kabul eder. İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sinden deliller getirerek kendi görüşünü destekler. Mahreçlerin tam manasıyla anlaşılabilmesi için, mahreci murad edilen kelimenin, sâkin kılımp evveline bir hemze getirilerek telaffuz edilmesi, bu sayede harfn mahrecinin öğrenilebileceğini söyler.

Gerek namaz içinde gerek namaz dışında kırâat ederken nefesin çoğu dışarı çıkartılır. Nefes içeride tutularak kırâat edilmesi zordur. Her iki surette de tashih-i hurûf bilinmeden ve harfler işitilmeden yapılan kırâatlar sıhhatli değildir. Bu şekilde okunan kırâat ile namaz câiz değildir. Bu açıklamalar O'nun nefes kontrolü konusunda da bilgi sahibi olduğunu gösterir.

Hamza Efendi idğâm bahsini anlatırken talebesi Saçaklızâde başta olmak üzere bazı âlimlerle görüş ayrılığı içindedir. Mütecâniseyn ve mütেকâribeyn idğâmı aynı başlık altında inceleyenlere karşı Hamza Efendi idğâmın üç türünden bahsederek mezkûr konuları farklı başlıklar altında incelemiştir. Yine “يرملون” olarak sembolize edilmiş idğâm harfleri içerisinde Mekkî ile aynı görüşü savunarak ن/nûn harfini bu harfler içerisinde kabul etmez. Burada, birçok konuda beyitlerinden deliller getirdiği ibnü'l-Cezerî'ye muhalif olmuştur. Zira Cezerî ن/nûn'un bu harfler arasında zikredilmesi gerektiğini şiddetle savunur.

ن/nûn harfinde izhâr yapılmış olsa dahi harfin lâzımî sıfatı olan ğunne'nin bir müddet devam etmesi gerektiğini söyler. Telaffuzu esnasında ğunne harften ayrılmaz.

İklâb konusunda dudakların tamamen birbirine kapanmaması gerektiğini, ortaya çıkan م/mîm harfinin halis bir م/mîm olmadığı ihfa olunan mîm'i muhfât olduğunu söyler.

Med konusunda, kasr teriminin farklı şekillerde kullanıldığını belirterek, kendisinin bu kelimedeki kastının ziyade edilen meddin terk edilmesi manasında olduğunu söyler. Lâzımî meddin, aslî med üzerine ziyade med ile okunması görüşünde cumhurun icmâsı olduğu için kasr ile okumak lâhn-ı celi'dir. Kasr ile okunmayacağını belirtir.

Kur'ân-ı Kerîm hiç vakf edilmeden okunabilir. Çünkü üzerinde durulması vâcib olan bir vakf olmadığı gibi, kasdî bir sebep olmaksızın üzerinde durulması haram olan bir vakfta yoktur. vakftan sonra murâd-ı ilâhiye muhalif anlamların çıkmaması için tilavete tekrar başlanılacak yerin seçiminde dikkatli olunması gerekmektedir.

Eser bir tecvîd kitabıdır. Genel itibari ile imamı Âsım ve rivâyeti Hafs üzerinde konular işlenmiştir. Fakat zaman zaman diğer kırâat imamlarının görüş ve uygulamalarına, özellikle med mertebelerine ve okuyuş usullerine yer verilmiştir.

KAYNAKÇA

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul, 1984,

Abdurrahman Karabaşı, “*Karabaş Tecvîdi*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Demirbaş no: 18601

Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *el-Münîr fi Ahkâmi't-Tecvîd*, 22.Baskı, Cemiyetü'l-Muhafâzati Alel Kur'âni'l-Kerîm, Amman-Ürdün, 2013

Akgündüz Ahmet, Öztürk Sait, Baş Yaşar, “*Darende Tarihi*”, 1. Baskı es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı Somuncubaba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul, 2002.

Âsım, Necmü'd-Din el-Fîrûzabâdî, “*el-Kâmûsu'l-Muhit*”, İstanbul, 1304-1305, ter. Âsım Efendi

Bennâ, Ahmet b. Muhammed b. Abdülğina, *İthâfu Fûdalâi'l Beşer bi'l Kırâati'l-Erbeati'l-Âşer*, tah. Şaban Muhammed İsmail, 3 cilt. Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1431/2010, s. 37.

Bursalı, Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. A.Fikri Yavuz ve İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul, ts., 1-3

Çetin, Abdurrahman, *Kur'an-ı Kerîm'in Nüzûlu ve Kırâati*, 4.Baskı, İFAV, İstanbul,2012

- *Kur'ân Okuma Esasları*, Emin Yay. İstanbul, 2017

- *Endülüslü Âlim Ebû Amr ed-Dânî ve Kırâat İlmindeki Yeri*, Ensar Yay. İstanbul, 2015, s. 226.

Ebî Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâeti ve Tahkiki Lafzi't-Tilave*, tah. Ahmet Hasan Ferhat, Üçüncü baskı, Dâru' Ammâr, Amman-Ürdün, 1996.

- *Kitâbü't-Tefsira*, tah. Muhammed Ğavs en-Nedvî, 2. Baskı, Dâru's-Selâfiyye, Bombay, Hindistan, 1982

Ebü'l-Alâ' Hasen b. Ahmed b. Hasen el-Attar el-Hemedânî, *et-Temhîd fî Ma'rifeti't-Tecvîd*, tah. Cemâleddin Muhammed Şeref, Mecdî Fethî es-Seyyid, Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, Tanta, 2005

ed-Dânî Ebu Amr Osmân b.Saîd, *et-Tahdîd fî'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, thk. Ganim Kaddûrî el-Hamed, 1.Baskı, Dâr-u Ammâr, Amman – Ürdün, 2000/1421

- *Câmiu'l-Beyân fî'l-Kırâati's-Seb'*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2006

- *et-Teyisîr fî'l-Kırâati's-Seb'*, Tah. Ferîd Muhammed b. 'Azzûz, 1. Baskı, Dâru İbn-i Kesîr, Beyrut-Lübnan, 2013

- *el-Müktefâ fî'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, tah. Yusuf Abdurrahman el-Maraşlî, Beyrut, 1404/1984, s. 143.

ed-Dimyâtî, Şehâbüddîn Ahmed b. Muhammed Abdülġanî el-Bennâi, *İthâf-u Fudâlâi'l-Beşer fî'l-Kırâati'l-Erbaati Aşer*, şrh. Enes Mahra, 4. Baskı, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut – Lübnan, 2011

el-Hamed Ğanim Kaddûrî, *ed-Dirâsâtü's-Saftiyye inde Ulemâit't-Tecvîd*, 2.Baskı, Dâr-u Ammâr, Amman – Ürdün, 280/1428

- *Cühüdü'l-İmam-ı İbni'l-Cezerî fî İlmi't-Tecvîd ve Eseruhâ fî Nesîrâti Haze'l-İlm*, Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu, Bursa, 2018

el-Husârî, Mahmûd Halîl, *Ahkâmu Kırâati'l-Kur'ani'l-Kerîm*, tsh. Muhammed Talha Bilâl Mînyâr, 4.Baskı, el-Mektebetü'l-Mekkiyye ve Darü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1999

el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nuruddîn Ali b.Sultan Muhammed, *el-Minehü'l-Fikriyyeti fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk, Üsâme Atayâ, tsh, Ahmed Şükrî, Daru'l-Ğavsânî li'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, Dimeşk-Suriye, ts.

el-Keylânî, Husamuddîn Selîm, “*el-Beyân fî Ahkâmi Tecvîdi Kur’ân*”, Suudi Arabistan, 1999

Eskicizâde, “*Terceme-i Dürr-i Yetim*”, İzmir, 1301

eş-Şevbekî, Muhammed Refik Mümin, “*el-lâlii’z-Zehebiyye fî Şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*”, 1. Baskı, Gazze – Filistin, 2015, 1436,

Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmiletü’ş-Şekâik fî Hakki Ehli’l-Hakâik (Şekaiiki Numaniyye ve Zeyilleri)*, neşre hazırlayan Abdülkadir ÖZCAN, Çağrı yay., İstanbul, 1989.

Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye*, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu

Halil b. Ahmed, “*Kitabu’l-Ayn*”, Beyrut, 2002

Hayrüddin ez-Zirikli, “*el-Alâm Kâmûsu Teracim li-Eşheri’r-Ricâl ve’n-Nisâ min’el-Arab ve’l-Müsta’rebîn ve’l-Müsteşrikîn*”, Onbeşinci baskı, Dâru’l ‘ilmi li’l-Melâyin, Beyrut/Lübnan

İbni Manzûr, *Lisânü’l-Arap*, Tah. Emin Muhammed Abdülvehhâb – Muhammed es-Sadık el-‘Ubeydî, 3. Baskı, Dâru İhyâü’t-Türâsü’l-‘Arabî, Beyrut, Lübnan, 1999

İbnü’l – Cezerî, Ebul’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf *Ğayetü’n – Nihâyeti fî Tabakâti’l – Kurra*, Mektebetü’l – Hancî, Mısır, 1933/1302

- *en-Neşr fî’l-Kırâati’l-Aşr*, thk. Halid Hasan Ebu’l Cûd, 1.Baskı, Daru’l-Muhsîn, Cezâyir, 2016,

- *et-Temhîd fî ‘İlmi’t-Tecvîd*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, birinci baskı, Mektebetü’l-Ma’ârif, Riyad, 1985,

- *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, A. Tekelioğlu Koleksiyonu, nr. 000013.

- *Manzûmetü'l-Mukaddime fîmâ Yecibü 'alâ Kârii'l-Kur'âni en-Ya'lemeh*, tah. Eymen Rüşdî Süveyd, dördüncü baskı, Dâru Nûru'l-Mektebât, Cidde, 2006

Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, 6.Baskı, İFAV, İstanbul,1996,

Katip Çelebi, "*Keşfü'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*", İstanbul, 1360-1362/1941-1943

Kavakçı, Yusuf Ziya, "*İslam Araştırmalarında Usûl*", Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976

Koyuncu, Recep, "*Kıraat İlmi & Takrîb Usûlü*", Hazıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yay. 1. Baskı, 2018.

Kurtubî, Abdülvehhâb b. Muhammed, "*el-Mûdih fi't-Tecvîd*", tah. Gânim Kaddûrî el-

Hamed, birinci baskı, Dâru 'Ammâr, Amman-Ürdün, 2000

Mağnisî Ahmed. b. Muhammed, *Terceme-i Cezerî*, Daru't-Tıbaati'l-Âmire,1280

Mahmut Halîl Husârî, *Ahkâmu'l-Kirâeti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2011

Mehmet Süreyya, "*Sicilli Osmânî*", Yayına Hazırlayan: Nuri AKBAYAR, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Muhammed Mahmud, "*Hidâyetü'l-Müstefîd fî Ahkâmi't-Tecvîd*", Mısır, tarihsiz

Nasır, Atiyye Kabil, *Ğayetü'l-Mürîd fî İlmi't-Tecvîd* 1. Baskı, Mektebü'l Haremeyn, Riyad,

Nasır, Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvîd*, 1.Baskı, Mektebetü's-Safâ, 1999/1420

Ömer Başkan, “*Kur’ân Tilâvetinde İhfâ, İdğâm, İklâb Merkezli Uygulama Farklılıkları*”, Tecvîd Çalıştayı, Kastamonu, 2015

Pakdil, Ramazan, *Ta’lim Tecvîd ve Kırâat*, İFAV, İstanbul, 2014

Pâlûvî, Hâmid b Hâce Abdülfettâh, *Zübdetü'l-İrfân fi Vücûhi'l-Kur’ân*, İstanbul, Âsitâne yay.

Saçaklızâde, Muhammed b. Ebi Bekr el Mer’aşî, *Cühdü'l-Mukill*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed, 2. Baskı, Dâr-u Ummâr, Ammân-Ürdün, 2008/1429

Sağman, Ali Rıza, “*İlaveli Yeni Sağman Tecvîdi*”, İstanbul, ts, 6. Baskı

- *Sağman Tecvîdi*, İstanbul, 1955

Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur’ân*”, tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kahire, 1387

Şâtîbî, Kâsım b. Firruh b. Halef b. Ahmed er-Ru’aynî el-Endülüsî, “*Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî fi'l-Kırâati's-Seb'*”, tah. Muhammed Temîm er-Ru’bî, beşinci baskı, Dâru'l-Ğavsânî, Dimaşk-Suriye, 2010

Şevki Dayf ve diğerleri, “*Mu’cemü'l-Vasît*”, 4. Baskı, Mektebu’s-Şurûku’d-Düveliyye, Kahire, Mısır, 2004

Temel, Nihat, *Kur’an Kırâatinde Vakf ve İbtida*, İFAV,4.Baskı, İstanbul,2016

– *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 4.Baskı, İFAV yay., İstanbul, 2018,

– *Kur’ân Kırâatında Vakf ve İbtida*, İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, dördüncü baskı, İstanbul

Tok, Vedat Ali, “*Alış Veriş Kitabı Darendeli Müderris Hamza Efendi*”, Nasihat Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2008

Yüksel, Ali Osman, “İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr”, Üçüncü baskı, İFAV, İstanbul, 2006

Zekerriyâ'l-Ensârî, *ed-Dekâiku'l-Muhkeme fi Şerhi'l-Mukaddime*, Mısır, 1335

SÜRELİ YAYINLAR

Akdemir, Mustafa Atilla, *Aşere Takrip Eğitimi ve Uygulama Farklılıkları*, Tecvîd Çalıştayı, Kastamonu, 2015

Altıkulaç, Tayyar, *Mekki b. Ebî Tâlib*, DİA, Ankara, 2003, c. 28, s. 576.

- *Ebu'l-Alâ el-Hemedânî*, .DİA, c. 10, s. 286-287.

Çiftci, Ali, *Ebû Amr ed-Dâni'nin et-Tahtîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd'i Özelinde Tecvîd İlminin Müstakilleşmesi*, Marife Dini Araştırmalar Dergisi, c. 17, s. 2, kış 2017, s. 217-317.

- *İlk Dönem Dil Bilimcileri ve Endülüslü İlk Tecvîd Müelliflerinin Harflerin Mahreçleri ve Sifatlarının Yorumunda Muhammed b. Cezerî Üzerindeki Etkileri*, Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu Tebliğ Metinleri

- *Kur'ân Okuyucularının Uygulamasında İttifak Sağlayamadıkları Bir Konu Olan İklâb'ın Değerlendirilmesi*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 32, yıl 2011, s. 237-256.

Öge, Ali, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 32, yıl 2011, s. 277-286

- *Ebu'l- Alâ el- Hemedânî ve “Kıra'âtu Ebî Hanîfeti'n-Nûman İsimli Risâlesi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 36, 2013, ss. 7-30

Koyuncu, Recep, *et-Tahtîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, NEÜİFD, sayı 43, yıl 2017, s. 89-104.

- *Kur'ân Eğitiminde Manzum Tecvîd Geleneği Cemzûrî ve Tuhfetü'l-Etfâl Adlı Manzum Eseri*, Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, cilt 21, sayı 3 , 2017, s. 1497-1533.

İNTERNET SİTELERİ

<http://www.elbistaninsesi.com/balaban-deyip-gecme-makale.3903.html>, (Erişim Tarihi: 16.04.2019)

<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/tecv%C3%AEd-i-edaiye/97344>, (Erişim Tarihi: 05.07.2019)

<https://fac.ksu.edu.sa/malomar/publication/140217>, (Erişim tarihi: 16.07.2019)

<https://tecvîd.org/2-ders-mahrecler-harflerin-cikis-yerleri/>, (Erişim tarihi: 18.07.2019)

http://www.turkishstudies.net/Makaleler/276537234_37%C5%9EenMustafa-sos-699-718.pdf, (Erişim Tarihi: 03.03.2019).

<https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/TEBL%C4%B0%C4%9E%20-%20PROF.%20DR.%20NEVZAT%20TARTI.pdf>, (Erişim tarihi: 18.07.2019)